

pr-
45
प्रस्तावनात्रयी । ०५-१६३

प्रकाशक—

श्री बुद्धिसागरसूरि जैन ज्ञानमंदिर,
मु० विजापुर-(गुजरात)

विषयानुक्रम.

विषय.	पृष्ठ.
निवेदन.	२
એક અભિપ્રાય (ઇંગ્લીશ)	૨
ઇંગ્લીશ પ્રસ્તાવના.	૩
ગુજરાતી પ્રસ્તાવના (મહાકવિ શોભનમુનિ અને તેમની કૃતિ.)....	૧
આચાર્યશ્રી અજિતસાગર સૂરીશ્વરના જીવનની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા.	૨૮
શ્રીસદ્ગુરુસ્મરણમ્ ...	૩૨
સંસ્કૃતપ્રસ્તાવના. ...	૩૩
જૈનાચાર્યશ્રીમદ્—અજિતસાગરસૂરિવૃત્તાન્તમ્ ।	૪૫
પરિશિષ્ટમ્ (૧) ...	
(તિલકમજ્જરીપીઠિકા) ...	૫૦
દ્વિતીયપરિશિષ્ટમ્ (૨) ...	
(જિનસ્તુતેર્વિશિષ્ટપદ્યાનિ) ...	૬૧
તૃતીયં પરિશિષ્ટમ્ (૩) ...	
(શ્રીમહેન્દ્રસૂરિચરિત્રગતોપયુક્તપદ્યાનિ). ...	૬૭
અર્ધ્યમ્ ...	૭૨
મહાનસ(માણસાપુર)વર્ણનમ્ ...	૭૪
શ્રીઅર્વુદગિરિરાજદર્શનમ્ ...	

શ્રી અજિતસાગરસૂરિ ગ્રંથમાળા ગ્રંથાંક ૨૦

જૈનાચાર્ય શ્રી અજિતસાગરસૂરિકૃત ટીકા સમૈત
મુદ્રિત

મહાકવિશ્રીશોભનમુનિકૃત

જિનસ્તુતિચતુર્વિંશતિકા

ની

પ્રસ્તાવનાત્રયી

અકાશિકે
જૈનાચાર્યશ્રી અજિતસાગરસૂરિ જૈન જ્ઞાનમાં
વિભાગપુર. (ગુજરાત)

मुद्रकः—शा. सुलाययंढ लल्लुभाध

श्री भल्लोदय प्री-टीग प्रेस, द्दल्लुपीठ-लल्लवनगर.

નિવેદન.

અમારી તરફથી શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ અજિતસાગરસૂરિજી કૃત 'સરલા' નામની ટીકા સહિત મહાકવિ શ્રી શોભનમુનીશ્વરકૃત 'જિન સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા' નું પુસ્તક મુદ્રિત કરાવવામાં આવ્યું છે તેની, માણસા સ્ટેટના ન્યાયાધીશ રા. રા. વાડીલાલ મોહનલાલ શાહ બી. એ. એલ. એલ. બી. એ ઇંગ્લેન્ડમાં અને ન્યાય-કાવ્યતીર્થ મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી (અનેકાન્તી) એ ગુજરાતીમાં તથા વિદ્વદ્વલ મુનિમહારાજશ્રી હેમેન્દ્રસાગરજીએ સરલ સંસ્કૃતમાં પ્રસ્તાવના લખી આપી છે. એ ત્રણે પ્રસ્તાવનાઓ ઉપરોક્ત પુસ્તકમાં છપાઈ ચુકી છે તે પછી કેટલાક મહાશયોના આગ્રહથી તે પ્રસ્તાવનાઓને અમોએ અલગ છપાવવા આ પ્રયાસ સેવ્યો છે કે જેથી, જેઓના હાથમાં મૂળ મુદ્રિત પુસ્તક ન ગયું હોય તેવા વાચકો આ સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથ વિષે સારી પેઠે માહિતગાર થાય ને તેમને કાંઈને કાંઈ વિશેષ જાણવાનું મળે અને તે દ્વારા અમે અમારો પ્રયત્ન સફળ થયો માનીશું.

વિગ્નપુર.
તા. ૨૨-૧૨-૩૪.
બુદ્ધિ સં. ૧૦
વિ. ૧૯૪૧

શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ જૈન
જ્ઞાનમંદિરના
સેક્રેટરીઓ

अमारे त्यां मळता पुस्तको.

गीता प्रभाकर	१-४-०
चन्द्रराजचरित्रम् (गद्यपद्यात्मकम्)	२-८-०
अजितसेनचरित्रम् (गद्य)	१-८-०
स्तेत्ररत्नाकरम् भाग-१	०-८-०
त्रिनस्तुतिचतुर्विंशतिका (सरलाटीकानुवादयुक्ता)				१-०-०
श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिरचिता प्रेमगीता	०-८-०
प्रेमगीता (गुजराती भाषानुवाद प्रेसभां)
गीतरत्नाकर भाग १	१-०-२
गीतरत्नाकर भाग २	०-४-०
सप्ततिशतस्थानप्रकरण्णु भूषण छाया भाषांतर	०-१२-०
सप्ततिशतस्थानप्रकरणम् मूळछाया समेतम्	०-५-०

श्री बुद्धिसागरसूरिजैनज्ञानमंदिर.

मु० विजापुर (गुजरात)

प्रांतिज (गुजरात) अजितसागरसूरिशास्त्रसंग्रह कार्यालय,
कांतिलाल गोपालदासनी कम्पनी.

मु० माणसा (महीकांठा).

आ श्री क्ल्यातसागरसुरि ज्ञानमंदिर
 श्री महादेव जैन आराधना केन्द्र, केरवा,
 जिन माधानगर
 आचार्यप्रवर श्रीअजितसागरसूरिः ।

भव्याम्भोजविकासनैकतरणिः सत्यार्थबोधप्रदः
 सञ्चारित्रकलाकलापकलितः सद्धर्मविस्तारकः ।
 दीव्यानन्दसमुल्लसच्छुभमतिर्मान्यः सतां शर्मदः
 सूरीशोऽजितसागरोऽस्तु विशदः कल्याणकन्दाम्बुदः ॥ १ ॥

श्री महोदय प्रेस-भावनगर.

FOREWORD.

I am no scholar of Jain theology. The little that I know of Jain philosophy is due to what I have gathered from my contact with Jain Savants, such as Jainacharya Buddhisagarji and Muni shree Hemendrasagarji, the learned desciple of the author of this commentary. I hesitated at first to express an opinion on such a subject of purely literary and theological interest, but when I learned some of the aspects of his work from Muni Shree Hemen- drasagarji, I felt I should write a few words about the author and his work.

“Jina Stuti Chatur Vimsatika ”, a poem of 96 slokas is the most attractive and fascinating poem of its kind. It is the masterpiece and the only work of the great poet Sobhan, the brother of the poet Dhanpal who was the personal friend of the famous Raja Bhoj. Each verse of this short poem is a standing monument of the skill of the poet, giving us a proof of his great versatility and talent. The learned Jainacharya Ajitsagarji has written a Sanskrit Sarla commentary on this great poem with a lucid and highly commendable Gujarati translation of the same in which the spirit of the original work is so splendidly kept up. Muni Shree Hemendrasagarji has very beautifully traced the history of the poet Sobhan and thrown considerable light on contemporary Jain thought

and literature. The poem is in this way a work of great historical value and occupies a premier position in the contemporary Jain, Buddhist and Hindu literature.

I should not omit making mention of Nyaya-kavyatirtha Himansuvijayji's Gujarati preface which is of first rate importance in connection with this work.

Moreover, personally I am very pleased to find an eulogistic Sanskrit pen picture in verse of 36 stanzas of my own state Mansa by the learned Muni shree Hemendrasagarji associated with this great poem of unequalled merit composed in the rich, flowing style of the great Jainacharya Buddhisagarji of revered memory.

Scholars and others interested in the Eastern languages and literature will find in this poem a good deal to learn, admire and appreciate. The importance of the poem can hardly be exaggerated. To say the least about it, it reveals the progress and advancement of Jain culture in the past.

Mansa,

YASVANTSING

5th April 35.

General Adviser, Mansa State.

P R E F A C E

“**Sarala**” as the name suggests, is a very lucid commentary on that highly scholastic masterpiece “**Jin Stuti Chaturvinsatika**”, the prayers of twentyfour Tirthankars composed by that learned author **Sobhan**. Gujarat is well familiar with the name of **Budhisagarsuriji**, the undaunted spiritual preceptor of Jains. This book ‘**Sarala**’ is the creation of his disciple, the late **Ajitsagarsuriji**, who took great interest in Jain poetical and research works as evidenced by the present-writing and several other books written by him. Unfortunate as it was, Ajitsagarsuriji did not survive to see his own publication and so **Hamendrasagarmuni**, the social and loving disciple of the late Guru very willingly undertook the trouble of publishing it.

The present Stuti, originally written by the learned muni Sobhan is greatly appreciated even by the western philosophers. Dr. Hermann Jacobi, the renowned german philosopher, is certainly right when he says “Beside these Sobhan-stutis, I do not know of any other work of the same author but these hymns are sufficient to secure for him for ever the name of a great versifier.”

Every prayer is composed of four poems, addressed to the prayed Tirthankar, to all 24 Tirthankars, to the Holy Scriptures and to the particular goddess respectively. Kavi Sobhan has paid a great deal of attention to forms and not less than eighteen various types of forms of verses are made use of. Rhetorical figures and a variety of meters enrich the composition. Illiteration illuminates the versification. The arrangement of Padas is masterly wonderful. Nay, even from the grammatical view point, " the stutis " stand marvellously infallible.

Indeed, the author's creation is the outcome of his own thoughts, feelings and observation. Hence the present day reader likes to know some thing about the life or the environment of the author before going through the book. But very little was written in the past about the lives of the authors either in their own writings or those of their commentators. However, from the straypieces of information that can be gathered from Tilak-Manjari. Prabhavak-Charitra and other well-known works of Dhanpal, the learned brother of the learned author, and from the contemporary literature, it is ascertained beyond doubt, that the name of the author of " Stuti " is Sobhan. In highly learned Brahmin family Sobhan was born probably at Ujjain in Malva. His grandfather **Devarshi**, lived in the city of **Sankashya** in United Provinces. Thereafter he came to stay at Ujjain and thence to Dhara with his son **Sarvadeva**

who was well-versed in all scriptures and was a greatly favoured Pandit of Bhoja.

The story of initiation or līk of Sobhan has a romance by itself. Sarvdev the father of Sobhan, wanted to find the whereabouts of the wealth buried by his deceased father Devarshi. He, therefore once visited a Jain Muni Mahendrasuriji and requested the latter to show where wealth was lying. Mahendrasuriji, it is said, showed him the place wherefrom Sarvdev found out wealth valued at 40000 Tunkas. (Goldmohurs) To show his gratitude, Sarvdev respectfully urged the Jain Muni to take half of the wealth. The muni refused to take any thing as Jain Saints never keep wealth, but when insisted, asked for one of his sons to be his disciple. Sarvdev had two sons — Dhanpal and Sobhan. The elder brother Dhanpal, strongly protested the demand. It was a painful duty for Sarvdev to make out the way but Sobhan, the younger son came to his father's help and showed his willingness to be initiated. This enraged his brother Dhanpal who therefore moved King Bhoj to issue a Farman prohibiting Jain Saints to move in Malva. The Jain community was greatly dissatisfied by such an order, but could not do anything for a long time. After a period of about twelve years. Jain Sangha sent a deputation to Muni Mahendrasuriji who was then in Gujrat and requested him to show the way. Then, our author Sobhan, under the orders of his preceptor went to the place and successfully persuaded the

१२

antagonists and his elder brother Dhanpal by his powerful eloquence, versatile knowledge and resourceful intellect to withdraw the order. Dhanpal was so much impressed that he became a convert to Jainism and later on wrote good many books on the tenets of Jain religion. This is the short outline of the life and work of the learned poet.

When one goes through the book, he cannot but feel that indeed, much of useful and interesting Jain literature has not seen the daylight because of the want of the research work. Indeed, Jain public is highly thankful to **Sri Agmodaya Samiti** for publishing "Stuti Chaturvinsatika" in Sanskrit along with four scholastic commentaries ably written by Jain Saints. Prof. H. R. Kapadia has equally done a good service for bringing out the same in Gujarati.

In the end, I will conclude in the words of the learned Dr. Jacobi, "These hymns are remarkable as a piece of art and interesting as an excellent illustration of the direction taken by the literature of the Jains who are poor in real poetry and of the accomplishments of which it was capable at its best."

16 Dec. 1934.

Mansa.

Vadilal Mohanlal Shah.

B. A. LL, B.

Nyayadhish Mansa State.

પ્રસ્તાવના.

મહાકવિ શોભનમુનિ

અને તેમની કૃતિ.

‘કવિ, જગત્ની એક અનેરી વિભૂતિ છે. કવિત્વ શક્તિ કુદરતની અપૂર્વ બક્ષિસ છે. હબરો ધનાઢ્યો કે રાજાઓ જગત્ને જે લાલ ન આપી શકે તે લાલ ધારે તે એક સાચો કવિ આપી શકે છે. કવિને કવિત્વ શક્તિ શોધવા જવી પડતી નથી. સ્વયમેવ તે શક્તિ સાચા કવિને વરવા આવે છે. આવો કુદરતી કવિજ જગત્ને અવનવો આનંદ આપી શકે છે. ‘કવિ જગત્ના ગમે તેવા પદાર્થોનું સૂક્ષ્મતમ નિરીક્ષણ કરી તે પદાર્થોને પૌતાની કલ્પના શક્તિથી વર્ણવી સુંદર બનાવે છે, અને તે દ્વારા તેમાં તે અનેરો રસ ઉત્પન્ન કરે છે.’ એ જ કવિની ખરી ખૂણી છે ‘જ્યાં ન ખંડોંચે રવિ ત્યાં પંડોંચે કવિ’ એ લોક કહેવતની પણ આવા કવિ માટે જ સાર્થકતા ગણી શકાય.

૨

પ્રસ્તાવના

જેમ એક રાજા કે ધની અમુક દેશ કે કાળને માટે જ સરન્નયેલો હોય છે; તેમ કવિ નથી હોતો, સાચો કવિ તો તમામ જગત્ અને બધા કાળ માટે સરન્નયેલો હોય છે, કેમકે તે પોતાના યશ:-શરીરથી સદા જીવતો જાગતો રહી, પોતાની પાછળ સુકેલી કૃતિનો લાભ જગતને સતત આપતો જ રહે છે. કવિ-મનુષ્ય લોકમાં પણ પોતાની અનુપમ પ્રતિભાથી સાક્ષાત્ સ્વર્ગનો અનુભવ કરી; ખીજને પણ તેનો સાક્ષાતકાર કરાવવામાં સમર્થ હોય છે. આવો કવિ જ સાચો કવિ કહી શકાય, અન્યથા 'કવયઃ કવયઃ સ્મૃતાઃ' (કવિઓ વાંદરા છે.) ની કહેવત લાગુ પડે !

આવા કુદરતી જન્મસિદ્ધ શ્રેષ્ઠ કવિઓ આ ભારતમાં થતા આવ્યા છે, તેમાં જૈનોએ મોટો હિસ્સો આપ્યો છે. દરેક જમાનામાં હિન્દની એકેએક ભાષામાં જૈન મુનિઓ અને ગૃહસ્થોએ સુંદરતમ કાવ્ય રચના કરી જગતને ચકિત કરી નાખ્યું છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને કાનડી ભાષામાં તો કેટલાક જૈન કવિઓનું નામ અદારમી સદી સુધી મોખરે રહ્યું છે.

આપણા પ્રસ્તુત સ્તુતિકાર 'શ્રી શોભન મુનિ' પણ તેવા વિશેષ કુદરતી કવિઓ પૈકીના એક શ્રેષ્ઠ કવિ શોભન મુનિનું હતાં; એમ માનવામાં તેમની ઉપલબ્ધ એક શ્રેષ્ઠ કવિત્વ. જ 'જિનસ્તુતિચતુર્વિંશતિકા' કૃતિ મને પ્રેરે છે. તેમની ખીજી કૃતિઓ જડી નથી, અને કદાચ તેમણે ન પણ બનાવી હોય છતાં પ્રસ્તુત કૃતિથી જ તેમને શ્રેષ્ઠ કવિ કહેવામાં કોઈપણ બાતનો વાંધો નથી.

'જેમનાં ઘણાં કાવ્યો મળતાં હોય તે જ મોટા કવિ છે' આવી માન્યતા સાચી નથી. પોતામાં કવિત્વ શક્તિ સારામાં સારી હોવા છતાં કેટલાક મહાકવિઓ ગમે તે કારણે એક પણ કાવ્ય કે મહાકાવ્ય બનાવ્યા વગર જ આ જગત્ છોડીને

શ્રી શોભનમુનિના જીવન પર પ્રકાશ.

૩

આદ્યા બંધ છે, કેટલાએક બીજા વિષયના ગ્રંથો બનાવવામાં આનંદ કે લાલ માની કાવ્યના ગ્રંથો થોડા, બનાવે છે. અથવા બનાવતા ય નથી. આવી અવસ્થામાં તેવા કુદરતી કવિઓને આપણે ‘કવિ’ નહિ માનીએ તો ‘એક મોટી ભૂલ જ ગણાય, ભયંકર અન્યાય જ થાય’ એમ મારું માનવું છે. જો તેમ ન હોય તો ‘સિદ્ધસેન દિવાકર’ કે જેઓનું ‘કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર’ સિવાય બીજું એક પણ કાવ્ય અત્યાર લગી મળ્યું નથી, છતાં તેમને માટે, હજારો શ્લોકોનાં કાવ્યો રચનાર આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર જેવા મહાન કવિ “અનુસિદ્ધસેન કવયઃ” (સિં. હૈં. ૨-૨-૩૧ પૃ. ૭૨) કહી મહાકવિનું માન આપે છે તે ન જ આપત. તેથી એમ માનવું જોઈએ કે કવિતા બનાવવી જુદી વસ્તુ છે અને કવિત્વ શક્તિ હોવી જુદી વસ્તુ છે, આપણા ‘શોભનમુનિ’ પણ તેવા જ કવિ હતા, કે જેઓ શબ્દાલંકાર અને ભક્તિના પૂરથી છલકતી ‘જિનસ્તુતિચતુર્વિંશતિકા’ નામની એક જ કૃતિ જગતને આપી તંત્રણવયમાં સ્વર્ગવાસી થયા છે. તેમની પ્રસ્તુત કૃતિની આલોચના કરવાનું કામ આગળ ઉપર રાખી તે કૃતિના કતા (શોભનમુનિ) ના જીવન ચરિત્ર તરફ હું વાચકોને લઈ જવા માગું છું.

શ્રી શોભન મુનિના જીવન પર પ્રકાશ.

અત્યાર લગી પ્રકાશિત થએલ જૂના અને નવા ગ્રંથોમાં શ્રી શોભન મુનિનું જીવન ચરિત્ર ઘડું જ ટૂંકાણુંમાં, અને તે પણ અપૂર્ણ મળે છે. તેમનાં જન્મસ્થાન, માતા, પિતા અને ગુરુના નામના સંબંધમાં અનેક ગ્રંથકારો જુદા જુદા મત આપે છે, પણ મને તો આમના જીવનના વિષયમાં મહાકવિ ધનપાળ (શોભન મુનિના વડીલ ભાઈ) ના ગ્રંથો, પ્રભાવક ચરિત્ર અને પ્રબંધ ચિંતામણિ વધુ પ્રમાણિક લાગે છે માટે આ ગ્રંથોના આધારે હું કાંઈક લખીશ.

૪

ખજીતાવના

શોભન મુનિનું જીવન જે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સંસ્કારોથી ઘડાયું છે. જન્મથી તેમનામાં વૈદિક શોભનના પૂર્વજો સંસ્કારો પોપાયા છે અને દીક્ષા અને તેનું પ્રાર્- પછીથી જૈન સંસ્કારોએ તેમાં અપૂર્વ ભિકે જીવન. સુધારણા કરી નવું તેજ ઉત્પન્ન કર્યું છે. જન્મથી તેઓ વૈદિક પ્રાણીય હતા વિગેરે બાણવા સહુ પહેલાં આપણે તેમના ભાઈ ધનપાળની કૃતિ 'તિલકમંજરી' તરફ નજર નાંખીશું. મહાકવિ ધનપાળ પોતાનો પરિચય? આપતાં તેમાં લખે છે:—

મધ્યદેશ કે જેને આજકાલ સંયુક્ત પ્રાંત (યૂ. પી.) કહેવામાં આવે છે, તેમાં આવેલા 'સાંકાશ્ય' નગરનો રહેવાસી 'દેવર્ષિ' પ્રાણીય હતો. તેનો પુત્ર 'સર્વદેવ' થયો, જે શાસ્ત્ર-કળા અને ગ્રંથ રચવામાં નિપુણ હતો. આ સર્વદેવને જે પુત્રો થયા, મોટો 'ધનપાળ' અને નાનો 'શોભન' આપણા ચરિત્રનાયક આ જ શોભન છે. ધનપાળના પિતા સર્વદેવ, 'ભોજ' ની સુંદર 'ધારા' (ધાર) નગરીમાં આવી રહ્યા હતા. તેમના બંને પુત્રોનો જન્મ ક્યાં થયો તેનો નક્કી ખુલાસો જો કે આપણને મળતો નથી, પણ અનુમાનથી કહી શકાય કે, સર્વદેવ ઘણા વર્ષોથી ધારામાં આવી રહ્યા હશે? આ હિસાબે આ બંને તેમના પુત્રોનો જન્મ ધારામાં થયો હોય એમ લાગે છે.

ધારાનગરી—

જે વખતે રાજ 'ભોજ' માળવાનું રાજ્ય કરતો હતો તે વખતની 'ધારા' નગરી ઘણી બહોળલાલીવાળી હતી. અનેક વીરો,

૧ " આસીદ્ દ્વિજન્માઽખિલમધ્યદેશે પ્રકાશસાઙ્કાશ્યનિવેશજન્મા ।

અલબ્ધ દેવાર્ષિરિતિ પ્રસિદ્ધિ યો-દાનવર્ષિત્વવિભૂષિતોઽપિ ॥ ૫૧ ॥

શાસ્ત્રેષ્વધીતી, કુશલઃ કલાસુ, વન્ધે ચ બોધે ચ ગિરાં પ્રકૃષ્ટઃ ।

તસ્યાઽઽત્મજન્મા સમભૂન્મહાત્મા, દેવઃ સ્વયંભૂરિવ સર્વદેવઃ ॥ ૫૨ ॥ "

તિલકમંજરીની પીઠિકા.

દટાયલું ધન મળ્યું.

૫

વિક્રાનો અને ધનાઢ્યોથી તે નગરી શોભી રહી હતી. વિદ્યાના સુગંધી વાતાવરણથી મહેંકી રહી હતી. દેશ વિદેશના નામી પંડિતોનો ત્યાં ગર્વ ઉતરી જતો હતો. સારા વિક્રાન્ કવિઓને લાખોનાં ઇનામ અને મોટી ઇજ્જત એનાયત કરવામાં આવતી હતી. સરસ્વતી અને લક્ષ્મી બન્નેનો ત્યાં સાથે વાસ હતો.

રાજા 'લોજ' કેવળ યોગ્ય રાજાજ નહિ પણ, એક અઠંગ વિક્રાન્ અને રસિક કવિ પણ હતો. સાચા વિક્રાનોનો પોષક અને અનુમોદક હતો; તેથી આ સર્વદેવ મહાન્ પંડિતે આ નગરીમાં પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું. આવા વિદ્યાવ્યાસંગના સ્થાનમાં રહેવાથી તેના બન્ને પુત્રોને પણ વધારે અનુભવ મેળવવાનો અવસર મળી આવ્યો. ધનપાણ અને શોભનને પિતા પાસેથી પરંપરા પ્રાપ્ત વિદ્યા તો મળીજ હતી; પણ સાથે સાથે ત્યાંના જુદા જુદા પંડિતોના સમાગમથી તે વિદ્યામાં ઘણો સારો વધારો થયો. ધીમે ધીમે આ બન્ને લાઇઓએ પોતાની પ્રતિભાથી ધારાના પંડિતો અને લોજરાજાના હૃદયમાં માનવંતુ સ્થાન મેળવ્યું, અને તેઓ બન્ને આખા ય માલવાના પંડિતોમાં પંકાવા લાગ્યા.

વિક્રાનો માટે ઘણે ભાગે હુમ્મશાં બને છે તેમ સર્વદેવ પંડિત ઉપર લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન ન હતાં. તેના દટાયલું ધન પિતાએ ઘરમાં પુષ્કળ ધન દાટયું હતું, મળ્યું. પરન્તુ તે ક્યે સ્થળે દાટયું છે ? તેની બબર સર્વદેવને હતી નહિ. તે પોતાના ઘરમાં દટાયલું

ધન મેળવવા આહતો હતો. એક દિવસે તપસ્તેજ અને વિક્રતાથી શોભતા 'શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ' ધારામાં આવ્યા. તેમના મહિમા અને પાંડિત્યની વાત રાજા પ્રજા અને પંડિતોમાં ફેલાઇ. સર્વદેવે આ આચાર્યનો સમાગમ કર્યો. આચાર્ય ઉપર તેનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ વધતો ગયો. આચાર્ય આગળ પોતાની ગરીબાઈની વાત કરી. પોતાના ઘરમાં દટાયેલ ધનને બતાવવા સાચક વિનતિ કરી.

૧ પ્રત્યર્થિતામણિમાં વધ્ધમાનસૂરિ આવ્યાનું લખ્યું છે તેની આલોચના આગળ કરીશ.

૬

પ્રસ્તાવના:

આચાર્યે તેના ઘરમાં દટાયેલ ધન બતાવ્યું. સૂરિજીએ બતાવેલા સ્થળમાં સર્વદેવને મોટી ધનરાશિની પ્રાપ્તિ થઈ. ધનના આનંદથી તે ગાંડો થેલો થઈ ગયો. ધન અગ્યારમો પ્રાણુ છે. બાળકથી વૃદ્ધ, મૂર્ખથી પંડિત, બધાય જેની રાતદિવસ અંબના કરે છે. તેનાથી કેમ આનંદ ન થાય ?

સર્વદેવ પંડિત હોવા સાથે પૂરેપૂરો કૃતજ્ઞ હતો. સૂરિજીના ઉપકારનો બદલો આપવા તે ચાહતો હતો. તેણે મળી આવેલ ધનનો અર્ધો ભાગ લેવા સૂરિજીને પ્રાર્થના કરી, પણ તેઓ તો પંચમહાવ્રતધારી જૈનાચાર્ય હતા. પરિચ્છથી તદ્દન દૂર રહેનાર નિર્અન્ય ધનને શું કરે ? એક કોડી પણ સૂરિજીએ લીધી નહિ. અંતે સર્વદેવની પ્રાર્થનાથી સૂરિજીએ એક રસ્તો બતાવ્યો:— “ઉપકારનો બદલો આપવો જ હોય તો તારા જે પુત્રોમાંથી એક પુત્ર મને આપ, જેથી જગતમાં તારું પણ નામ થાય.” આ ઉત્તર સાંભળી સર્વદેવ પુત્રપ્રેમને લીધે સંકોચાયો પણ ઉપકારનો બદલો આપવાનો વિચાર તેને જેથેન બનાવતો હતો. પ્રભાવકચરિત્રકાર લખે છે કે:—તેવા વિચારમાં તેનું આખું વર્ષ વીતી ગયું, અંતે તીર્થમાં જઈ મહેન્દ્રસૂરિના ઉપકારનો બદલો નહિ આપવા સંબંધી પોતાના પાપને ધોવાનો વિચાર કરી સર્વદેવ પ્રસ્થાન કરે છે. પ્રસ્થાન સમયે ધનપાળે કારણ પૂછતાં ઉત્તરમાં સર્વદેવે જણાવ્યું કે:—“મારૂં ઋણ ચુકાવવા બેમાંથી એક પુત્રની જૈનાચાર્ય માગણી કરે છે. આ ઋણ ચુકાવ્યા વગર હું મરી જઉં તો મારી સહગતિ થાય નહિ.”

પિતાની વાત સાંભળી ધનપાળ ચમક્યો અને કોધથી સર્વદેવને કહેવા લાગ્યો કે:—“તમે પોતાના પુત્રને ઉપકારનો બદલો. જૈન દીક્ષા અપાવી આપણા કુળને કલંકિત કરવા માંગો છો ? આપણા કુળમાં શુદ્ધ યજ્ઞ-યાગાદિ વેદપાઠ કરનાર બ્રાહ્મણો થયા છે. બ્રાહ્મણો અને શ્રમણોમાં હંમેશાંથી વિરોધ ચાલતો આવે છે. આવી અવસ્થામાં

શોભન બ્રાહ્મણ મટી શ્રમણ થયો.

૭

જૈન સાધુને તમે પુત્ર કેમ આપી શકો ? જો તમે તેમ કરશો તો હું તમારો પણ સંબંધ છોડી દઇશ. ” પુત્રનાં આવાં અનાદરવાળાં વચન સાંભળી સર્વદેવનો ગભરાટ વધે છે ત્યારે તે વખતે સર્વદેવનો નાનો પુત્ર ‘શોભન’ પિતા પાસે જઈ કહે છે કે:—‘પિતાજી તમે કંઈ પણ ચિંતા કરશો નહિ. ઉપકાર વાળવાની તમારી પ્રતિજ્ઞા હું પૂરી કરીશ.’ ‘શોભન’ તેના પિતાનો એક સાચો ભક્ત પુત્ર હતો. ‘ગુરો-રાજા ગરીયસી’ ના સિદ્ધાન્તમાં માનનારો હતો. સાથે સાથે જૈન સાધુનાં અહિંસા, તપ અને સંયમનું મહત્વ પણ તે સમજતો હતો. તેથી તેણે પિતાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવાનું બીડું ઝડપ્યું.

પ્રતિજ્ઞાને પૂરી કરાવનારાં પુત્રનાં અમૃતમય વચનો સાંભળી સર્વદેવના હૃદયમાં આનંદની ઉર્મિઓ ઉછ-શોભન બ્રાહ્મણ ળવા માંડી. પુત્ર ઉપર પ્રસન્ન થઈ સર્વદેવ મટી શ્રમણ થયો. આશીર્વાદપૂર્વક પોતાનો પુત્ર સૂરિજીને સોંપે છે. શોભન ‘બ્રાહ્મણ’ મટી ‘શ્રમણ’ થાય છે. મહેન્દ્રસૂરિ તે નવા શિષ્ય સાથે અન્યત્ર વિહાર કરી જાય છે. બહુ થોડા જ સમયમાં જૈનાગમાદિ વિવિધ પ્રકારની વિદ્યા ભણાવી સૂરિજી પોતાના આ નવા શિષ્યમાં અનુભવ અને પાંડિત્યનું નવું તેજ ઉમેરે છે.

ગુરુસેવા કરી શોભનમુનિએ એક બાબુ સમ્યક્ જ્ઞાન મેળવ્યું અને બીજી બાબુ ચારિત્રની સંપત્તિ શોભનમુનિની મેળવી. પૂર્વની વિદ્વત્તામાં આ બે વસ્તુઓ પ્રગતિ. ઉમેરાતાં તેઓ મહાન્ પ્રભાવશાળી બની ગયા. થોડા વર્ષોમાં પોતાના પ્રાંતમાં જ નહિ પણ દૂર દૂરના અનેક પ્રાંતોમાં શોભનની કીર્તિ ફેલાણી. શિષ્યની વધતી જતી કીર્તિને જોઈ મહેન્દ્રસૂરિનું હૃદય આનંદથી ઉછળવા લાગ્યું.

આ બાબુ ધનપાળની સખત મનાઇ છતાં શોભને જૈન સાધુ પાસે દીક્ષા લીધી હોવાથી ધનપાળે ધનપાળનો ક્રોધ, પિતા ઉપર ક્રુદ્ધ થઈ પિતા સાથેનો સંબંધ અને જૈન સાધુનો છોડી દીધો, જૈન સાધુઓનો તે પહેલાં કરતાં વિહાર બંધ, કટ્ટર દુસ્મન બની ગયો. ભોજરાજના કાન ભલેરી માળવામાં જૈન સાધુને નહિ વિચરવા હુકમ કઢાવ્યો. ભારતમાં ધર્મદ્વેષને લીધે પોતાની સત્તા અને શક્તિઓનો ખોટો ઉપયોગ કરવાના દાખલા આવી જ રીતે બનતા હતા. માળવામાં જૈન શ્રમણો (મુનિઓ) નાં દર્શન દુર્લભ થયાં. આ વાતને જ્ઞેતજ્ઞેતામાં ધાર ધાર વર્ષનાં વહાણાં વહી ગયાં. જૈન સાધુઓનો વિહાર બંધ હોવાથી માળવાના જૈન લોકોમાં સર્વત્ર ઉદાસીનતા અને દુઃખની લાગણી ફેલાયેલી હતી.

જૈનોમાં ધર્મપ્રેમ અને આત્માભિમાન જાગવાથી માળવાના સંઘે શ્રી મહેન્દ્રસૂરિ પાસે જઈ માળવાની ધર્મ સંબંધી કફોડી સ્થિતિ કહી સંભળાવી અને તેમને ત્યાં પધારી ભોજની આજ્ઞા બંધ કરાવી, જૈનશાસનની પ્રભાવના કરવા વિનતિ કરી. આ બંધી વાત ગુરુપાસે બેઠેલા શોભનમુનિ બહુ જ ચીવટતાથી સાંભળતા હતા. તે વખતે તેઓ ગુજરાતમાં હતા.

શોભનમુનિ ભણી ગણીને ક્યારના ય એક અસાધારણ વિદ્વાન થઈ ગયા હતા. સચોટ ઉપદેશ આપવાની સંઘની વિનતિ શક્તિ તેમનામાં સહજે આવી ગઈ હતી તેથી અને શોભન ગુરુએ યોગ્ય ગણી તેમને ‘ વાચનાચાર્ય મુનિનું’ ધારામાં પદ આપ્યું હતું. પોતાના દેશના (માળવાના) જવું. લોકોની વિનતી સાંભળી તેમને લાગી આવ્યું કે:—‘ આ બધું મારા જ નિમિત્તે થયું છે માટે ગમે તેમ કરીને મારે જ આનો પ્રતિકાર કરવો જોઈએ.’ શોભનમુનિ ડરપોક અને સુખમાં મસ્ત રહેનાર સાધુ ન હતા, કે કર્મો ઉપર અથવા કલિકાલ ઉપર દોષ દઈ નિરાશ

સંઘ વિનતીથી શોભનમુનિનું ધારામાં આવવું.

૯

થઈ બેસી રહે. તેમનામાં હિમ્મત હતી, શાસનની દાઝ હતી અને ગમે તેવાને સમજાવવાની વિક્રતા પણ હતી તેથી માળવામાં જઈ અગડેલી સ્થિતિને સુધારવાની પોતાની ઈચ્છા શોભનમુનિએ ગુરુ આગળ કહી અતાવી. ગુરુએ તેમને હરેક રીતે યોગ્ય સમજી ત્યાં જઈ સુધારો કરવા આજ્ઞા આપી. ળસ, પછી શું ! ‘ હૃદ્ય વૈષ્ણોવદિદ્યં ’ ‘ ભાવતું હતું ને વૈદ્યે કહ્યું ’ જેવું થયું. ગુરુની આશિષ મેળવી કેટલાક સાધુઓને સાથે લઈ શોભનમુનિએ ધારા ભણી વિહાર લાંબાવ્યો. ઉચ્ચ વિહાર કરી થોડી મુદતમાં તેઓ ધારાનગરીમાં પ્રવેશ કરતા દેખાયા. લોકો તેમને અનિમેષ દષ્ટિએ અકિત થઈ જોતા હતા. ‘ અરે ! આ જૈન સાધુઓ અહીં ક્યાંથી ? શા માટે આવ્યા ? હમણાં રાજપુરૂષો પકડશે. રાજા ગુસ્સે થઈને કોણુ જાણુ શું કરશે. ’ આમ જ્યાં ત્યાં લોકો આપસમાં અનેક પ્રકારની વાતો કરતા દેખાતા હતા. જૈન ધર્મના દ્રેષી કેટલાક લોકોને ઈર્ષ્યા થવા લાગી જ્યારે જૈનો આનંદથી ઉભરાવા લાગ્યા.

પ્રવેશ કરતી જ વખતે રાજવાડામાં જતો કવિ ધનપાલ રસ્તામાં મળ્યો. જૈન સાધુઓને જોઈ તેમનું ઉપહાસ કરવા એક વાક્ય તેણે કહ્યું:—‘ ગર્દમદન્ત ! મદન્ત ! નમસ્તે ! ’ અર્થાત્:—ગર્દેડા જેવા દાંતવાળા હે ભગવન્ તમને નમસ્કાર થાઓ. ઘણા વર્ષો વીતી જવાથી શોભનમુનિને તે પોતાના ભાઈ તરીકે ઓળખી શક્યો નહિ, પણ શોભનમુનિએ તો ધનપાલને ઓળખી લીધો હતો. તેથી ઉપહાસવાળા વાક્યને અનુકૂળ ચમત્કારચુકત ઉપહાસવાળા શોભનમુનિ બોલ્યા કે:—‘ કવિવૃષ્ણાસ્ય ! વયસ્ય ! મુક્તં તે ? ’ અર્થાત્—વાંદરાના વૃષણુ (અંડકોશ) જેવા મુખવાળા હે મિત્ર ! તું સુખમાં તો છેના ? પોતાના કરતાં વધુ ચમત્કારવાળું શોભનનું વાક્ય સાંભળી ધનપાળ ચમક્યો ને આંખો પડી બોલ્યો કે, ‘ હું તમારી વાક્ય ચતુરાઈથી પરાસ્ત થયો છું. આપ કોણુ છો ? ક્યાંથી આવો છો ? અને કોના મેમાન છો ? ’ શોભને ‘ અમે તમારા જ મેમાન છીએ ’ એમ કહી ધનપાળને વધારે સુંઝવણમાં નાખ્યો. શોભનમુનિની વિક્રતાથી આકર્ષાઈ પોતાના

માણસ સાથે ધનપાળે શોભનમુનિને ઉપાશ્રયે મોકલ્યા, ધારાવાસિઓમાં હજી કોઇપણ બાણી શક્યું ન હતું કે આ બંને એક જ માતાના પુત્ર સગા ભાઈ છે.

ધારાની સ્થિતિ સુધારવા શોભનમુનિના મનમાં અનેક સંકલ્પ વિકલ્પો થવા લાગ્યા. તેઓ બાહોશ અને ધનપાળને પ્રતિ-યુક્તિબાજી હતા. તેમણે પોતાના સાધુઓને બોધ અને બે ધનપાળને ત્યાં ગોચરી લેવા મોકલ્યા. પ્રશાંત ભાઈઓની ભેટ. આકૃતિવાળા બે જૈન મુનિઓએ જૈન ધર્મના કટ્ટર હુસ્મન ધનપાળના ઘેર જઈ ધર્મલાભને પવિત્ર નાદ સંભળાવ્યો. ધનપાળ તે વખતે સ્નાન કરતો હતો. તેની સ્ત્રીએ સાધુને કહ્યું કે, અહીં ખાવાનું નહિ મળે, ચાલ્યા બવ. ધનપાળે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે:—‘અતિથિને નિરાશ કરવો તે મોટો અધર્મ છે, માટે કંઈને કંઈ તો આપ. તે સ્ત્રી ત્રણ દિવસનું દહીં લાવી મુનિને આપવા લાગી. મુનિએ પ્રશ્ન કર્યો કે:—‘ખંડેન, આ કેટલા દિવસનું છે? ઉત્તરમાં તે ચિડાઈને બોલી કે આમાં જીવડાં (પોરા) પડી ગયાં છે શું? લેવું હોય તો લો નહિ તો રસ્તો પકડો. મુનિ બોલ્યા કે:—ખંડેન તમે નકામો ક્રોધ શા માટે કરો છો? અમારો આચાર છે માટે પુછીએ છીએ. હવે રહી જીવડાની વાત. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે:—બે દિવસ ઉપરાંત દહીંમાં ખટારા વધતી જાય છે, તેથી તેમાં તે રંગના જીવો ઉત્પન્ન થાય છે એમ જૈન શાસ્ત્રો કહે છે. તેની સાક્ષાત્ પ્રતીતિ કરવી હોય તો ચલતો લાવી દહીંમાં નાખો.’ ધનપાળ ત્યાં આવી આ બધી વાત રસપૂર્વક સાંભળતો હતો. તેણે કૌતુક જોવાની ખાતર અથવા તત્ત્વ નિશ્ચય કરવાની ખાતર ચલતો મંગાવી દહિંમાં નાખ્યો. થોડી વારમાં જ તેમાં કેટલાક તેજ વર્ણના-દહીંના રંગના જંતુઓ ઉપર ચાલતા દેખાયા. ધનપાળનું હૃદય આ દૃશ્ય જોઈ પીંગળ્યું. બહુ આશ્ચર્ય થતાં તેના હૃદયે પલટો ખાધો. જૈન ધર્મની શ્રદ્ધાનું તેનામાં ખીજ રોપાયું, જાણે શાસ્ત્રાર્થમાં પરાસ્ત થયો હોય; તેમ નમ્ર થઈને મુનિને

ધનપાળને પ્રતિભાધ્ અને બે ભાઈની ભેટ.

૧૧

કહેવા લાગ્યો કે, આપ કોણ છો ? કોના શિષ્ય છો ? ક્યાં ઉતર્યા છો ? મુનિએ યોગ્ય ઉત્તરો આપ્યા. પછી મુનિઓની સાથે જ ધનપાળ ઉપાશ્રય ભણી ચાલ્યો.

શોભન મુનિએ પોતાની યુક્તિથી જે સુંદર પરિણામ ધાર્યું હતું તે જ આવ્યું. તે પરિણામનો સાક્ષાત્કાર કરવાની તેઓ વાટ જોઈ રહ્યા હતા. ધનપાળને દૂરથી આવતો જોઈ પોતાના મોટા ભાઈ સમજી, અથવા તેને વધુ આકર્ષવા તેઓ (શોભન-મુનિ) થોડા સામે આવ્યા. ધનપાળને મધુર વચનથી શોભનમુનિએ બોલાવ્યો, અને માનપૂર્વક સમાન આસને બેસાડ્યો. જ્યારે ધનપાળને ખબર પડી કે આતો 'મારો નાનો ભાઈ શોભન છે' ત્યારે તેનું હૃદય પ્રેમ અને લજ્જાથી વિચિત્ર પ્રકારનું બન્યું, તેમાં શ્રદ્ધા અને વાત્સલ્યનાં પૂર ઉછળવા લાગ્યાં. જૈન ધર્મ અને જૈન સાધુ ઉપર તેનું માન વધ્યું. ધનપાળે શોભનમુનિને કહ્યું કે:-- 'તમે જૈન દીક્ષા લઈ આપણા કુળને ખરેખર અજવાળ્યું છે. તમને ધન્ય છે, તમે મહાત્મા છો, શાસ્ત્રના પારંગત છો, માટે મને સાચો ધર્મ બતાવો.' શોભનમુનિને જોઈતું હતું તેજ થયું. તેઓએ પ્રશાન્ત, ગંભીર અને પ્રેમાળ વચનથી જૈન ધર્મના સર્વ-વ્યાપિ અકાલ્ય સિદ્ધાન્તો અને આચારોનો મહાકવિ ધનપાળને સુંદર પરિચય કરાવ્યો. ધનપાળ એક મહાન્ પંડિત તો હતો જ એટલે જૈન સિદ્ધાન્તો સમજવામાં તેને મુશ્કેલી પડી નહિ, કેમકે જૈન ધર્મ સાચા બુદ્ધિશાળીઓને માટે જેટલો જલદીથી સુકર અને આદરણીય થઈ શકે છે તેટલો અનભિજ્ઞો-અદ્યપબુદ્ધિવાળાઓ માટે નહિ.

શોભનમુનિનો શોભન અને સાત્ત્વિક ઉપદેશ સાંભળી આનંદ-પૂર્વક અતિ લાલુક શબ્દોથી ધનપાળે કહ્યું જ્યારે ધનપાળ કે:-- 'આજે મેં સાચો ધર્મ જાણ્યો છે જૈનધર્મ સ્વી- માટે અત્યારથી જ હું તે જૈન ધર્મ

૧૨

પ્રસ્તાવના.

કારી પોતાનું સ્વીકારી તેનું શરણુ લઉં છું. પહેલાં જીવન જૈનધર્મને જૈન ધર્મનો દ્રેષ કરી આ પ્રદેશમાં ખાર સોંપે છે. વરસ સુધી જૈન સાધુનો વિહાર બંધ મેં કરાવ્યો તે મોટો અપરાધ ક્યો છે. અત્યારે હું તે મારી ભયંકર ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરુ છું. આખા યુગમાં પંકાયેલ વિદ્વાન્ કવિ ધનપાળ ઉપર શોભનમુનિના ઉપદેશની કેટલી સચોટ અસર થઈ હશે તેનું અનુમાન, તેના શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને નમ્રતાથી ભરેલા શબ્દોથી સહેજે કરી શકાય છે.

આ પછી તત્કાલ મહાકવિ ધનપાળે શોભન મુનિની સાથે મહાવીર પ્રભુના મંદિરમાં જઈ ભાવપૂર્વક પ્રભુની સ્તુતિ કરી વિધિપૂર્વક જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. ધનપાળના જીવનમાં આજે મહાન્ પરિવર્તન થયું. એક વખતનો જૈનધર્મનો મહાન્ વિરોધી બ્રાહ્મણ પંડિત આજે જૈનધર્મનું શરણુ સ્વીકારી ચુસ્ત જૈન બને છે. હવેથી ભોજરાજનો માનીતો પુરોહિત અને બાણના બીજા અવતાર સમો ધનપાળ કવિ પોતાની વિદ્વતા અને યશ જૈનધર્મને આપવા નિર્ણય કરે છે. ધનપાળના આવા મહાન્ પરિવર્તનનો યશ અને પુણ્ય આપણા ચરિત્ર નાયક શોભનમુનિને જ છે. શોભનમુનિના જીવનમાં આ એક મહાન્ કાર્ય થયું. ઘણા વખતની તેમની ભાવના સફળ થતાં તેમના આત્મામાં આનંદ અને સંતોષ થયો. તેઓ પોતાનું સફળ જીવન વિશેષ સફળ માનવા લાગ્યા. પહેલાંના સાધુઓમાં શાસન સેવા કે પ્રભાવના કરવાની કેવી ભાવના અને શક્તિ હતી તે આ બનાવથી પાકકો જાણી શકશે. જૈન સંઘમાં આ બનાવથી ચોમેર આનંદ ફેલાયો. દેશપરદેશમાં વીજળીના વેગે આ સમાચારો ફરી વળ્યા. હિંદલરમાં શ્રીશોભનમુનિનું નામ વધારે મશહુર અને પ્રભાવિક બન્યું.

ધનપાળનો ટૂંક પરિચય.

૧૩

સિદ્ધસારસ્વતકવિ ધનપાળનું જીવન દિવસે દિવસે વધારે ધાર્મિક થતું ગયું. તે શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ શ્રાવક-ધનપાળનો ટૂંક ધર્મને પાળવા લાગ્યો. તેણે રાજા ભોજને પરિચય. સમજાવી માલવામાં જૈન સાધુનો વિહાર છૂટો કરાવ્યો. કલ્પના શક્તિ અને શબ્દાર્થની પ્રૌઢતામાં કાદંબરીને પણ ટક્કર મારે તેવી નવ રસથી પૂર્ણ 'તિલકમંજરી' નામની જૈન આખ્યાયિકા, (કથા) બનાવી તેણે જૈન સાહિત્ય અને પોતાના જીવનને યશસ્વી કર્યાં. તે ઉપરાંત સત્યપુરીય મહાવીરોત્સાહ, વીરસ્તવ, પાઠ્યલક્ષ્મીનામમાળા, ઋષભપંચાશિકા અને સાવયવિહી વિગેરે ગ્રંથો પણ ધનપાળ કવિએ બનાવ્યા કે જે સંસ્કૃત પ્રાકૃતના સાહિત્યમાં આજે પણ ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે. તેના સમયમાં ધનપાળ, માળવામાં એક મહાકવિ અને પ્રચંડ પંડિત તરીકે મનાતો હતો. કૌલકવિધર્મ વિગેરે પંડિતોને તેણે પરાસ્ત કર્યાં હતા.

મુંજરાજ તેને પુત્ર તરીકે માનતો. અને ભોજરાજ તે તેનો ખાસ મિત્ર અને મહેરબાન હતો. સરસ્વતીનું ટાઇટલ તેને મુંજરાજ તરફથી મળ્યું હતું. (જુઓ તિ. મં. ૫૩) સર્વતંત્રસ્વતંત્ર સર્વશાસ્ત્રપારંગત શ્રીહૈમચંદ્રાચાર્ય જેવાએ પણ અહુમાનપૂર્વક; ધનપાળની બનાવેલી સ્તુતિથી શ્રીજિનમંદિરમાં જિનેશ્વરની સ્તવના કરી હતી. 'હૈમકોષ' અને 'હૈમકાવ્યાનુશાસન' અને 'હૈમછન્દોનુશાસન' ની વૃત્તિમાં

૧ કુમારપાળ પ્રબંધમાં હૈમાચાર્યે ધનપાળની બનાવેલ સ્તુતિ બોલ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

" xxx વ્યુત્પત્તિર્ધનપાલત. " । xxx હૈમકોષની સ્વોપજા ટીકા ૩ હૈમકાવ્યાનુશાસનના " અર્થભેદમિજ્ઞાનાં મજ્જમજ્જાભ્યાં યુગપદ્ધુક્તિઃ શ્લેષઃ " સૂત્રની સ્વોપજાવૃત્તિ (અધ્યાય ૫, પેજ ૨૩૧ નિર્ણય સાગરીયા વૃત્તિ) માં તિલકમંજરીની ભૂમિકાના " પ્રાજ્યપ્રભાવઃ પ્રમવો૦ " પદને ઉદાહરણ તરીકે ટાંક્યું છે. તથા હૈમછન્દોનુશાસનના પાંચમા અધ્યાયના સોલમા " પ્રાચદાશ્ચિ..." (૫-૧૬) સૂત્રની સ્વોપજાવૃત્તિમાં

ધનપાળ અને તેની કવિતાનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે, ધનપાળ દૃઢ સમ્યક્ત્વી, આદર્શ કવિ તથા સમર્થ વિદ્વાન હોતો. ‘મવિયસત્તકહા’ નો કર્તા ધનપાળ; આ ધનપાળથી જુદો છે. અન્યાન્ય ગ્રંથોમાં ધનપાળનું જીવન લાંબુ અને ઘણું રસિક છે પણ આ સ્થળે અપ્રસ્તુત હોવાથી મને લખવાની જરૂર જણાતી નથી, પાઠકો અહીં તો આટલાથી જ સંતોષ મानी લેશે એવી આશા રાખું છું. અસ્તુ.

હવે આપણે ફરી પ્રસ્તુત વાત ઉપર આવીશું. શોભન-મુનિના મહાન પ્રયત્નથી આખા માળવામાં માળવામાં જૈન જૈન સાધુઓના સમૂહો વિચરવા લાગ્યાં. સાધુઓ. માળવાના જૈનોમાં નવું જીવન આવ્યું. ઠેર ઠેર ધાર્મિક ઉત્સવો થવા લાગ્યા. સંઘની વિનંતીથી શોભનમુનિના ગુરુ ધારાનગરીમાં પધાર્યા. શિષ્યના

(શ્રી આનંદસાગરજી સંપાદિતા વૃત્તિ પૃ૦ ૩૬ માં) તિલકમંજરી (પૃ૦ ૧૭૭) નું “ શુક્કશિખરિણિ કલ્પશાખીવ.....” પદ મળી આવે છે.

તિલકમંજરી ઉપર શાંતિસુરિએ વિ. ની ૧૧ મી સદીમાં ટિપ્પણ રચ્યું. પાટણના પલ્લિવાલ ધનપાલે વિ. સં. ૧૨૬૦ માં તિ. મં. નો સાર પદમાં ઉતાર્યો. લક્ષ્મીધર પંડિતે વિ. સં. ૧૨૮૧ માં એક ખીન્ને સાર આરસો જોડવા અનુષ્ટુપ શ્લોકોમાં બનાવ્યો. અઢારમી સદીમાં પદ્મસાગરગણિએ તિ. મં. ઉપર વૃત્તિ અને વીસમી સદીમાં પં. લાલપ્પયવિજયજીએ ટીકા બનાવી છે. જુઓ જિન વિ. નો ‘ તિલકમંજરી ’ લેખ.

મહાકવિ ધનપાળ માટે મેરુતુંગાચાર્ય કહે છે: —

“ વચનં ધનપાલસ્ય ચન્દનં મલયસ્ય ચ ।

સરસં હૃદિ વિન્યસ્ય કોડમૂજામ ન નિર્વૃતઃ ॥ ૧ ॥ ”

—પ્રખંધચિંતામણિ ૪૨.

૧ પ્રાચીન ‘ ધારા ’ અને ત્યાંનાં સ્થાનો વિષે માહિતી માટે જુઓ ૬૨ પાસના ૧૯૩૩ના જીનના ‘ શારદા ’ ના અંકમાં છપાએલ “ લોજરાજની ધારા નગરી ” નામનો મહારો લખેલો લેખ

શોભન મુનિનું વ્યક્તિત્વ.

૧૫

પ્રયાસની થએલી સફલતા અને સર્વત્ર ફેલાયલી શિષ્યની કીર્તિને જોઈ ગુરુના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ધનપાળે પોતાના ખર્ચે ધારામાં **ઋષભદેવનું જૈનમંદિર** બંધાવી તેની પ્રતિષ્ઠા શોભન-મુનિ અને તેમના ગુરુ પાસે કરાવી. માળવામાં ખીજાં પણ અનેક ધાર્મિક કાર્યો કરી શોભનમુનિએ ગુરુ સાથે ગુજરાત તરફ વિહાર કર્યો.

સંસ્કારી કુટુંબમાં જન્મ્યા હોવાથી અને યોગ્ય ગુરુના સમાગમથી શોભનમુનિમાં ઉચ્ચ પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ પ્રગટ્યું હતું. તેમના વ્યક્તિત્વ માટે શોભનમુનિનું વ્યક્તિત્વ. ધનપાળ કવિ 'ચતુર્વિંશતિકા'ની ટીકામાં લખે છે કે:-

‘ શરીરથી રૂપાળો, ગુણથી ઉજ્જ્વલ, સુંદર નેત્રોવાળો શોભન શોભન નામનો સર્વદેવને પુત્ર હતો. જે કાતંત્ર વ્યાકરણના ગૂઠ તત્ત્વોનો જાણકાર હતો, જૈન યૌદ્ધ તત્ત્વોમાં નિષ્ણાત પંડિત હતો. અને સાહિત્ય શાસ્ત્રનો અકંગ વિદ્વાન હોઈ, કવિઓને માટે ઉદાહરણભૂત હતો. કુમાર-વસ્થામાં જ શોભને કામને પરાસ્ત કર્યો અને સર્વ પાપ વ્યાપારનો ત્યાગ કર્યો હતો. અહિંસા ધર્મને સારી પેઠે પાલન કર્યો. ’

શોભનમુનિની બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ હતી. ભાવના ઉદાત્ત હતી. જીવન ભવ્ય અને રસીક હતું. કાવ્ય સાહિત્યમાં તે શોભનમુનિની તેઓ ઘણા જ આરપાર ઉતરી ગયા હતા. કૃતિ, તેના ફલ સ્વરૂપમાં તેઓએ ‘ મવ્યામ્મોજવિવોધ-નૈકતરણે ! ’ થી શરુ થતી ૯૬ શ્લોકની ન્હાની

પણુ વિવિધ જાતના અલંકારોથી પૂર્ણ અમત્કાર વાળી એક કૃતિ બનાવી. આમાં પ્રત્યેક તીર્થંકર, ચોવીસે તીર્થંકર, જૈનાગમ અને સોળ વિદ્યાદેવીઓ વિગેરેનું કાવ્યની પદ્ધતિથી વર્ણન છે. આ કૃતિની અંદર શબ્દાલંકાર અને તેમાંય ખાસ કરીને ‘ યમક ’ અને ‘ અનુપ્રાસ ’ ની અનેરી છટા જોવામાં

૧ “ કાતન્ત્રતન્ત્રોદિતતત્ત્વવેદો યો બુદ્ધયૌદ્ધાઽઽર્હતતત્ત્વતત્ત્વઃ ।

સાહિત્યવિદ્યર્ણવપારદર્શી નિદર્શનં કાવ્યકૃતાં બભૂવ ॥ ૪ ॥

શોભન સ્તુતિની ધનપાલીય ટીકાના ૧ થી ૭ શ્લોક સુધી ઉપયોગી છે.

૧૬

પ્રસ્તાવના.

આવે છે. કોઈ ઠેકાણે મધ્યાન્ત યમક, કોઈ સ્થળે આદિમધ્ય યમક (મધ્યાન્ત યમકની સાથે), કોઈ જગ્યાએ આદ્યન્ત યમક, કોઈ પદમાં સંયુતાવૃત્તિ યમક અને કોઈ સ્થળે અસંયુતાવૃત્તિ યમક અલંકારો ગોઠવ્યા છે.^૧

આ કૃતિમાં નહાના મોટા અનેક પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ છંદો છે; કે જે વિદ્વાનોને રસ અને આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે. વિવિધ અલંકારો અને છંદોમાં પોતાના ભાવો ગોઠવવા તે કેટલી મુશ્કેલની વાત છે તે કવિતા બનાવનાર જ સમજી શકે તેમ છે. આ ગ્રંથ બનાવતી વખતે શોભનમુનિનું ચિત્ત કેવું એકાગ્ર બન્યું હતું તેનું એક ઉદાહરણ પ્રભાવક ચરિત્રમાં મળે છે. જ્યારે શોભનમુનિ પ્રસ્તુત ‘ જિન સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા ’ બનાવતા હતા તે અરસામાં તેઓ ગૌચરી (ભિક્ષા) લેવા ગયા. ચાલતાં ચાલતાં પણ પ્રસ્તુત કૃતિ બનાવવાની એકાગ્રતામાં તેમનું ચિત્ત પરોવાએલું હતું, તેથી ખ્યાલ નહિં રહેવાથી તેઓ એક જ શ્રાવકના ઘરે ત્રણવાર ફરી ફરી ગૌચરી ગયા. જ્યારે શ્રાવિકાએ શોભનમુનિને પૂછ્યું કે, આમ ફરી ફરી ગૌચરી આવવાનું શું કારણ? ઉત્તરમાં શોભનમુનિએ કહ્યું કે:- ‘ અત્યારે કવિતા બનાવવામાં જ મારું મન પરોવાયેલું છે. તેથી મને ખબર ન રહી કે હું કોને ત્યાં જઈ છું અને શું કરું છું? ’ પૂછનાર બાઈએ શોભનમુનિના ગુરુની આગળ પણ આ વાત કહી. ગુરુ આ વાતથી ઘણા જ રાજી થયા અને શિષ્યની જ્ઞાનરસિકતાથી સંતોષ પામી તેમણે શોભન મુનિનાં વખાણ કર્યાં.^૨ શોભનમુનિને કવિતા બનાવવાનો કેવો રસ હતો તે આ એક જ પ્રસંગથી વાચકો બહુ શકશે. ખુશીની વાત છે કે પ્રસ્તુત કૃતિની સુંદરતાથી આકર્ષાઈ ઘણા લોકો બહુસ્વયંતાથી આ જ સ્તુતિ-‘ થાય ’ પ્રતિકમણાદિ ક્રિયાઓમાં બોલે છે.

૧ આ બધા યમકોનાં લક્ષણો અને ઉદાહરણો વાગૂભટાલંકાર, સરસ્વતી કંઠાભરણુ વિગેરે ગ્રંથોમાં જુઓ.

૨ જુઓ મહેન્દ્રચરિ ચરિત્ર. (પ્રભાવક ચરિત્રમાં).

દુનિયામાં વિદ્વાનો અને સજ્જનો કોઈ કોઈ વાર જલ્દીથી જગતને છોડી ચાલ્યા જાય છે. શોભનમુનિ શોભનમુનિનું માટે પણ તેમજ થયું! તેમને તાવનો ભયંકર અવસાન. જીવલેણ રોગ લાગ્યો, તેના પરિણામે યુવાવસ્થામાં તરત જ તેઓ મર્ત્ય (મનુષ્ય) લોકને છોડી અમર્ત્ય સૌધર્મદેવલોકના અતિથિ થયા--સ્વર્ગવાસી થયા. દુર્ભાગ્યે તેમનું આ મરણ શા કારણથી, કયે સ્થળે અને કયે દિવસે થયું? તેનું ચોક્કસ સાધન અત્યારે આપણી પાસે નથી, શ્રીમાન્ જિનવિજયજી સંપાદિત પ્ર૦ ચિં.ની આવૃત્તિના ‘ લોજલીમ પ્રબંધ ’ માં પાઠ છે કે:—‘ શોભનમુનિ સ્તુતિ કરવાના ધ્યાનની એકાગ્રતાથી એક બાઈને ત્યાં ત્રણવાર (ગૌચરી માટે) જવાથી તે બાઈની નજર લાગી અને તેથી શોભનમુનિ કાલ કરી ગયા--સ્વર્ગવાસી થયા. ^૧ મને લાગે છે કે જે શ્રાવિકાને ત્યાં ત્રણવાર ગૌચરી જવાનું પ્રભાવક ચરિત્રના જ મતથી હું ઉપર લખી ગયો છું તેજ બાઈની કદાચ શ્રી શોભનમુનિને નજર લાગી હશે. આવા કારણથી સાધુનું મૃત્યુ થાય તેવા દાખલાઓ બહુજ વિરલ બને છે. જે ઐતિહાસિક ગ્રંથોના પાઠો છે એટલે આ વાતને આપણે જુઠ્ઠી કહેવાનું સાહસ તો નજ કરી શકીએ. મને લાગે છે કે ઉપર્યુક્ત કારણથી તેઓ ગુજરાતમાં (પાટણમાં ?) લગભગ ત્રીશથી ચાળીશ વર્ષની ઉંમરમાં અકાળે સ્વર્ગવાસી થયા હશે ?

સાહિત્ય દષ્ટિએ મહાન્ શક્તિ ધરાવનાર, અનેક ગ્રંથો લખવાની અને શાસનની સેવા કરવાની ઉદાત્ત ભાવનાવાળા આ તરુણમુનિ જે વધુ જીવ્યા હોત તો કાવ્ય અને અલંકારના અનેક મૌલિક ગ્રંથોનો જૈન સમાજને વારસો આપી

૧ [इतश्च शोभनः स्तुतिकरणध्यानाद् एकस्या गृहे त्रिर्गमनात् तस्या दृष्टिदोषाद् मृतः । प्रान्ते निज भ्रातुः पार्श्वान् स्तुतीनां वृत्तिं कारयित्वा अनशनात् सौधर्मं गतः । प्रबन्धचिन्तामणिपृ. ४२.

૧૮

પ્રસ્તાવના.

શકયા હોત પણ કમનસીબે તેમ ન બન્યું! કૃત તેમની પ્રસ્તુત 'જિન સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા' નામની એકજ કૃતિ આજના જૈન સમાજને વારસામાં મળી છે. જે કે તેમની આ એક કૃતિ પણ તેમના ઉચ્ચવલ યશને કરનારી છે એમાં તો કોઈ બતનો શક નથી.

ઐતિહાસિક આલોચના.

પહેલાં હું લખી ગયો છું તેમ શ્રી શોભન મુનિના ગામ, ગુરુ, વિગેરેની બાબતોમાં અનેક અંધકારોના મત લેદો છે, તેમાં મુખ્ય આ છે—

મતલેદનું કોષ્ટક.

અંથનું નામ.	અંધકાર.	શોભનનું ગામ.	શોભનના પિતા.	શોભનના ગુરુ.
તિલકમંજરી	કવિ ધનપાલ	ધારા	સર્વદેવ	
સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા-ટીકા	"	"	"	
પ્રભાવક ચરિત્ર	પ્રભાચંદ્રસૂરિ	"	"	મહેન્દ્રસૂરિ
ઉપદેશપ્રાસાદ	વિજયલક્ષ્મીસૂરિ	"	લક્ષ્મીધર	
ઉપદેશકલ્પવલ્લી	"	"	"	
સમ્યક્ત્વસમતિકા	સંઘતિલક્ષ્મીસૂરિ	ઉજ્જૈન	સોમચંદ્ર	જિનેશ્વરસૂરિ
આત્મપ્રબોધ	જિનન્દ્રાજસૂરિ	અવન્તી	સર્વધર	
પ્રબંધચિંતામણી	મેરુતુંગસૂરિ	વિશાલા	"	વર્ધમાનસૂરિ

ઉપર લખેલા આઠ અંથોમાં શોભનના ગામવિષે ચાર મત, પિતા વિષે ચાર, અને શોભનના દીક્ષા ગુરુ વિષે ત્રણ મત થવા પામ્યા છે. આમાં કયો મત સાચો? એ પ્રશ્ન ઘણો ગુંચવણ ભરેલો છે. શ્રીચુત પ્રો. હીરાલાલ. આર. કાપડીયાએ 'શોભનસ્તુતિ' અને તેની ઘણી ટીકાઓના સંપાદન ઉપરાંત આ અંથનું અતિ

ગામની પરીક્ષા.

૧૯

વિસ્તૃત ગુજરાતી ભાષાન્તર કર્યું છે. તેઓએ લાંબાણથી પ્રસ્તાવના લખવા છતાં શોભન મુનિના જીવન વિષે કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય કર્યો નથી. હું નથી સમજી શકતો કે આટલા મોટા પુસ્તકમાં તેઓએ શોભનના વિષયમાં મહત્વનું કેમ નથી લખ્યું ? અસ્તુ. ગમે તે કારણ હો.

મહારી પાસે અત્યારે એટલાં બહોળાં સાધનો નથી અને વધુ ઉંડાણ અને વિસ્તારથી હું લખવા બેઠો પણ નથી, છતાં આ સ્થળે આ સંબંધે હું થોડી વિચારણા કરવા યત્ન કરીશ.

ઉપરના કોષ્ટકથી જણાય છે કે જુદા જુદા અંશોમાં શોભન અને ધનપાલની નગરીનાં ધારા, ઉજ્જયિની, ગામની પરીક્ષા. અવન્તી અને વિશાલા એમ ચાર નામો લખ્યાં છે.

આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રના અભિધાનચિંતામણિ કોષમાં અવન્તી, વિશાલા અને પુષ્પકરંડિની આ ત્રણે ઉજ્જયિની (ઉજ્જૈન) ના પર્યાય^૧ શબ્દો લખ્યા છે. આનાથી આટલો ખુલાસો તો થઈ જાય કે, ^૨અવન્તી અને વિશાલા આ બે ઉજ્જૈનનાં અપર (પર્યાય) નામો છે. હવે શોભનની નગરી વિષે ધારા (ધાર) અને ઉજ્જૈન વિષયક આ બે મત રહ્યા. ધારાના મતમાં પાંચ અંશો છે જ્યારે ઉજ્જૈનના મતમાં ત્રણ અંશો છે. આ બે મતભેદ ધરાવનાર અંશોમાં એક બાબત પ્રભાવકચરિત્ર, તિલકમંજરી, શોભનસ્તુતીટીકા જેવા અંશો છે અને બીજી બાબત પ્રબંધ ચિંતામણિ છે. પ્રબંધ ચિંતામણિના ઉલ્લેખને પ્રમાણ વગર વખોડી પણ કઠાય નહિ તેથી મારો મત તો એવો

૧ “ ઉજ્જયિની સ્યાદ્ વિશાલાડવન્તી પુષ્પકરંડિની ॥

અભિધાન ચિન્તામણિ:” ૪-૪૨

૨ હસ્વષ્ટકારાન્ત અવન્તિ શબ્દ માત્રવાદેશ વાચક છે, જુઓ હૈમકોષમાં (૪-૨૨).

છે કે 'પરમાર વંશીય મુંજ' ઉજ્જૈનમાં રાજધાની રાખી માળવાનું રાજ્ય કરતો હતો, તેના ઉત્તરાધિકારી ભોજે પણ ત્યાં જ પ્રારંભમાં રાજધાની રાખી હતી, પણ ગુજરાત તરફના રાજ્યોના આક્રમણો તે વખતે અવારનવાર થયાં કરતાં,^૧ તેથી કદાચ ગુજરાતથી દાહોદ, ગોધરા રાજગઢ, ધારાના રસ્તે થઈ ગુજરાતના રાજ માળવા ઉપર ચઢાઈ કરી આવે? એવી આશંકાથી ભોજરાજ્યે ધારામાં વધુ સ્થિરતા કરી બધાં દક્ષતર ત્યાં આણ્યાં હોય? એટલે ધારાનગરીને રાજધાની જેવી કરી ત્યાં વધુ વખત ભોજ રહેવા લાગ્યો. તે પછીના ઉલ્લેખોમાં ભોજ રધારાધીશ, ધારાપતિ તરીકે ઓળખાય છે.

જ્યારે રાજ ભોજ ઉજ્જૈનથી ધારા રહેવા ગયો તો તેના આશ્રિત પંડિતોએ પણ ત્યાંજ (ધારામાં) રહેવું જોઈએ એટલે ધનપાલ, શોભનના પિતા પહેલાં ઉજ્જૈન રહેતા હશે? અને પાછળથી રાજ ભોજની સાથે પોતાના પુત્રો ધનપાલ અને શોભનને લઈને ધારામાં રહેવા ગયા હશે^૩ એ હિસાબે ઉજ્જૈન અને ધારા બન્ને નગરીમાં ધનપાળ તથા શોભન રહ્યા હતા એમ માનવામાં કશો બાધ નથી. મારા આ મતથી પ્રભાવક ચરિત્ર અને પ્રબંધ ચિંતામણિ વિગેરે ગ્રંથોના ઉલ્લેખોનો સમન્વય થઈ

૧ જુઓ પ્રબંધચિંતામણિનો ભોજભીમ પ્રબંધ.

૨ જુઓ સરસ્વતી કંઠભરણીની પ્રસ્તાવના તથા તિલકમંડરીની પ્રસ્તાવના. ભોજનો રાજ્યકાલ વિક્રમ સં. ૧૦૬૭ થી ૧૧૧૧ છે.

૩ ભોજની રાજધાની ધારા (ધાર)માં થઈ હતી તે વિષે શાંતિસૂરિ ચરિત્ર, મહેન્દ્રસૂરિ ચરિત્ર, સુરાચાર્યચરિત્ર, અભયદેવસૂરિ ચરિત્ર, બિલ્હણ કવિનું વિક્રમાંક દેવચરિત્ર, ભોજભીમ પ્રબંધ, પાદમચલચ્છીનામમાળા, સરસ્વતી કંઠભરણી, પ્રમેયકમલમાર્તંડની પ્રસ્તાવના, રાજવંશાવલી અને હિંદુસ્તાની ત્રૈમાસિક વિગેરે ગ્રંથો જોવા. વિસ્તારની ભીતિથી હું અહીં વધુ વિચાર કરતો નથી, તથા તે તે ગ્રંથોના પાડો આપતો નથી.

શોભનના પિતા.

૨૧

શકે છે. પ્રખંધ ચિંતામણિમાં પૂર્વકાલની દૃષ્ટિએ વિશાલા (ઉબ્જૈની)નો અને પ્રભાવક ચરિત્રાદિમાં ઉત્તરકાળની દૃષ્ટિએ ધારાનો ઉલ્લેખ છે એમ જણાય છે.

શોભનને માટે ઉલ્લેખ કરનારા ગ્રંથો છે તેમાં જૂનામાં જૂના ગ્રંથો શોભનના સગાભાઈ કવિ ધનપાલની શોભનના પિતા. તિલકમંજરી, શોભનસ્તુતિચતુર્વિંશિકા ટીકા, પ્રભાચંદ્રકૃત પ્રભાવક ચરિત્ર અને પ્રખંધ ચિંતામણી જેવા ઐતિહાસિક ગ્રંથો છે. તે ગ્રંથોમાં શોભનના પિતાનું નામ 'સર્વદેવ' લખ્યું છે, સર્વદેવ નામ સિવાય ઓળ નામવાળા ગ્રંથો ઘણા અર્વાચિન અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મહત્વના નહિ હોવાથી તેમાં લખેલાં 'બીજાં નામે' વિશ્વસનીય નથી. વળી ઉપદેશ પ્રાસાદમાં શોભનના પિતાનું નામ લક્ષ્મીધર લખ્યું છે તો તે બ્રાન્તિ મૂલક છે.

૧ શરૂઆતમાં પ્રખંધ ચિંતામણિકાર 'પુરાસમૃદ્ધિશાલાયાં વિશાલાયાં પુરિ' કહી સર્વદેવની નિવાસ નગરી ઉબ્જૈન યતાવે છે પણ જ્યારે શોભનમુનિ વિદ્વાન થઈ ફરી માલવામાં પોતાના ભાઈને પ્રતિબોધવા આવ્યા છે ત્યારે તેઓ ધારાનગરીમાં આવ્યા છે એવો ઉલ્લેખ કરે છે. જેમ:-
“ અમ્યસ્તસમસ્તવિદ્યસ્થાનેન ધનપાલેન શ્રીમોજપ્રસાદસમ્પ્રાપ્તસમસ્તપણ્ડિત-
પ્રષ્ટપ્રતિષ્ઠેન નિજસહોદરામર્ષભાવાદ્ દ્વાદશાઘ્વીં યાવત્ સ્વદેશે નિષિદ્ધજૈનદર્શન-
પ્રવેશેન તદ્દેશોપાસકૈરત્યર્થમમ્યર્થનયા ગુરુષ્વાહૂયમાનેષુ સકલસિદ્ધાન્તપારાવાર-
પારદરવા સ 'શોભનનામા' તપોધનો ગુરુનાપૃચ્છ્ય તત્ર પ્રયાતો ધારાયાં
પ્રવિશન્ પણ્ડિતધનપાલેન રાજપાટિકાયાં વ્રજતા તં સહોદરમિત્યનુપલક્ષ્ય
સોપહાસં ગર્દભદન્ત ! મદન્ત ! નમસ્તે इति પ્રોક્તે”...પ્રખંધચિંતામણિ
(જિનવિજયજી સંપાદિત) પૃ. ૩૬.

આનાથી મહરી કલ્પના મજબૂત થાય છે કે:—શોભન વિગેરે પહેલાં ઉબ્જૈનમાં રહેતા હતા અને પાછળથી ધારામાં રહેવા આવ્યા. આમ માનવાથી અને મતોનો સમન્વય પણ થાય છે.

શોભન સુનિના ગુરુ તરીકે ત્રણનાં નામો કોણકમાં દેખાય છે. એક તો મહેન્દ્રસૂરિ, બીજા વર્ધમાનસૂરિ શોભન સુનિના અને ત્રીજા જિનેશ્વરસૂરિ. ધનપાલ કવિએ સ્પષ્ટરીતે એ ઉલ્લેખ કર્યો નથી કે સર્વદેવને નિધિ કોણે બતાવ્યો, તેની શ્રદ્ધા કયા આચાર્ય ઉપર થઈ અને શોભને દીક્ષા કોની પાસે લીધી. વિગતવાર જૂનામાં જૂનો ઉલ્લેખ અત્યારે તો પ્રભાવકચરિત્રમાં શોભનના વિષે મળે છે તેમાં લખ્યું છે કે શોભન સુનિના ગુરુ મહેન્દ્રસૂરિ હતા. આ આચાર્ય પાસેથી જ શોભનના પિતાએ નિધાનનું સ્થાન જાણ્યું, ધર્મ પામ્યો અને આમને જ પોતાનો શોભન નામનો પુત્ર દીક્ષા આપવા સોંપ્યો. આ વાતને પ્રમાણિત કરવા સૂચનારૂપે સાધન^૨ તિલકમંજરી છે, કે જે શોભનના સગા-ભાઈ કવિ ધનપાણે બનાવી છે. તિલકમંજરીમાં વ્યાસ વાલ્મિકીકાદિ કવિઓની સ્તુતિ કરી શ્રી મહેન્દ્રસૂરિની પણ સ્તુતિ કરી છે. પોતાના સમયમાં શાંતિસૂરિ, સૂરાચાર્ય, અભયદેવસૂરિ, વર્ધમાનસૂરિ વિગેરે અનેક વિદ્વાન જ્ઞાનાચાર્યોની અસ્તી હોવા છતાં તેમની સ્તુતિ નહિ કરતાં આ આચાર્યની જ સ્તુતિ કરવામાં ધનપાલનો તેમના ઉપર દૃઢ ધર્મરાગ અને શોભનના ગુરુ તરીકેનો સંબંધ હોય એ કલ્પના કંઈ ખોટી ન કહેવાય. શોભનના ગુરુ આ મહેન્દ્રસૂરિ કોના શિષ્ય હતા, કોની પરંપરામાં થયા ? કયા કેટલા ગ્રંથો લખ્યા ? તે વિષે હજી સુધી કાંઈપણ જણાયું નથી. પ્રભાવક ચરિત્રમાં મહેન્દ્રસૂરિનો પ્રબંધ છે તેનાથી તેઓ ચાંદ્રગચ્છના વિદ્વાન આચાર્ય હતા એટલું જણાય છે.^૩

૧ જુઓ પ્રભાવક ચરિત્રમાં મહેન્દ્રસૂરિ ચરિત્ર.

૨ “ સૂરિર્મહેન્દ્ર એવૈકો વૈવુધારાધિતક્રમઃ ।

યસ્યામત્યોંચિતપ્રૌઢિ કવિવિસ્મયકૃદ્ વચઃ ” ॥ તિલકમંજરી ૩૪.

૩ તત્રાન્યદાયયૌ ચાન્દ્રગચ્છપુંકરમાસ્કરઃ ।

શ્રીમહેન્દ્રપ્રમુઃ પારદશ્વા શ્રુતપયોનિધેઃ ॥ મહેન્દ્રસૂરિચરિત્ર શ્લોક ૧૨.

ખીજે ઉલ્લેખ ‘ પ્રબંધચિંતામણિ ’ માં છે, તેમાં શોભનના ગુરુ શ્રી વર્ધમાનસૂરિ લખ્યા છે, અને ત્રીજે ઉલ્લેખ ‘ સમ્યક્ત્વ સમતિકા ’ નો છે. તેમાં શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ જણાવ્યા છે.

એ વાત તો નક્કી છે કે:—શોભનના સમયમાં શ્રી વર્ધમાનસૂરિ વિદ્યમાન હતા, તેઓ ઉદ્યોતનસૂરિના ઉત્તરાધિકારી તરીકે લગવાનું મહાવીરની ડહામી પાટે બેઠા હતા, અને તેમના જ શિષ્ય જિનેશ્વરસૂરિ ૪૦ મી પાટે થયા એમ જૂની પટ્ટાવલીઓથી જણાય છે. પ્રબંધચિંતામણિ જેવા ગ્રંથના ઉલ્લેખની આપણે સર્વથા અવગણના તો ન જ કરી શકીએ તેથી એમ કલ્પના થાય છે કે, શ્રી વર્ધમાનસૂરિ સાથે પણ સર્વદેવનો પહેલાં સંબંધ જોડાયો હશે? સર્વદેવ સાધુલક્ષ્મી હતા એટલે તે આચાર્યથી પણ કંઈક લાભ મેળવ્યો હશે? અને મહેન્દ્રસૂરિનો પાછલથી સંબંધ જોડાઈ વધ્યો હશે. અથવા વર્ધમાનસૂરિ પાસે શોભનમુનિએ થોડું ઘણું અધ્યયન કર્યું હશે તેથી વર્ધમાનસૂરિના ઉલ્લેખમાં કંઈક સત્યતા જણાય છે. જ્યારે વર્ધમાનસૂરિનો ઉલ્લેખ શક્ય લાગે છે તો તેમના શિષ્ય જિનેશ્વરસૂરિનો ઉલ્લેખ ગુરુના સંબંધથી પાછળના ગ્રંથમાં થવો સંભવિત છે. ઘણા ગ્રંથકારો આવી ભૂલ સહેજે કરી બેસે છે એટલે ‘ સમ્યક્ત્વ સમતિકા ’ નો ઉલ્લેખ તેવો જ હશે? ’ એ બધું વિચારતાં શોભનના દીક્ષાગુરુ તો મહેન્દ્રસૂરિ જ હોવા જોઈએ એમ મહારી કલ્પના છે. મતલબ કે તિલકમંજરીનો સંવાદ હોવાથી અને પ્રભાવક ચરિત્ર, પ્રબંધ ચિંતામણિ વિગેરેથી વધુ પ્રામાણિક તથા જૂનું હોવાથી શોભનમુનિના દીક્ષાગુરુ તરીકે મહેન્દ્રસૂરિને માનવા વધારે યોગ્ય છે.

૧ જુઓ ‘ સ્વરતરગચ્છપટ્ટાવલિસંગ્રહ ’ પૃ. ૨૦ (શ્રીજિનવિજયગ્રંથ-સંપાદિત).

શોભનના દાદાનું નામ 'દેવર્ષિ'^૧ હતું, જેઓ મહોટા દાની અને પંડિત તથા જ્ઞતથી પ્રાધ્વાણુ હતા. શોભનનું ગૃહસ્થ તેમના પુત્ર 'સર્વદેવ' થયા, તેઓ વિક્રાન્ કુટુંબ. કલાપ્રિય અને મહાકવિ હતા. સર્વદેવ શોભન-મુનિના પિતા યતા હતા. મહાકવિ 'ધનપાલ' શોભનનો મહોટો ભાઈ હતો. તેમની 'સુંદરી' નામના એક બહેન હતી કે જેને માટે કવિ ધનપાળે વિક્રમ સં૦ ૧૦૨૯માં 'વાહચ-લચ્છીનામમાલા' (કોશ)^૨ બનાવી છે એમ તે ગ્રંથની પ્રશસ્તિથી જણાય છે. તેનું કુટુંબ લાંબાકાળથી વિદ્યાપ્રેમી તથા યશસ્વી હતું.

શોભનના દાદા પહેલાં 'સાંકાશ્ય' નગરના હતા, આ નગર પૂર્વદેશમાં છે અત્યારે ફરુકાબાદ જિલ્લામાં 'સાંકિસ' નામના ગામથી તે પ્રસિદ્ધ છે.^૩ સર્વદેવ વ્યવસાય આજીવિકા માટે માલવાની રાજધાની ઉજ્જયિની (ઉજ્જૈન)માં આવી રહ્યા હતા. પાછલના સમયમાં જ્યારે લોજે ધારા (ધાર)માં સ્થિરતા કરવા માંડી ત્યારે તે ધારમાં રહેવા આવ્યા.

શોભનમુનિની પ્રસ્તુત કૃતિ બહુ જૂની છે. જૈનો અને વૈદિકોમાં યમકાદિ શબ્દાલંકારથી છલકાતી શોભનસ્તુતિ આટલી જૂની કૃતિઓ બહુ જ ઓછી મળે છે. ચતુર્વિંશતિકાની શોભન સ્તુતિની અસર તે પછીના ઘણા કવિ ટીકાઓ. વિક્રાનો ઉપર થઈ છે. મહાકવિ વાગ્લટ, અમર-

૧ અલબ્ધદેવર્ષિરિતિ પ્રસિદ્ધિ ચો દાનવર્ષિત્વવિભૂષિતોડપિ... ।

તિલકમંડરી શ્લોક ૫૧-૫૨.

૨ અત્યારસુધી મળતા પ્રાકૃતકોષોમાં આ જૂનામાં જૂનો પ્રાકૃતકોષ છે.

૩ જુઓ ઇન્ડિયન હિસ્ટોરિકલ ક્વોર્ટરલી ઇસ્ટીસન ૧૯૨૯ પેજ ૧૪૨. 'સિદ્ધહેમચંદ્રશબ્દાનુશાસનની લઘુવૃત્તિ' માં એક ફેકાણે લખ્યું છે કે "સાક્ષાદ્યક્રેમ્યઃ પાટલિપુત્રકા આવ્યતરાઃ" (૭-૩-૬) નિજસંપાદિત આવૃત્તિના ૫૬૧ પેજમાં) આનાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે સાંકાશ્ય જે કે પટનાથી ઉતરતું પણ સમૃદ્ધ નગર હતું, તથા મધ્યદેશમાં પ્રસિદ્ધ હતું.

શોભનસ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકાની ટીકાઓ.

૨૫

ચંદ્રસૂરિ, કીર્તિરાજોપાધ્યાય, મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી વિગેરેની ઐન્દ્રસ્તુતિ વિગેરે કૃતિઓ પ્રસ્તુત કૃતિના અનુકરણ અથવા પ્રેરણાનું ફલ છે.

શોભનસ્તુતિની અનેરી સુંદરતા અને ગંભીરતા હોવાથી અનેક આચાર્યો અને કવિઓએ શોભ કે પરોપકારાર્થ તેના ઉપર ટીકાઓ બનાવી છે. જેમાંની નવ ટીકા તેા આજ-કાલ બાણીતી છે. એનાથી પ્રસ્તુત કૃતિની મહત્તા ગંભીરતા અને પ્રસિદ્ધિ સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. તે ટીકાકારોનાં નામો આ છે:—

ધ્રુવપાલ, જયવિજયજી, રાજમુનિ, સૌભાગ્યસાગરસૂરિ, કનકકુશલગણિ, સિદ્ધિચંદ્રગણિ, દેવચંદ્ર, અજબસાગર અને એક બીજા અવચૂરિકાર પૂર્વાચાર્ય (આમના નામનેા પત્તો મળ્યો નથી).

વીસમી સદીમાં પણ ડોક્ટર હરમન યાકોબી વિગેરે વિક્રાનોએ અંગ્રેજી, હિન્દી, ગુજરાતી વિગેરેમાં આનાં ભાષાન્તરો કર્યાં છે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાએ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાની અનેક ટીકાઓનેા સંગ્રહ કરી તથા વિસ્તારથી ભાષાન્તર કરી દેવચંદ લાલભાઈ પુ. ફંડ. સુરેતથી પ્રકાશિત કરેલ છે. જેની હું પ્રસ્તાવના લખી રહ્યો છું તે આ ગ્રંથમાં પણ તમે શોભન મુનિની પ્રસ્તુત સ્તુતિની એક સંસ્કૃત 'સરલા' નામની ટીકા જોશો, કે જે ચાલતી આ વીસમી સદીમાં બનેલી છે. એના કર્તા આચાર્યશ્રી અજિતસાગરસૂરિજી છે. સદ્ગત શ્રીમાન અજિતસાગરસૂરિજી મહારાજ કાવ્ય સાહિત્યના અપૂર્વ રસિક અને પ્રેમી હતા. જે કે તેમની સાથે મારો પ્રત્યક્ષ પરિચય નહોતો થયો પણ તેમનેા કાવ્યનેા અભ્યાસ સારો હતો એમ સંભળાય છે. તેઓ આ કૃતિની સુંદરતાથી આકર્ષાયા ને તેના પર કાંઈક લખવું એવો ઉત્સાહ બાગતાં આ સ્તુતિ વિષે પોતાનેા અનુભવ પ્રસ્તુત ટીકામાં

૨૬

પ્રસ્તાવના.

તેમણે વ્યક્ત કર્યો. ૧આ મરહૂમ આચાર્યશ્રી અજિતસાગર-સૂરિજી મહારાજ સમાજમાં અનેક પ્રકારના આડંબર, ધાંધલ અને કલહો ઉત્પન્ન કરી સમાજને અધોગતિમાં લઈ જનાર નહિ; પણ જ્ઞાનધ્યાનમાં મસ્ત રહી ગુજરાતી અને સંસ્કૃતમાં અનેક કૃતિઓ જૈન સમાજને આપી ઉન્નતિના માર્ગે લઈ જનાર વિદ્વાન્ આચાર્ય હતા એ કાંઈ એાઈની આનંદની વાત નથી. ખાસ કરી કાવ્યમાં તેમનો પ્રેમ ઘણો જ હતો.

તેઓશ્રી અધ્યાત્મપ્રેમી, ભજન સાહિત્યના ચુનંદા લેખક શ્રીમાન્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીના પ્રસિદ્ધ વક્તા અને સમાજહિતચિંતક શિષ્ય હતા એ પણ એમના મહત્વનું એક કારણ છે. આ બન્ને આચાર્યો જૈન સમાજમાં પ્રસિદ્ધ હતા; એટલે એઓના જીવન વિષે અહીં વધુ લખવાની હું આવશ્યકતા સમજતો નથી.

શ્રીમાન્ અજિતસાગરસૂરિના વિનીત, પ્રિય અને વિદ્વાન્ શિષ્ય સુનિરાજશ્રી હેમેન્દ્રસાગરજી મિલનસાર તરીકે બાણીતા છે. તેમનો જ્ઞાન વ્યવસાય, ભક્તિભાવ, પ્રેમ અને મધુર સ્વભાવ દુશ્મનને પણ મિત્ર બનાવે છે. કમનસીબે એમના ગુરુજી પ્રસ્તુત ટીકા મુદ્રિત થયેલી જોઈ ન શક્યા પણ ગુરુજીના ઉદ્દેશની પૂર્તિ માટે શ્રી હેમેન્દ્રસાગરજી આ ટીકા છપાવી પ્રસિદ્ધ કરે છે એ ખુશી થવા જેવું જરૂર છે. શ્રી હેમેન્દ્રસાગરજી પોતાના ગુરુને પગલે ચાલી સંસ્કૃત અને ગુજરાતી કાવ્યમાં સારો રસ લે છે. એમના સહભાવભર્યા આગ્રહે આ પ્રસ્તાવનાની પંક્તિઓ લખવા મને

૧ પ્રસ્તુત ટીકા પ્રહ્લાદનપુર (પાલનપુર) માં ૧૯૭૫ શ્રાવણ સુદિ સાતમે પૂર્ણ કરેલી છે. તેની પ્રશસ્તિમાં જુઓ શ્લોક ૧૦ મો.

મવ્યશ્રાદ્ધકદમ્બરાજિતપથે પ્રહ્લાદને પત્તને,
 ચાતુર્માસ્યકૃતે સ્થિતિં કૃતવતા યેનોપકારક્ષમા ।
 અક્ષાઽશ્વાઽક્કશશાઽક્કસંમિતવરે (૧૯૭૫) સંવત્સરે શ્રાવણે,
 સપ્તમ્યાં રવિવાસરે શુભતિથૌ પૂર્ણાકૃતા સ્વાતિમે ॥ ૧૦ ॥

શોભનસ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકાની ટીકાઓ.

૨૭

તત્પર કર્યો છે. એ પ્રસંગથી મને શ્રી શોભનમુનિ વિષે જાણવાનું તથા લખવાનું મળ્યું છે. એ માટે પ્રેરણા કરનાર મુનિરાજશ્રી હેમન્દ્રસાગરજીને હું ધન્યવાદ આપ્યા વગર રહી શકું નહિ.

શોભનસ્તુતિ લખિત અને કાવ્યની દૃષ્ટિએ મહત્વની કૃતિ છે. ટીકાને જેમ અને તેમ સહેલી બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે; અને તેમાંય ખાસ સાન્વય પદ્ધતિ સ્વીકારેલી છે, એ આની ખીલ ટીકાઓથી વિશેષતા છે સાથે સાથે મૂળનું સરલ ગુજરાતી ભાષાન્તર છન્દો વિગેરે આખી ઉપયોગિતા વધારી છે. જનતા આ કૃતિને લાભ લઈ સ્તુતિકાર અને ટીકાકારના પ્રયત્નને સફળ બનાવે એટલું ઇચ્છી વિરમું છું.

લેખક:-
મુનિ હિમાંશુવિજય
(અનેકાન્તી)

ચરોતરમાં પેટલાદ પાસે આવેલું નાર ગામ જૈનોમાં પ્રખ્યાતું છે, કારણ કે આ ગામ લેઉવા પાટીદાર જૈનોએ એ ડહનથી પણ વધારે પોતાના સંતાનોને ચારિત્ર્ય લેવા સમર્પ્યા છે. આ નાર ગામમાં સં. ૧૯૪૨ ના પોપ શુદ્ધિ પંચમીના રોજ લેઉઆ પાટીદાર પટેલ લક્ષુભાઈને ત્યાં આચાર્ય શ્રી અજિતસાગરસૂરીશ્વરજીનો જન્મ થયો હતો. તેમનું જન્મ નામ ‘અંબાલાલ’ રાખવામાં આવ્યું હતું. તેમના પિતા લક્ષુભાઈ પટેલ અને માતા સોનબાઈ બંને ભોળા દિલનાં, ધર્મનિષ્ઠ, પ્રભુભક્ત, ઉદારચિત્ત, સાધુપ્રેમી તથા માયાળુ હતાં. એ વડીલનો વારસો યાદ્યાવસ્થાથી જ અંબાલાલમાં પણ આબાદ રીતે ઉતરી આવ્યો હતો. ઉપરાંત ભવિષ્યમાં થનારા ભાગ્યોદય અને પ્રભાવિકતાનાં ફટલાંક સચનો પણ આ અંબાલાલના શરીર પરનાં સામુદ્રિક લક્ષણો તથા પ્રકૃતિ પરથી થતાં હતાં. તે વખતે પણ તેમનામાં કુદરતી વચન-ચાતુર્ય અને વિશાળ શુદ્ધિ હતી. તેના દુઃખ તરીકે તેઓ સુગમતાથી ગુજરાતી સાત ચોપડીઓનો અભ્યાસ કરી ગયા. તેઓ પોતાનામાં રહેલી વાક્યશક્તિ અને શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા માર્ગ શોધતા હતા તેવામાં તેમના માત-પિતા સ્વર્ગવાસ પામ્યાં અને તેથી તેમને સંસારની અસારતા અને અસ્થિરતા સમજાઈ ગઈ. સં. ૧૯૫૬ માં સ્થાનકવાસી સાધુઓના પ્રસંગમાં આવતાં તેમણે પોતાનો વૈરાગ્ય આ રસ્તે વાળ્યો-સ્થાનકવાસી દીક્ષા અંગી-કાર કરી. આ પછી સ્થાનકવાસી સાધુ અમીન્દ્રપિ તરીકે તેમણે મહારાષ્ટ્ર, ખાનદેશ, કર્ણાટક, માલવા, મધ્ય હિંદ વગેરે દેશોમાં વિહાર કર્યો, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોના ગ્રંથોના તથા ભાષાઓનો અભ્યાસ કર્યો અને અનેક સાધુ-સંત તથા મહાત્માઓની સાથે જ્ઞાનચર્ચા કરી પૂરતો અનુભવ મેળવ્યો. સ્થાન-

સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા

૨૯

કવાસી પંથમાં મૂર્તિપૂજન માનવામાં આવતું નથી તે વાત તેમને પોતાનાં જ્ઞાનપૂર્વક મળેલા અનુભવથી અનુચિત લાસી. ઐતિહાસિક પ્રમાણોથી તેમને જણાયું કે યત્રીશ સૂત્રોની જ શાસ્ત્રમર્યાદામાં ગોંધી રહેવાની પદ્ધતિ ભ્રમમૂલક અને મૂર્તિપૂજનને ધરાદાપૂર્વક ઉડાવવાને જ ઉત્પન્ન કરેલી છે. આ સંબંધી થતી શંકાઓનું સમાધાન શ્રી અમીન્દ્રપિણને સ્થાનકવાળ પંથમાં ન જ થયું. કેટલાકોએ તેમની શંકાઓના પ્રશ્નોને ઉડાવ્યા તો કેટલાકોએ મૌન સેવ્યું અથવા મિથ્યા શ્રદ્ધાશીલતામાં જ જીવન વીતાવવા જણાવ્યું; પણ સત્યશોધકને આથી સંતોષ ન જ થાય. તેઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાન-દિવાકર યોગનિષ્ઠ આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો અને તેમાં પોતાની શંકાઓ રજૂ કરી. ઘણાખરા ખુલાસાઓ થઈ ગયા એટલે તેઓ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીને જઈ મળ્યા અને તેમણે તેમની સાથે આચાર, ભક્ત્યાભક્ષ્ય, સામાચારી, જીવદયા, પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષા, સૂત્રરચના તથા મૂર્તિની પ્રાચીનતા અને આવશ્યકતા વગેરે વગેરે સંબંધી પુષ્કળ ઉદાહરણ, ચર્ચા અને મિમાંસા કરી. છેવટે સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ કે સ્થાનકવાસી મત બહુ જ અર્વાચીન છે. સ્થાનકવાસીઓ પોતે પણ આડકતરી રીતે કે છુપી રીતે મૂર્તિના સદ્બંધ સ્થાપના રૂપમાં માનનારા છતાં તેઓ અજ્ઞાન મનુષ્યોને મિથ્યા ભ્રમજાળમાં નાખી તેઓના અને પોતાના સાચા આત્મિક હિતનો નાશ કરે છે. આમ અમીન્દ્રપિણને સંપૂર્ણ પરીક્ષા કરી સં. ૧૯૬૫ ની સાલમાં સ્થા. મતનો ત્યાગ કરી શ્રીમાન્ જ્ઞાનાચાર્ય બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ પાસે શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં સંવેગીપણાની દીક્ષા અંગીકાર કરી. હવે તેઓ અહીં અજિતસાગરજીના નામથી ઝોળખાવા લાગ્યા. જે કે તેઓએ આમ પોતાને મિથ્યા લાગવાથી સ્થા. મતનો ત્યાગ કર્યો, તો પણ તેઓ પરમતસહિષ્ણુ હોવાથી ખીન્ન મતોની સાથે જેમ સમભાવ રાખતા હતા તેમ આ મત સાથે પણ સદા સમભાવ રાખ્યો છે. એમણે ઘણી વખત સ્થા. સાધુઓની સાથે રહી ગ્રહર ભાષણાદિ પ્રવૃત્તિઓ કરેલી હોવાથી આપણને સાખીત થાય છે કે તેઓને ભાગ્યે જ કોઈના તરફ તિરસ્કાર કે દ્વેષ પોતાના શાંત જીવનમાં ગળ્યો હોય. સૌની સાથે પ્રેમભાવથી વર્તન રાખવું ને સત્યપથે ચાલવું એ તેમના જીવનનું ધ્યેય હતું.

શ્રી. અજિતસાગરજી મહારાજે હવે જ્ઞાનદિશામાં આગળ વધવા માંડ્યું. સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષા પર સારો કાબૂ મેળવ્યો અને તે દ્વારા આગમોને ફરી અવલોક્યાં. ટીકાઓ, નિર્યુકિતઓ અને ભાષ્યો તથા ચૂંચિઓથી

આગમોનું ગૌરવ અવલોક્યું. સ્થા. દીક્ષામાં જે વચનશક્તિ અને ઓળ-સપણાથી ભારે પ્રસિદ્ધિ અને સન્માન મેળવ્યું હતું તે વચનશક્તિ અને ઓળસની સાથે આગમોનું ગૌરવજ્ઞાન તથા ગુરુમહારાજ તરફથી નિરંતર મળતી રહેતી અધ્યાત્મજ્ઞાન વગેરેની સુંદર પ્રસાદી ભળતાં રહ્યાં, તથા તપથી કાયાને પણ તપાવવા માંડી. અઠ્ઠાઈ વગેરે તપો ધૃષ્ટીવાર કર્યાં. વળી યોગોદ્ધવલનનું તપ કરી જ્ઞાન આરાધના કરી. પરિણામે સાણુંદમાં તેમને પં. શ્રી વીરવિજયજી ગણીએ પંન્યાસ તથા ગણીપદ સમર્પણ કર્યાં. ધનુષ્યના ટંકાર સમા બુલંદ અવાજે સતત દેશના દર્ષ લોકો પર ઉપકાર કરતા પં. શ્રી અન્નિતસાગરજી ગણીએ સદા પરહિતમાં જ જીવન વીતાવ્યું છે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં તેઓએ સુંદર લખ્યું છે, તેમણે પ્રાકૃત સંસ્કૃત ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો પણ કર્યાં છે. ભીમસેન ચરિત્ર, અન્નિતસેન ચરિત્ર, તરંગવતી કથા, (પદ) ચંદ્રરાજ ચરિત્ર, સ્તુતિઓ, શોભન સ્તુતિ ટીકા સાથે, ધર્મશર્માબ્યુદય, નેમિનિર્વાણ, તિલકમંજરી, શાંતિનાથ ચરિત્ર વિગેરે મહાકાવ્યો ઉપર ટીકાઓ, શબ્દસિંધુ, (કાવ્ય) બુદ્ધિપ્રભા વ્યાકરણ, સુભાષિત સાહિત્ય, બુદ્ધિસાગરસૂરિ ચરિત્ર, શ્રી કદંપસૂત્ર સુખખોધિકા. આ તેમના સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલા ગ્રંથો છે. તેમનું સંસ્કૃત સુંદર, લાહિત્યભર્યું અને સુગમ છે. વેદાંતરહસ્ય વિં વેદાંતના પણ ગ્રંથો રચ્યા છે. તેમની લખેલી ગુજરાતી કવિતાઓ પુષ્કળ હોઈ, તે મધુર, ભાવનાભરી, સામયિક, સુસજ્જિત અને હૃદયને આલ્લાદક છે. સુપાસનાહ ચરિત્ર તથા સુરસુંદરી ચરિત્ર અને કુમારપાલ ચરિત્ર વિગેરેનાં તેમનાં ભાષાંતરો પણ સરલ અને સુંદર છે. આમ આ પંન્યાસ-જીએ સાહિત્યના પ્રદેશમાં સારો ફાળો આપ્યો છે. આવી પ્રભાવિકતાની શક્તિ તથા તેવી બીજી પણ અનેક પ્રકારની યોગ્યતાને અંગે આચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિશ્વરજીએ તેમને પ્રાંતીજ મુકામે સં. ૧૯૮૦ ની સાલમાં આચાર્યપદથી અલંકૃત કર્યા અને સાગરશાખાના સંઘાડાને ભાર તેમને સમર્પણ કર્યો. આ પછી તેઓ થોડાં વર્ષો જ હૈયાત રહ્યા છે, પણ તેટલામાંયે તેમણે લખવામાં તથા ઉપદેશ દેવામાં કયાશ રાખી નથી. ઉત્તમ પુરુષોના જીવનની એકે ક્ષણ પણ આ દુનિયાને ધણી કેમતી છે, એ કોણ નથી જાણતું ? તેઓશ્રીએ ધાર્મિક, સામાજિક ઉન્નતિકારક વ્યાખ્યાનો આપવા સાથે કેટલીક ધાર્મિક સંસ્થાઓને મદદ અપાવી પ્રાણવાન બનાવી છે. યોગસાધનામાં પણ સારી પ્રવૃત્તિ હતી. ગુરૂ ભક્તિ પણ અન્નેડ હતી, એ તેમના ઉપદેશથી બંધાયલાં શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીના ગુરૂ મંદિરો સાક્ષી

સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા

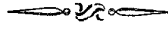
૩૧

પૂરે છે. તેઓ આર્યસમાજ, સનાતન ધર્મી, ખ્રીસ્તિ, પારસી તથા મુસલ-
માનોના ધર્મ સ્થળોમાં જઈ વ્યાખ્યાનો પણ આપતા હતા. તેમણે રાજ્ય
મહારાજાઓના પરિવચમાં આવી ન્હાના મોટા સ્ટેટોમાં વ્યાખ્યાનો આપી
અહિંસા ધર્મનો પ્રચાર કરેલો છે, તેઓ સતત વિદ્યાર કરતાં ચોમાસામાં અનુ-
ક્રમે અમદાવાદ, સુરત, મુંબઈ, પાટણ, રાધનપુર, વિગ્નપુર, સાણંદ, પ્રાંતિજ,
વડાલી (ઇડર), પાલણપુર, મહેસાણા, ઉંઝા, પાલીતાણા, જામનગર,
અમદાવાદ, પ્રાંતિજ, પેથાપુર, વિગ્નપુર, માણસા, વિગ્નપુર. આ સ્થળોમાં
સ્થિર રહ્યા હતા. આમ સમુદાયના વડા બન્યા છતાં યે તેમનામાં મોટાઇતું
અભિમાન ન હતું, તેઓ મદદ ખીજાને મદદતામાં સ્થાપવાને જ રાજ્ય હતા.
આ જ કારણથી તેમણે ઉદાર દીલથી પોતાના ગુરુભાઈ મુનિરાજ શ્રી
ઋદ્ધિસાગરજી તથા મુનિરાજ શ્રી કીર્તિસાગરજીને, અને વિજયશાખાના
મુનિરાજ શ્રી દુર્લભવિજયજી, વિમળશાખાના મુનિરાજ શ્રી રંગવિમલજી તથા
આંચલગચ્છીય મુનિરાજ શ્રી દાનસાગરજીને ગણી તથા પન્યાસ પદવીઓ
સમર્પણ કરી હતી. છેલ્લા ૧૯૮૫ ની સાલના ચોમાસામાં આસો શુદ્ધિ ૩ ના
રોજ વિગ્નપુરમાં તેઓશ્રી સ્વર્ગસ્થ થયા. તેઓએ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ
સાધવા સાથે જગતનું કલ્યાણ થાય તેવો ઘણો જ પ્રયત્ન કર્યો છે જેથી
આપણી વચ્ચે હૈયાત ન છતાં પણ અમર છે. આપણે પણ તેઓના જીવન
પરથી ધડો લઈ તેમના માર્ગે આત્મકલ્યાણ તથા શાસન અને જગતનું હિત
કરીએ એવી ભાવના સાથે આ સંક્ષિપ્ત જીવન આલેખન કરતાં વિરમનાર—

માણસા (મહીકાંડા).
આસો શુદ્ધિ ૩ ગુરુજ્યંતી દિને.

હું છું
તેમનો અતિવાસી
હુમેન્દ્રસાગર.

श्रीसद्गुरुस्मरणम्—

(स्रग्धरावृत्तम्)

माध्यस्थं यन्मनोऽब्जे स्थितमतिविलसत् सदयाभानुभासि,
सद्विद्याकामिनी यं सुचिरमनुगता स्वेच्छया क्रीडति स्म ।

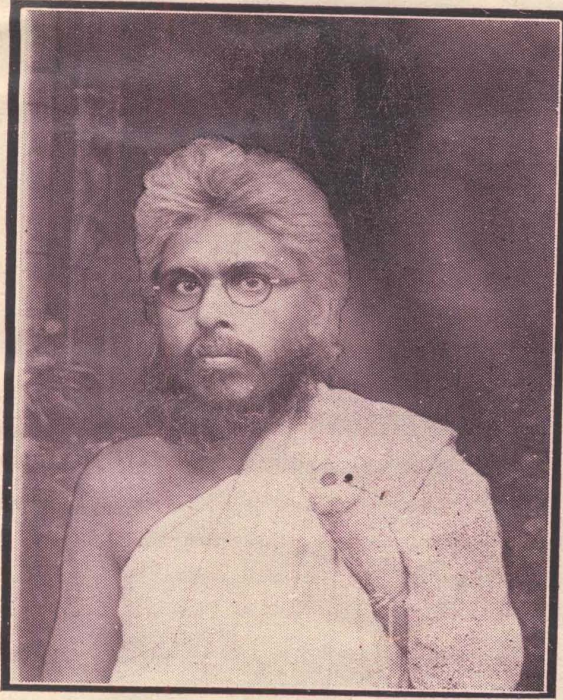
रागद्वेषादिवर्गः प्रशमनमगमच्छुद्धसत्त्वानुयोगाद्,
विश्रान्तिस्थानमेष श्रमणगुणगणस्यैकमाराधनीयम् ॥ १ ॥

सौम्याकारो विनीतः स्फुरदधिकमतिर्धर्मतत्त्वप्रवीणः,
सोऽहङ्कारैकलीनः श्रुतधरविदितः सत्यवादात्मनीनः ।
काव्यालङ्कारवेदी कलितनयगणः साध्यकर्मस्वधीनो,
दिव्यानन्दानुरक्तः प्रमथितमदनः शुद्धभावेष्वदीनः ॥ २ ॥

श्रीमन्तः साधुवर्याः प्रथितगुणगणाः सेव्यपादारविन्दाः,
श्लाघन्ते यत्प्रतापं परहितनिरतं नित्यशर्मप्रदानम् ।
सिद्धान्तोद्गीततत्त्वाऽद्वयगुणगुणितं लब्धसत्कर्मसिद्धिं,
तं वक्त्वारं प्रसिद्धं जलनिधिमजितं सूरिवर्यं स्मरन्तु ॥ ३ ॥

(मुनिहेमेन्द्रसागरः)

- १ यस्येति शेषः । २ सोऽहमितिशब्दः योगवित्समाराधनीयः ।
३ सत्यवादात्मभ्यो हितः, अथवा सत्यवादेन आत्महितः ।

शास्त्रविशारद जैनाचार्य श्रीमद् अजितसागरसूरिजीना
शिष्यरत्न मुनि श्रीहेमेन्द्रसागरजी.

श्री महोदय प्रेस,—भावनगर.

“ सिद्धं सिद्धत्थाणं ठाणमणोवमसुहं उवगयाणं ।
कुसमयविसासणं सासणं जिणाणं भवजिणाणं ॥ १ ॥ ”

(सन्मतिप्रकरणम्)

केपामविदितमेतच्छेमुषीमतां विद्वत्पुङ्गवानां श्रीशोभनमुनिवि-
निर्मिता जिनस्तुतिचतुर्विंशतिका शोभनस्तुत्यभिधेया स्तुतिप्रवरा
सुजनचित्तचमत्कारिणी सहृदयहृदयहारिणी यमकादिविविधालङ्कार-
विभूषिता नैकधा छन्दःसन्दोहकरम्बिता काव्यमूर्द्धन्यतां विभर्ति ।

अवचूरिकाकृदादिभिरस्याः स्तुतेः शोभनस्तुतिरिति व्यपदेशेन
व्यवहृतिर्व्यधायि, स्तुतिकारस्यास्य सम्पूर्णं जीवनाख्यानं नालभ्यत,
यत्किञ्चनाऽवलम्बनमासाद्याऽत्र तद्दर्शयितव्यमिति नाऽसमञ्जसम्—

श्रीशोभनस्य ज्येष्ठवन्धुना कविकुलललामभूतेन धर्नपालेनाऽपरै-

१ श्री शोभनस्य कविकुलवतंसस्य ज्यायान्वन्धुर्धनपालोऽपि कविताकामिनी-
मसाधारण्या भक्त्या सिषेवे । सोऽपि महाकविरभूत् । तत्र हेतुश्चायम्, भगवता
हेमचन्द्राचार्येणापि तस्य श्लोकाः स्वकीये काव्यानुशासनग्रन्थे वचनश्लेषस्यो-
दाहेरणत्वेन संग्रहीताः । स व्युत्पत्तिशास्त्रविशारदोऽपि बभूव, यतः श्रीमद्भिर्हेम-
चन्द्राचार्यैरभिधानचिन्तामणिकोपटीकायां “ व्युत्पत्तिर्धनपालतः ” एवंविध उल्लेखो
विहितः । तेन बहवोऽसाधारणा ग्रन्था विरचिताः । तेषां विरचिता तिलक-
मञ्जरी, पद्मयलच्छी नाममाला, ऋषभपञ्चाशिका, वीरस्तवः, सावयविहिदित्यादि
ग्रन्था उपलभ्यन्ते ।

मुञ्जन्तपो (श्रीवाकपतिराजः) भोजराजं कनीयांसं धनपालञ्च ज्येष्ठं सुतं मेने ।

धनपालाय तद्विद्याचमत्कृतः स 'सिद्धसारस्वत' इति बिरुदं दत्तवान् । धनपालभोजयो-
मित्रभाव आसीत् । भोजराजस्य राज्यसत्तासमयस्तु वि. सं. सप्तषष्ठ्युत्तरसहस्र-
मारभ्य (१०६७) एकादशाधिकैकादशशत (११११) पर्यन्तमभूत् ।

श्रीशोभनमुनेरुपदेशतः संप्राप्तजैनधर्मो धनपालस्तिलकमञ्जरीमपरां कादम्बरी-
मिव रचितवान् । तद्वचनरचनाऽतीव माधुर्यमावहति ।

वचनं धनपालस्य, चन्दनं मलयस्य च ।

सरसं हृदि विन्यस्य, कोऽभून्नाम न निर्वृतः ॥ १ ॥

(प्रबन्धचिन्तामणौ)

वादिवेतालश्रीशान्तिसूरिभिस्तिलकमञ्जरी संशोधिता, टिप्पण्या च समलङ्-
कृता । महेन्द्रसूरिकवीन्द्रश्रीशान्तिसूरिसुराचार्यप्रभृतीनां जैनाचार्याणां परिचितोऽभू-
द्धनपालः । श्रीऋषभदेवप्रासादस्तेन निर्मापितः, तत्प्रतिष्ठा श्रीशोभनमुनिना तद्गुणा
महेन्द्रसूरिणा च विहिता । धनपालकविवरः सत्यपुरे (साचोरपुरे) केनचित्का-
रणेन कियत्समयं वसन् श्रीमहावीरस्वामिसेवापरायणः कालं व्यनयत् । आयुषो-
न्तेऽसौ महेन्द्रसूरिसन्निधौ संलेखनां विधाय गृहस्थाश्रमी सन् स्वर्गभागभूत् ।

अयं धनपालपण्डितो ज्योर्विद्व्यासीत् । तथा चोक्तं प्रबन्धचिन्तामणौ—
“ अथ कस्मिन्नप्यवसरे नरेश्वरः (भोजः) सरस्वतीकण्ठाभरणप्रासादे व्रजन्
सदा सर्वज्ञशासनप्रद्योसापरं पण्डितं धनपालमालपत्—‘ सर्वज्ञस्तावत्कदाचिदासीत्
तद्दर्शने साम्प्रतं कश्चिज्ज्ञानातिशयोऽस्ति ’ इत्यभिहिते ‘ अर्हत्कृतेऽर्हच्चूडामणि-
ग्रन्थे ’ विश्वत्रयस्य त्रिकालवस्तुविषयस्वरूपपरिज्ञानमद्याऽपि विद्यते ’ इति तेनोक्ते
त्रिद्वारमण्डपे स्थितः कस्मिन् द्वारेऽस्माकं निर्गमः ’ इति शास्त्रकलङ्कारोपणोद्यते
रूपे ‘ बुद्धिमात्रा त्रयोदशी ’ इति पाठं सत्यापयता भूर्जपत्रे नृपप्रश्ननिर्णयमालिख्य
मृगमयगोलके निधाय च छगलिकाधरस्य तं समर्थं देव ? पादोऽवधार्यताम् इति
रूपं प्राह ‘ तद्बुद्धिसंकटे निपतितं स्वं मन्यमान एतद् द्वारत्रयस्य मध्याक्लिमपि
निर्णीतं भविष्यति ’ इति विमृश्य सूत्रभृद्धिर्मण्डपपद्मशिलातलमपनीय तन्मार्गेण
निर्गत्य तं गोलकं भित्त्वा तेष्वक्षरेषु तमेव निर्गमनिर्णयं वाचयंस्तत्कौतुकोत्ताल-
चित्तः श्रीजिनशासनमेव प्रशशंस । तथाहि—

द्वाभ्यां यन्न हरिस्त्रिभिर्न च हरः सृष्टा न चैवाष्टभि—

र्यन्न द्वादशभिर्गुहो न दशकद्वन्द्वेन लङ्कापतिः ।

यन्नेन्द्रो दशभिः शतैर्न जनता नेत्रैरसंख्यैरपि,

तत्प्रज्ञानयनेन पश्यति बुधश्चैकेन वस्तु स्फुटम् ॥१॥ ”

प्रस्तावना ।]

[३५]

श्रौतस्तुतिटीकाऽवतराणदिग्रन्थेषु तद्वंशादिनिर्देशो दर्शितः ।

अन्योऽपि कश्चन धनपालनामा कविरासीत्, तेनाऽपभ्रंशभाषायां ' भविय-
सत्तकहा ' इति पुस्तकं विरचितम् । अयं धनपालोऽन्य एव यतः स धक्कडवणिग्
जातौ समुत्पदे । ' धनसिरि मायिसर ' इति तस्य पितरावास्ताम् । अन्यच्च
स दिगम्बरो बभूव इति प्रतिभाति, यतो योऽच्युतदेवलोकः श्वेताम्बरमते द्वादशः
प्रकीर्तितः स एवानेन धनपालेन षोडशः प्रकीर्तितः ।

तस्य ग्रन्थेषु ' भञ्जिवि जेण दियंबरि । ' एवंविध उल्लेखो वर्तते । अन्यच्च
भवियसत्तकहायां ये देशशब्दास्ते पाड्यलच्छिनाममाळायां नोपलभ्यन्ते । अतोऽयं
धनपालः कश्चिदन्य एव इति सिद्धम् ॥ पट्टणपुरवास्तव्येन पल्लिवालज्ञातीयेन
धनपालेन वि० सं. (१२६०) वत्सरे तिलकमञ्जरीसारः पद्यात्मको व्यलेखि,
लक्ष्मीधरपण्डितेन वि० (१२८१) वत्सरेऽन्यस्तिलकमञ्जरीसारो द्वादशशताब्दुष्टुप्
श्लोकैर्निर्मितः । अष्टादशशताब्द्यां श्रीपद्मसागरगणिना तिलकमञ्जरीवृत्तिविहिता ।
विंशतिशताब्द्यां पं. लावण्यविजयेन श्रीमद् अजितसागरसूरिणा च तद्वृत्तिर्निर्मायि ।

१ श्रीधनपालकृतटीकाऽवतरणश्लोकाश्चेमे —

आसीद् द्विजन्माऽखिलमध्यदेश-
प्रकाशसांकाश्यनिवेशजन्मा ।
अलब्ध देवर्षिरिति प्रसिद्धि
यो दानवर्षित्वविभूषितोऽपि ॥ १ ॥

शास्त्रेष्वधीती कुशलः कलासु,
बन्धे च बोधे च गिरां प्रकृष्टः ।
तस्यात्मजन्मा समभून्महात्मा,
देवः स्वयम्भूरिव सर्वदेवः ॥ २ ॥

अब्जायताक्षः समजायतास्य,
श्लाघ्यस्तनूजो गुणलब्धपूजः ।
यः शोभनत्वं शुभवर्णभाजा,
न नाम नाम्ना वपुषाऽप्यधत्त ॥ ३ ॥

कातन्त्रचन्द्रोदिततन्त्रवेदी,
यो बुद्धबौद्धार्हततत्त्वतत्त्वः ।
साहित्यविद्यार्णवपारदर्शी,
निर्दर्शनं काव्यकृतां बभूव ॥ ४ ॥

३६]

[शोभनस्तुते:

एतेन ज्ञायते च विक्रमनृपतेरेकादशशताब्द्यां श्रीशोभनमुनेरस्ति-
त्वमासीत् । तस्य पितामहो देवर्षिनामा काश्यपगोत्रो वाडवान्वय-
विभूषको दानशौण्डो मध्यदेशवर्तिसांकाश्यनगरीवास्तव्योऽभूत् ।

तस्य च देवर्षेः सर्वशास्त्रनिपुणो लब्धसर्वकलाकौशल्यः कवि-
प्रवरो भाषाशास्त्रसंप्राप्तस्वातन्त्र्यः सर्वदेवाऽभिधः सूनुरभूत् । ततो
देवर्षिः सपरिवारः साङ्काश्यनगरमपहाय विद्वज्जनसन्मानदानैकवीर-
श्रीमन्मुहुराजसंरक्षितविशालायां निवासमकार्षीत् ।

तत्र सर्वदेवस्य सोमश्रीनामा भार्याऽतीवगुणनिधिभूतौ धनपाल-
शोभननामानौ पुत्रौ सुन्दरीनामैकां सुताञ्च प्रासूत् । यस्याश्च कृते

कौमार एव क्षतमारवीर्य-

श्रेष्ठां चिकीर्षन्निव रिष्टनेमेः ।

यः सर्वसावद्यनिवृत्तिगुर्वी,

सत्यप्रतिज्ञो विदधे प्रतिज्ञाम् ॥ ५ ॥

अभ्यस्यता धर्ममकारि येन,

जीवाऽभिघातः कलयाऽपि नैव ।

चित्रं चतुःसागरचक्रकाञ्चि-

स्तथापि भूर्व्यापि गुणस्वनेन ॥ ६ ॥

एतां यथांमति विमृश्य निजाऽनुजस्य,

तस्योज्ज्वलां कृतिमलंकृतवान् स्ववृत्त्या ।

अभ्यर्थितो विदधता त्रिदिवप्रयाणं

तेनैव साम्प्रतकविर्धनपालनामा ॥ ७ ॥

१ मध्यदेशस्वरूपमभिधानचिन्तामणौ—

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये, यत् प्राग् विनशनादपि ।

प्रत्यगेव प्रयागाच्च, मध्यदेशः स मध्यमः ॥

(श्लोक-१७-कां-४)

२ उज्जयिनी स्याद्विशाला-ऽवन्ती पुष्पकरण्डिनी । का० ४ श्लो० ४२

प्रस्तावना ।]

[३७

धनपालेन 'पाइयलच्छी नाममाला' रचितास्ति । देवर्षिणा च राज्य-
शासनाङ्गप्रवृद्धौ धारायां गतेन राजवल्लभेन निजपाण्डित्यप्रकर्षाद्वि-
पुलं धनमुपार्जितम् । पूर्वोपार्जितं सर्वं च तद्विचिंतं पृथिव्यां तेन
निधानीकृतम् । अथ सर्वदेवो विपुलपरिवारो निजाऽपत्यानि पाठ-
यितुं सदोद्योगपरायणः स्वजीवनमनयत्, पितरि दिवं गते तन्निहितं
धनमजानानः स संभ्रान्तमनाः सद्गानि सर्वत्र व्यलोकयत् । धन-
मलभमानश्चिन्तातुरोऽजनिष्ट सः । तदानीं धनपालशोभनौ तत्पुत्रौ
चतुर्दशसु विद्यासु पारगामिनौ बभूवतुः, सर्वदेवो धनपालश्चोभौ
मुञ्जभोजनृपयोरतीव माननीयौ जातौ सुखेन निर्वाहमकार्षाम् ।
तथाऽपि महादानित्वात् बहुपरिवारत्वाच्च सर्वदेवस्य विपुलतर-
वित्तापेक्षिणः धरानिहितधनलिप्सया तत्स्थानं च निश्चेतुमुत्कण्ठा
समुद्भूता । तस्मिन्समये चान्द्रगच्छीय-आचार्यश्रीमहेन्द्रसूरिर्विहरन्
क्रमेण धारायां समागमत् ।

स च ज्ञानप्रभावेण सर्वत्र नगर्यां प्रसिद्धो बभूव, तद्वृत्तान्तं
सर्वदेवेन श्रुतं, ततः सर्वदेवो दिनत्रयं उपाश्रये महेन्द्रसूरिसन्निधौ
तूष्णीं तस्थौ ।

तथाविधं तं निरीक्षमाणः सूरिस्तत्कारणमपृच्छत्, तेनोक्तम्-
मत्पित्रा निधानीकृतधनस्थलं दर्शय, आचार्येण तत्प्रेयोवस्त्व-
र्धभागप्रदानप्रतिज्ञया धनस्थानं तस्मै संदर्शितम् । चत्वारिंशलक्ष-
मितसुवर्णटङ्कास्तेन निधानतो लब्धाः । जैनमुनयो निष्किञ्चना इति

१ विक्रमकालस्स गण, अउणत्तीसुत्तरे सहस्सस्मि ।

मालवनरिंद धाडिण, लूडिण मन्नखेडम्मि ॥ १ ॥

धारानयरीण परि-ट्टिण मग्गे ठिआण अणवज्जे ।

कज्जे कणिट्ठवहिणीण 'सुंदरी' नाम धिज्जाण ॥ २ ॥

(पाइयलच्छीनाममाला) पृ० ४५.

३८]

[शोभनस्तुतेः

विस्मरन् सत्यसन्धः स विप्रो लब्धधनस्वार्धभागं सूरये प्रदातुं समुद्यतः, तथापि स आचार्यो तं न स्वीचकार

सर्वदेवेन चिरं प्रार्थितोऽपि सूरिस्तदाग्रहं नाऽमन्यत, कथितञ्च यदि स्वप्रतिज्ञां सत्यापयितुं त्वमिच्छसि तर्हि पुत्रयोर्द्वयोरेकं मे देहि । ततः सर्वदेवेन जैनदीक्षां स्वीकर्तुं धनपालो ज्येष्ठसुतोऽवाचि, सोऽपि जैनमतविरोधिन्त्वात् पितुर्वचनं नाऽमन्यत । पितुः सन्तोषाय तद्वचनं कनीयसा सूनुना शोभनेन स्वीकृतम् । महेन्द्रसूरिणा स दीक्षितः कृतः ।

केषुचित्प्रबन्धेषु शोभनमुनेर्गुरोर्नामान्यन्यानि निर्दिष्टानि, तं केचिद्वर्धमानसूरिः केचिच्च जिनेश्वरसूरिरिति संबोधयन्ति, वयं त्वत्र प्रभावकचरित्रादिजैनैतिहासिकग्रन्थानाश्रित्य महेन्द्रसूरिरित्यभिधानं अनुमन्यामहे, यतो धनपालेन स्वरचिततिलकमञ्जर्या तदेव नाम स्मृतम्, महेन्द्रसूरिः प्रायः कामपि ग्रन्थरचनां कृतवानिति न ज्ञायते, तथा च प्रभावकचरित्रे जन्महायनादिप्रतीतिर्न लभ्यते । प्रभाव-शालीसूरिरयम् । उक्तञ्च—

सूरिर्महेन्द्र एवैको-वैबुधाराधितक्रमः ।

यस्याऽमत्योचितप्रौढिः, कविविस्मयकृद्वचः ॥ १ ॥

(तिलकमञ्जर्याम् श्लो० ३४)

विद्वान् व्याख्यातृचूडामणिरसौ बभूव—

धराधवान् धर्मसुकर्मबोधत-श्चकार वश्यान् श्रुतधर्मवर्त्मनि ।

निवर्त्तयामास विकर्मसेवनान्-निजक्रमाऽभ्यर्णगतान् विधर्मिणः । १ ।

१ यतिने काञ्चनं दत्त्वा, ताम्बूलं ब्रह्मचारिणे ।

चोरेभ्योऽप्यभयं दत्त्वा, स दाता नरकं व्रजेत् ॥

पाराशरस्मृतिः अ. १ श्लोः ६०.

प्रस्तावना ।]

[३९

निवृत्ततर्षः परिवर्त्तमानः, सदात्मतत्त्वेषु विभासमानः ।
महेन्द्रवत्सूरिरयं व्यराजत्, धर्माधिराज्यं नितरां दधानः ॥ २ ॥
धर्मद्विषोऽन्ये कलुषाः कषाया-बवाधिरे तं न निजप्रभावात् ।
कियान् हि बाह्यो रिपुवर्ग ईशो-विकारदृष्ट्या समवेक्षितुं वै ॥ ३ ॥

प्रभावकचरित्रे महेन्द्रसूरिवृत्तान्तं प्रदर्शितम् । तत्र शोभनमुनि-
धनपालकौलकविधर्माणां विदुषामाख्यानं वर्णितम् । किन्तु अस्मिन्
प्रबन्धे महेन्द्रसूरिवृत्तान्तं स्वल्पतरं लभ्यते । अतस्तज्जन्मजातिगुर्वादि-
संबन्धः कश्चिदपि न प्रतीयते ।

अथ धनपालः कनिष्ठभ्रातरं दीक्षितं विज्ञाय तस्मै सूरये भृशं
चुक्रोध, निजपित्रा विरोधं कुर्वत् स्वमित्रीभूतं युवराजं भोजराजं
विबोध्य द्वादशवर्षपर्यन्तं मालवदेशे मुनिविहारं न्यवारयत् । यदा

(१) भृगुकच्छ(भरुच)पुरवास्तव्यः सुरदेवब्राह्मणस्तत्पुत्रोऽयं बाल्यावस्था-
यामनभिज्ञो बभूव, कस्यचिद्योगिनो वितोर्णवरेण कवित्त्वशक्तिं प्राप्य शक्त्युपासकः
सोऽभूत् ततो गृहवासं परित्यज्य पर्यटन् स शास्त्रविवादे बहून् विदुषो जयन्
श्रीशान्तिसूरिणा महाकविधनपालेन च विजितस्ताभ्यां सह चिरं मित्रतामधात् ।

(२) महेन्द्रसूरिसमयः शिथिलाचारप्रधानोऽभूत् । तत्र श्रीमहेन्द्रसूरि-
श्रीवाचनाचार्यशोभनमुनि सुविहिताविति तयोराचारविहारादिभिर्ज्ञायते ।

३ महाकविधनपालेन वि. सं. (१०२९) पाद्मलच्छीनाममाला रचिता,
तदानीं स षोडशहायनो विंशतिहायनो वाऽभवत् । स च जैनमतावलम्बी नाऽभूत्,
यतस्तस्यां नाममालायां जैनपारिभाषिकाः शब्दा न दृश्यन्ते, किन्तु संस्कृतसम-
दैशिकप्राकृतशब्दा निवेशिताः ।

पृष्ठे (१२) पादे (१७१) “ तित्थाहिवई जिणो अरहा ” इत्युल्लेखेन
केचित्तं जैनं मन्वते तदनुचितं, यतस्तदुल्लेखः पश्चात्प्रक्षिप्तः संभाव्यते । किंवाऽर्ह-
न्निति जनप्रसिद्धत्वात्तदुल्लेखः स्वेनैव कृतो ज्ञायते । आद्यमङ्गले ब्रह्मणो नामस्मरणेन
च जैनतरः प्रतीयते ।

श्री वाक्पतिराज(मुञ्ज)स्य राज्यसमयस्तस्मिन्समयेऽभूत् । ततो भोजराजो
युवराजपदारूढ आसीत् ।

४०]

[शोभनस्तुते:

मालवदेशे साधुविहारनिषेधस्तदानीं महेन्द्रसूरिः शोभनमुनिश्च
गुर्जरदेशेऽभूताम् । गुरुणा जैनसिद्धान्तं पाठयित्वा शोभनमुनये
वाचनाचार्यपदवी प्रदत्ता, यः गुणाकरत्वात् सुरेन्द्रस्याऽपि स्तव-
नीयोऽभूत् । इत्थं प्रबंधकारो विज्ञापयति—तस्मिन् समये शोभन-
मुनिरतीव विद्वानासीत् ! सौभाग्यसागरसूरिः शोभनस्तुतेष्ट्रीकां
निर्मितवान्—सोऽपि प्रस्तौति—

“ शोभनः सर्वशास्त्रेषु, शोभनः स्तुत्यकीर्त्तिभाक् ।
विदुषां माननीयश्चाऽप्रमेयकविशक्तिभाक् ॥ १ ॥ ”

शोभनमुनिं विद्वत्तमं विज्ञाय तद्गुरुस्तस्मै सूरिपदं समर्पितवान् ।

ततो मुनिदर्शनविरहादुपदेशाभावाच्च जैनशासनस्य लघुतां विदि-
त्वा धारासंघेन श्रीमहेन्द्रसूरिरभ्यर्थितः, भगवन् ! मुनिविहारनिषेधो
दूरीकर्त्तव्यः । आचार्येण जैनशास्त्रनिष्णातः शोभनमुनिस्तत्र
गमनायाऽऽज्ञप्तः ।

धनपालः प्रतिबोद्धव्यो जैनशासनोन्नतिश्च विधातव्येति कार्य-
द्वयचिकीर्षुणा तेन प्रागेव वाक्चातुर्यतश्चारित्रबलेन शासनप्रभावेण
च तत्कार्यं साधितम् । ततो धनपालं विशुद्धं श्राद्धं विधाय मालवदेशे
मुनिविहारं स प्रावर्त्तयत् । तेन धनपालेन समयोचितोक्त्या भोज-
राजो मृगयाव्यसनपराङ्मुखी कृतः । वैक्रमैकादशशताब्द्याश्चरमभागे
विद्यमानोऽयं मुनिः कदा स्वर्गस्थोऽभूदिति विज्ञानसाधनं लब्धपूर्वं
नासीत् । अतस्तदत्र न निश्चीयते । परन्त्वस्याः स्तुतेर्धनपालकृतटीकाया
अवतरगतो ज्ञायते—

असौ स्तुतिकारो धनपालस्यानुजस्तेन मुनिना ज्येष्ठबन्धुं धनपालं
षरमार्हतं विधाय पश्चादणहिल्लपुरे शोभनस्तुतिर्निर्मायि । विद्यमाने

(१) पृष्ठपुरे प्रायः स्थितिमन्तौ, तदानीं श्रीभीमदेवस्य राज्याधिकारो
त्रि० सं० (१०७८-११२०) अष्टसप्तत्युत्तरसहस्रमारभ्य त्रिंशत्युत्तरैकादशशत-
परिमितो बभूव ।

प्रस्तावना ।]

[४१]

च ज्येष्ठवन्धौ स मुनिः पञ्चत्वमियाय । अस्य मुनेः स्तुतिनिर्माणं
स्वर्गगमनञ्च गुर्जरदेश एवेति प्रतीयते ' शोभनसूरेः स्वर्गगमन-
विषये विविधप्रकारः प्रदर्शितः ' महेन्द्रसूरिप्रबन्धे चेत्थमुक्तम्—

“ तदीयदृष्टिसङ्केन, तत्क्षणं शोभनो ज्वरात् ।

आससाद परं लोकं, संघस्याऽभाग्यतः कृती ॥ १ ॥

तासां जिनस्तुतीनां च, सिद्धसारस्वतः कविः ।

टीकां चकार सौन्दर्य-स्नेहं चित्ते वहन् दृढम् ॥ २ ॥ ”

शोभनमुनिविरचिता ग्रन्थाः शोभनस्तुतिमन्तराऽन्येऽधुना न ल-
भ्यन्ते, केनाऽपि ग्रन्थकारेणाऽन्ये तद्रचिता ग्रन्थाः सन्तीत्युल्लेखोऽपि
न कृतः तथाप्येतादृगसाधारणग्रन्थकर्तुरपराः कृतयः संभाव्यन्त एव ।

पुनर्जैनदर्शनेऽस्याः स्तुतेरनेकधा जैनपण्डितैष्ट्रीका विरचिताः
अतिप्रसिद्धिश्चास्या इति वाचनाचार्यपदारूढस्य शोभनमुनेः कवि-
स्वशक्तिरत्युच्चतरा विद्यते, सम्यक्त्वसम्प्रतिटीकाकारश्रीमत्संघतिल-
कसूरिरप्येनं कविराजमुद्दिश्याऽधस्तनां स्तुतिं विहितवान्—

“ वीओ सोहणनामा, जस्स कवित्तं विचित्तयं सुणिउं ।

कोहि न विह्लियहियएहिं पंडिएहिं सिरं धुणियं ॥

बहुपरियणपरियरिया, अखण्डपंडिच्चदप्पदुप्पिच्छा ।

सिरिभोयरायरायंगणस्स मुहमंडणं जाया ॥ ”

सम्यक्त्वसम्प्रतिटीका (पत्रांक ७२)

असौ स्तुतिर्निजगुरुणाऽपि संस्तुता श्रीप्रभावकचरित्रे श्लो. ३१९.

“ स प्राह न स्तुतिध्याना-ज्ञानेऽपश्यदहो ! गुरुः ।

तत्काव्यान्यथ हर्षेण, प्राशंसत्तं चमत्कृतः ॥ १ ॥ ”

१ इतश्च शोभनः स्तुतिकरणध्यानादेकस्या गृहे त्रिर्गमनात्तस्या दृष्टिदोषा-
न्यतः । प्रान्ते निजप्रातुः पार्श्वीत् स्तुतीनां वृत्तिं कारयित्वाऽनशनात्सौधर्मं गतः ।

(प्रबन्धचिन्तामणौ पृ० ४२)

४२]

[शोभनस्तुतेः

धनपालोऽपि स्वनिर्मितटीकायामेवं स्पष्टतया तद्विज्ञापयामास ।
 भिक्षाटनं कुर्वताऽनेन मुनिनाऽपूर्वभाववाहिनी गम्भीरार्थगौरवान्विता
 विविधच्छन्दोऽलङ्कारादिसमन्विता षण्णवतिकाव्यमयी स्तुतिरियं
 व्यधायि, तर्हि तत्कृता अन्ये ग्रन्थाः कथं न भवेयुः ? अखिलानि
 पुस्तकनिधानानि दुःषमसमये नष्टप्रायाण्यभूवन् तत्र किमक्षयं भवेत् ?
 केवलं सिद्धान्ततत्त्वकोविदोऽयं नासीत्, महामुनिधर्मविराजितोऽप्य-
 भवत् । धनपालः स्वयमेवोचे—रूपेण स्वाकृत्या सद्गुणैश्च स शोभनः
 समभूत्, नाम्नैव न । अस्य स्तुतिकारस्य ज्येष्ठभ्रातृधनपालरचितै-
 तस्तुतिटीकाऽवतरण—तद्रचिततिलकमञ्जरीपीठिका-चन्द्रप्रभसूरिकृत-
 प्रभावकचरित्रस्थश्रीमहेन्द्रसूरिप्रबन्ध—श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविहितप्रबन्ध-
 चिन्तामणौ भोजभीमप्रबन्ध-श्रीहरिभद्रसूरिकृतसम्यक्त्वसप्रति-श्रीसं-
 घतिलकसूरिरचितवृत्ति—श्रीविजयलक्ष्मीसूरिकृतोपदेशप्रासाद-श्रीजि-
 नलाभसूरिरचितात्मप्रबोधदिग्रन्थानुसारेण मया यथोचितमिदं शोभ-
 नमुनिवृत्तं निवेदितम् । तर्कालंकार—न्याय—काव्यतीर्थोपाधिधारिणा
 श्रीहिमांशुविजयमुनिराजेन गुर्जरप्रस्तावनायां तच्चरित्रं सम्यग् विशदी-
 कृतं, तेनाऽपि महाशयाः तुष्टिं लभेरन् । अस्मिन्विषये कचिन्मतभे-
 दोऽप्यस्त्येव, वस्तुतस्तदकिञ्चित्करम् । श्रीशोभनमुनेः पितरं सर्वदेवं
 गुणनिष्पन्नतया—उपनामतः, सोमश्रीभार्यायाः साम्यतश्चाऽन्ये ग्रन्थ-
 काराः लक्ष्मीधर—सर्वधर—सोमचन्द्रनामतो निर्दिशन्ति धनपालस्तु
 निजपितरं ' सर्वदेव ' इत्याख्यया ख्यापयति, मयाऽप्यतस्तन्नाम-
 निर्देशो विहितः । श्रीधनपालः स्वरचिततिलकमञ्जर्या श्रीमहेन्द्रसूरिं
 प्रशंसति—अतो दीक्षागुरुः स एवात्र निर्दिष्टः, केचिच्च वर्द्धमानसूरिं
 जिनेश्वरसूरिं च दीक्षागुरुं दर्शयन्ति । जैनग्रन्थकाराः दीक्षागुरुं-
 विद्यागुरुं च तं निर्दिशन्ति । इत्थं मतभेदाः सन्ति यतो—वर्द्धमान-
 सूरैः, महेन्द्रसूरेश्च समकालीनत्वं तत्र हेतुत्वेन गणयते । परं तु
 दीक्षागुरुस्तु महेन्द्रसूरिरेव विद्यागुरुत्वेन श्रीवर्द्धमानसूरिर्यदि संभा-
 व्येत तर्हीषद्युक्तं स्यात् ।

प्रस्तावना ।]

[४३]

पित्रा वा तत्पूर्वजेन निधानीकृतं धनं दर्शितमिति विकल्पयन्ति केचन, यदि सांकाश्ये तद्धनं निहितं चेत्पूर्वजेन, तद्वारायां कथं संभाव्यते ? धारानगर्यां देवर्षिणैव गुप्तीकृतं संभाव्यते । अत्र च देवर्षिसम्बन्धस्तद्विषये प्रकाशितः । अतोऽन्ये मतभेदा नाऽत्र प्रदर्शिताः कारणशून्यत्वात् । इत्थं शोभनमुनिख्यातिं प्रदर्श्य तत्कृतिं स्तवीमि—

अस्यां शोभनस्तुतौ श्रीमदृषभादिचतुर्विंशतिजिनानां स्तुतयः षण्णवतिश्लोकपरिमिताः । प्रत्येकजिनस्तुतौ चत्वारि काव्यानि, तेषु प्रथमकाव्येन यस्य जिनस्य स्तुतिस्तत्स्तवना, द्वितीयस्मिन् चतुर्विंशतिजिनानां स्तुतिः, तृतीयस्मिन्नागमस्तुतिः चतुर्थे च काव्ये शासनरक्षकदेवस्तवनम् । इमाश्चतुर्विंशतिजिनानां स्तुतयोऽष्टादशधा छन्दोभिर्निबद्धाः छन्दःशास्त्रनियमोपेताः सर्वसौन्दर्यानपेताः कविप्रवरस्य पाण्डित्यं प्रकाशयन्ति । अधिष्ठायकदेवीनामेव स्तुतिविहितेति न किन्त्वत्र श्रुतदेवताः षोडश विद्यादेव्यः अम्बिका—शान्तिदेवी ब्रह्मशान्तिकपर्दीयक्षाश्च स्तुताः

शब्दाऽलङ्कारेष्वनेकधा यमका योजिताः, अनुप्रासानां घटनाऽप्युच्चतरा निवेशिता, विस्मयस्त्वेषः, प्रकृतशब्दानामुपयोगतः शब्दसौन्दर्यार्थसुगमत्वसम्पादने प्रयत्नो विहितः । अस्याः स्तुतेर्गौरवत्त्वन्विद्भमेव लक्ष्यते यत्रयायाचार्य—न्यार्यविशारदश्रीमद्यशोविजयोपाध्याय

(१) अहिगयजिणपढमथुई, बीआ सव्वाणतइयनाणस्स ।

वेयावच्चगराणं, उवओगत्यं चउत्थ थुई ॥ १ ॥

(देवन्दनभाष्ये गाथा० ५२)

(२) श्री यशोविजयमहामहोपाध्यायविनिर्भितैन्द्रस्तुतिरिति काचिदलौकिका कविजनमनोहारिणी कृतिः । शोभनमुनिकृतजिनस्तुतिचतुर्विंशतिकाया अनुकृतितया विदुषां समाजे प्रसिद्धच्छन्दोऽलङ्कारैः क्वचिच्छब्दाभिरपि जिनस्तुतिचतुर्विंशतिकया अस्या कृतेः सादृश्यं दरिदृश्यते । अत एव विदुषां प्रमोदाय अस्य ग्रन्थस्य परिशिष्टे मूलकृतिः संगृहीता ।

४४]

[शोभनस्तुते.

(सदृशैः) पण्डितप्रवरैः शोभनस्तुतिमिमामनुसृत्य तथैवच्छन्दोऽल-
ङ्कारैः समलङ्कृता (ऐन्द्रस्तुतिनामा) स्तुतिर्व्यधायि । यस्यां स्तुतौ
शब्दतोऽर्थतश्च क्वचिद् साम्यं वरिवर्त्तते । प्रस्तुतस्तुतेरनन्तरं मेरुविजय-
गणिप्रभृतिजैनकविवरैरीदृशीः स्तुतीर्विधाय साहित्यवृद्धिरक्रियत ।
अस्मिन् विषयेऽधिकमुल्लेखमकृत्वा स्तुतिरियमवेक्षणीयेति विरम्यते ।
अस्याः स्तुतेः सुबोधाय—आचार्यश्रीमद्अजितसागरसूरिविरचित-
सरलाख्या टीकाऽन्वयानुसारिणी मूलार्थानुवादश्च वाचकानामतीव
साहाय्यं ब्रजिष्यतः ।

सरलाख्यटीकाकर्तृणां कविकोविदानां जैनाचार्याणां श्रीमद्-
अजितसागरसूरिवर्याणां जीवनं तद्विरचितग्रन्थावलोकनेनैव लोके
प्रसिद्धमेव ।

अस्याः सरलायाः संशोधनार्थं प्रो. रसिकलालात्मजमहाशयहीरा-
लालकृतस्तुतिचतुर्विंशतिकाया भाषान्तरादीनामप्युद्धीक्षणं विहितम् ।

एतद्ग्रन्थसंशोधने च व्याकरणसाहित्यपारंगतेन श्रीमता
वैकुण्ठरामात्मजेन भाइशङ्करशास्त्रिणा प्रभूतं साहाय्यं विहितम्,
अतस्तयोरुपकृतिं न विस्मरामि ।

मच्छतः स्वलनं कापि, भवत्येव प्रमादतः ।

हसन्ति दुर्जनास्तत्र, समादधति सज्जनाः ॥ १ ॥

इति प्रार्थयिता ।

कार्तिक्यां पौर्णमास्यां बुधवासरे
वैक्रमाब्दे १९९१
मु० माणसापत्तने.

मुनिश्रीहेमेन्द्रसागरः ।

इयं शोभनस्तुतिचतुर्विंशतिका सर्वमतानुयायिसंमता । अस्याः टीकाकर्त्रा
श्रीमद्अजितसागरसूरिपुङ्गवेन तद्भावार्थमुद्धृत्य यथेष्टवृत्तैः काचिदभिनवा कृत्विः
विरचिता साऽपि स्वरचितस्तोत्ररत्नाकरग्रन्थे मुद्रिताऽस्ति, जिज्ञासुभिर्विलोकनीया तत्र ।

जैनाचार्यश्रीमद्अजितसागरसूरिवृत्तान्तम् ।

प्रणम्य पद्मप्रभपद्मनाथं, संक्षेपतोऽहं कथयामि किञ्चित् ।

गुरुप्रसादाद् गुरुजीवनस्य, शुभं चरित्रं गुणवृद्धिहेतुम् ॥ १ ॥

विविधवैभवशालिनि चारुतर(चरोतर)देशे पेटलादपत्तनस-
न्निधौ प्रधानतो वैश्यजनमण्डितोऽन्वर्थनामा नार(नरसमूह)इत्य-
भिधानं दधानो ग्रामः प्रसिद्धः समस्ति । यस्मिन्वीतरागधर्मोपासकाः
क्रियन्तः स्वेष्टदेवता उपासते, यैर्धर्मसन्तानकराः कतिपयाऽर्भकाः
सद्गुरुभ्यः समर्पिताः, दीक्षिताश्च ते धर्मोन्नतिं विदधति, एतस्मिन् ग्रामे
परमात्मिकधर्मनिष्ठो वैश्य(लेउआपाटीदार)कुलविभासकः (लल्लु-
भाइ) इत्याख्याख्यापकोऽभवत्, धर्मपत्नी च तस्य शीलवतीनां
प्रशंसनीया (सोनबाई) नामाऽऽसीत्, दम्पती चोभौ समानशुभ-
शीलौ विनीतस्वभावौ प्रभुभक्तिपरायणौ शुद्धदेवगुरुभक्तिभाजावु-
दारमानसौ प्रेमाङ्कुरपोषकौ सततं बभूवतुः । यस्याः कुक्षौ शुभस्वप्र-
सूचितोऽयं गर्भत्वेन समधातरत् । वि. सं. द्विचत्वारिंशदधिकैकोन-
विंशतितमे हायने पोषशुक्लपञ्चम्यां सा बालमजीजनत्, द्वादशेऽह्नि
पित्रा (अंबालाल) इत्यभिधानमकारि । क्रमेण बालशशङ्क इव स
वृद्धिमगमत्, प्रकृत्यैवासौ निजपितृगुणानुसारी शुभलक्षणसूचितो
भविष्यद्भाग्योदयवशात् सामुद्रिकलक्षणैः कियद्विरूपलक्षितोऽभूत्,
आद्यवयस्येव तं वाग्मिन्त्वं बुद्धिवैशद्यञ्चाशिश्रियताम् । अत एवासा-
वचिराद् गुर्जरगिरां रहस्यमवेदीत् । स च वाक्चातुर्यबुद्धिप्रभावं

४६

[अजितसागरसूत्रे:—

सफलीकर्तुं व्यचिन्तयत् । तस्मिन्समये दैवनियोगात्तन्मातापितरौ
पञ्चत्वं गतौ, भवस्वरूपमेतादृशमेव—

उत्पद्यते कर्मनिबद्धजन्तु—र्विलीयतेऽसौ किल कर्मयोगात् ।
सुखं च दुःखञ्च चलस्वभावं, प्रकीर्तितं चक्रवदत्र लोके ॥ १ ॥
संसारवासः खलु सारहीनो,—निःसारसेवा बहुदुःखखानिः ।
एकस्य दुःखस्य न यावदन्त—स्तावद् द्वितीयं निपतत्यकाण्डम् ॥ २ ॥

इत्थं संसारस्थितिं परिभाव्य षट्पञ्चाशदधिकैकोनविंशतितमे
वैक्रमाब्दे स्थानकवासिसाधूनां समागमं प्राप्य विरक्तमनाः स तेषां
सन्निधौ दीक्षामङ्गीकृतवान् । अमीऋषेति नामनिर्देशं जग्मिवान् ।
ततो गुरुभिः सह तेन महाराष्ट्र—खानदेश—कर्णाटक—मालव—मध्य-
हिन्दुस्तानप्रभृतिषु देशेषु विहारो व्यधायि, तत्रत्यजनाः प्रबोधिताश्च
निजबुद्धिवैभवेन ।

अनेकधा धर्मशास्त्राणां विविधभाषाणां चाभ्यासस्तेन विहितः ।
ततोऽनेकविदुषां मुनीनां महात्मनाश्च समागमं कुर्वाणः स सम्यग्
ज्ञानाऽनुभवं प्रापत् । ततस्तस्य स्थानकवासिमुनीनां परिचयो
जातस्तत्र मूर्त्तिपूजनं सर्वथा न्यपेधि, तच्च तस्मै निजज्ञानाऽनुभवा-
न्नारोचत, शास्त्रोक्तैतिहासिकप्रमाणैश्च तेन विज्ञातम्—द्वात्रिंशत्सूत्र-
सूत्रितमेव माननीयं नान्यदिति मर्यादा भ्रमजनका तैर्मूर्त्तिपूजां खण्ड-
यितुञ्चाङ्गीकृताऽस्ति । तत्सम्बन्धिः शङ्कासमाधानं तन्मतावलम्बना
तेन नाऽऽसादि । केचित्तन्मतानुयायिनस्तदीयशङ्काः श्रुत्वा हास्या-
स्पदीचक्रुः, केचित्तूष्णीं बभूवुः, अपरे च मिथ्याश्रद्धाशीलनत्वेनैव
जीवनं निर्वाहयितुं उपदिदिशुः । तेन सत्यशोधकः स नातुष्यत् ।

ततस्तेन विजिज्ञासुना—अध्यात्मज्ञानदिवाकरयोगनिष्ठाचार्यश्री-
मद्बुद्धिसागरसूरीश्वरैः साकं पत्रव्यवहारः प्रारभ्यत, क्रमेण च
प्रभोत्तरसन्तानेन बहुधा शङ्कासमाधानमजनिष्ट, ततः स्वयमेव स

वृत्तान्तम् ।]

४७

समागत्य सूरीश्वरदर्शनमकार्षीत्, तैश्च साकं तेन भक्ष्याऽभक्ष्या-
चारसमाचारीजीवदया—प्राकृतसंस्कृतभाषा—सूत्ररचना—मूर्तिप्राचीन-
त्वावश्यकताप्रभृतीनां प्रभूता ऊहापोहा विहिताः, मीमांसाऽप्यकृत ।
ततो निश्चितं तेन—यत् स्थानकवासिमत् आधुनिक एव, तेऽपि
रूपान्तरेण गुप्ततया तत्सदृश (स्थापना) स्वरूपेण मूर्तिं मन्यमाना
अज्ञानान् भ्रान्तान् कुर्वाणास्तेषां स्वस्य चात्मिकहितं नाशयन्ति ।
इत्थं तेन (अमिच्छिषि) मुनिना सुपरीक्षां विधाय पञ्चषष्ट्युत्तरैकोन-
विंशतितमे (१९६५) वि. संवत्सरे गृहीतमतमनादृत्य पूर्वोक्त-
सूरीश्वरपादान्ते श्वेताम्बरसाम्प्रदायिका संवेगिदीक्षा स्वीकृता । अजि-
तसागर इत्यभिधया ख्यातिमभजदस्मिन् सम्प्रदाये, यद्यपि स्थानक-
वासिमत् वितथं विज्ञाय त्यक्तवान् तथाऽपि परमतसहिष्णुत्वात्
सोऽन्यमतानिव तन्मतमपि समानभावेनाऽपश्यत् ।

बहुशस्तेन स्थानकवासिसाधुभिः समं प्रसिद्धभाषणादिवृत्तयो
विहिताः, अत एव निश्चीयते, तन्मनसि क्वचिदपि केनाऽपि सार्द्धं तिर-
स्कारो द्वेषबुद्धिश्च न प्रादुरभवत् । सर्वैः सह प्रमोदभावेन वर्तितव्यं
सत्यवचर्म न परित्याज्यमिति तज्जीवनस्य प्रधानताऽऽसीत् । अथ
स मुनिराजः प्रत्यहं ज्ञानवृद्धिं विधातुं प्रावर्त्तत, संस्कृतप्राकृतवाङ्मय-
तत्त्वानि सम्यक् ज्ञातवान् । तदन्वागमिकभावान् पुनरवलोकितवान् ।
तत्तट्टीकानिर्युक्तिभाष्यचूर्णिकापर्यालोचनत आगमिकगौरवं तेन प्रत्य-
क्षीकृतम् । प्राथमिकवक्तृत्वशक्तिप्रभावेण सञ्जातप्रसिद्धिसन्मानं विशेष-
तः स्वागमज्ञानपूर्वकं निजगुरुसकाशात्प्रत्यहं संप्राप्ताध्यात्मज्ञानादिना
व्यस्फुरत् । विज्ञानतपसा वपुरपि सविषयं कृशतामभजत् । अष्टाहि-
कादितपश्चर्या बहुशः परिचिता तेन, योगोद्वहनतप आराध्य ज्ञानञ्चा-
राधितम् । ततः सानन्दनगरे तस्मै महोत्सवपूर्वकं पन्न्यासश्रीमद्वी-
रविजयेन पन्न्यासपदं गणपदं च प्रदत्तम् । मेघगम्भीरनादेन सततं
देशनाप्रदानेन लोकोपकारकारिणा प० श्रीमद् अजितसागरगणिना

४८

[अजितसागरसूरेः

जीवनं परहितायैव व्ययितम् । संस्कृत-प्राकृतभाषायां तेन बहवो लेखाः प्रादुष्कृताः, संस्कृत-प्राकृतग्रन्थार्थाः देसभाषया प्रकटीकृताश्च । तद्विरचितग्रन्थाश्चमे भीमसेनचरित्रं, अजितसेनचरित्रं, तरङ्गवती-कथा (पद्यात्मका) चन्द्रराजचरित्रं, स्तुतयः, श्रीशोभनस्तुतेष्ट्रीका, धर्मशर्माऽभ्युदय-नेमिनिर्वाण-तिलकमञ्जरी-शान्तिनाथचरित्रादिमहाकाव्यानां टीकाः, शब्दसिन्धुः बुद्धिप्रभाव्याकरणं, सुभाषितसाहित्यं, बुद्धिसागरसूरिचरित्रं, श्रीकल्पसूत्रसुखबोधिका चेति संस्कृतगिरा गुम्फिताः सन्ति । कृतिश्रेष्ठां मनोहारिणी सुगमा रसमयी च । वेदान्ततत्त्वञ्च तेन ग्रन्थद्वाराव्यक्तीकृतम् । वेदान्तरहस्यं च काव्यप्रबन्धेन गुर्जरगिरा बहुधा विशदीकृत्य प्रकाशितम् । तच्च समयोचितभावमयं हृल्लासकं जनानानन्दयति । सुपार्श्वनाथचरित्र-सुरसुन्दरी-कुमारपालचरित्रादीनां भाषान्तराणि तद्रचितानि वर्तन्ते । इत्थं तेन मुनिना साहित्यप्रमुखप्रवृद्धिर्विशेषतो विहिता ।

तेषामिदृशीं शक्तिमनेकधाऽपरयोग्यतां च निरीक्ष्य तस्मै योगनिष्ठाध्यात्मज्ञानदिवाकरश्रीमदाचार्यबुद्धिसागरसूरिभिः (प्रांतिज) पत्तने-अशित्युत्तरैकोनविंशतितमेऽब्दे आचार्यपदं प्रदत्तं सागरसंघाटकस्य-धूश्च समर्पिता । ततोऽसौ कियत्कालं सूरिपदं व्यभूषयत्, तदन्तरेऽपि ग्रन्थविलेखने देशनादाने च तेन सर्वथा समयो व्ययितः । महात्मनां क्षणोऽपि जगज्जनानाममूल्य इति को न विजानाति ? । धार्मिकसामाजिकोन्नतिकारकप्रवचनप्रदानेन सह कानिचिद्धारमिकक्षेत्राणि गुरुकुलविद्यानिकेतनानि च साहाय्यदानद्वारासजीवनानि विहितवान् सः । अभ्यस्तयोगविद्यः स गुरुभक्तिमेव मुख्यतोऽमन्यत । इति तदुपदेशेन निर्मापितानि श्रीमद्बुद्धिसागरसूरीश्वरस्य गुरुमन्दिराणि सूचयन्ति । आर्यसमाजिसनातनधर्मिखिस्तिपारसिक-यवनानां धर्मस्थानेषु गत्वा स्वयं व्याख्यानानि धर्मप्रवृत्तयेऽदात् । तेन च नरेशाननेकधा प्रबोधयता राज्यस्थानेषु सदुपदेशोनाहिंसाधर्मः

वृत्तान्तम् ।]

४९

प्रतिष्ठितः । सततं विहारप्रियः स सूरिः क्रमेण श्रीनगर (अमदा-
वाद)—सुरत—मुम्बापुरी—पट्टण—राजधन्यपुर (राधनपुर) विजयपुर
(विजापुर) सानन्द—प्रान्तिक (प्रांतिज) बटपल्ली (बडाली) प्रल्हादन-
पुर—महेशान—उमापुर (उंझा) पादलिप्त (पालीताणा)—यामनगर—
अमदावाद—प्रांतिज—पेथापुर—विजापुर—महानसादिपत्तनेषु—चातु-
र्मासीः कृतवान् । इत्थं स महानपि सभाजकार्याणि धर्मबुद्ध्या साधयन्
महत्त्वमानं मनसाऽपि नाऽचिन्तयत्, अन्यान् प्रभावशालिनो विधातुं
सदैव स प्रमुदितोऽभूत् । अतस्तेन सतीर्थ्याभ्यां मुनिश्रीऋद्विसागर-
मुनिश्रीकीर्त्तिसागराभ्यां मुनिश्रीदुर्लभविजय—मुनिश्रीरङ्गविमल—अ-
ञ्जलगच्छीयमुनिश्रीदानसागरेभ्यो गणिपदं पद्मयासपदञ्च व्यतीर्यत ।

ततः पञ्चाशीत्युत्तरैकोनविंशतितमे वैक्रमसंवत्सरे चाश्विनशुक्ल-
चृतीयायां स्वर्गस्थोऽभूत् । येनात्मकल्याणं साधयता जगदुद्धाराया-
ऽनल्पः परिश्रमः सेवितः, यतोऽधुना सोऽसन्नपि विद्यमानतां भजति ।
अस्माभिरपि तज्जीवनपरिचयेन निजात्मकल्याणं शासनजगद्धितं च
यथास्यात्तथा यतितव्यमिति भावनया तत्संक्षिप्तजीवनं पूर्णयन्विरमति ।

(माणसा) कार्तिकशुक्ल-
पञ्चम्याम् सं. १९९१

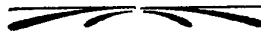
तत्पादपङ्कजालिर्मुनि—
हेमेन्द्रसागरोऽन्तेवासी

कविकुलाऽवतंसपण्डितशिरोमणिमहाकविधनपालविरचित-

तिलकमञ्जरीपीठिका.

स वः पातु जिनः कृत्स्न-मीक्षते यः प्रतिक्षणम् ।

रूपैरनन्तैरेकैक-जन्तोर्व्याप्तं जगत्त्रयम् ॥ १ ॥

प्राज्यप्रभावः प्रभवो-धर्मस्यास्तरजस्तमाः ।

ददतां निवृतात्मान-आद्योऽन्येऽपि मुदं जिनाः ॥ २ ॥

१ विक्रमाकैकोनाशीत्यधिकैकोनविंशतितमे वत्सरे आचार्यश्रीमदजितसागरस्-
रिविरचिततिलकमञ्जरीप्रकाशिकाख्यटीकायाः प्रारम्भपद्यान्युत्र लिख्यन्ते ।

बभूव योऽत्र प्रथमो नरेशो-योऽभून्सुनीनांप्रथमो वरेण्यः ।

यस्तीर्थनाथः प्रथमो व्यराज-त्तमादिनाथं प्रथमं स्तुवेऽहम् ॥ १ ॥

श्रीशान्तिनाथं भुवि वैश्वसेनं, प्रशस्तशान्तिप्रदमर्जुनच्छविम् ।

शशाङ्कलक्ष्माङ्कितभूषणं विभुं, स्मरामि नित्यं विनयाश्रितोऽहम् ॥ २ ॥

विनिर्जिताक्षं गतपक्षपातं, लक्ष्मीकृताऽशेषररोक्षवादम् ।

विवक्षितार्थप्रदमाश्रितानां, श्रीनेमितीर्थाधिपमानमामि ॥ ३ ॥

विभ्राजमानं फणिराट्फणाभिः, प्रदीप्तरत्नावलिभिर्नितान्तम् ।

सन्मज्जनाम्बुस्पृशतो निरामयै-रुपास्यमानं प्रभुपार्श्वमीडे ॥ ४ ॥

विजित्य मानाद्यरिवर्गमुद्धतं, निवृत्तिभाजं त्रिशलात्मजातम् ।

सिद्धार्थेषुं प्रणमामि भूयो-विज्ञातनिःशेषजगत्प्रभावम् ॥ ५ ॥

पीठिका.

५१

दिशतु विरतिलाभानन्तरं पार्श्वसर्प—

त्रमिविनमिकृपाणोत्सङ्गदृश्याङ्गलक्ष्मीः ।

त्रिजगदपगतापत्कर्तुमात्ताऽन्यरूप—

द्वय इव भगवान् वः सम्पदं नामिसूनुः ॥ ३ ॥

ध्वानेनामृतवर्षिणा श्रवणयोरायोजनं भ्राम्यता,

भिन्दाना युगपद्विभिन्नविषयं मोहं हृदि प्राणिनाम् ।

आद्ये धर्मकथाविधौ जिनपतेराद्यस्य वाणी नृणां,

वृन्दैरुद्यदपूर्वविस्मयरसैराकर्णिता पातु वः ॥ ४ ॥

अव्याज्जगन्ति पुरुषोत्तमनाभिसूते—

देवस्य वक्त्रकमलोदरमावसन्त्याः ।

घौतेवदन्तकिरणप्रकरेण मूर्ति—

देव्या गिरामधिपतेः शरदिन्दुगौरी ॥ ५ ॥

रक्षन्तु स्वलितोपसर्गगलितप्रौढप्रतिज्ञाविधौ,

याति स्वाश्रयमर्जितांहसि सुरे निःश्वस्य सञ्चारिताः ।

वाग्देवता कल्पितपद्मविष्टरा, निवर्त्तिताऽज्ञानतमोविताना ।

कराम्बुजस्थस्फटिकाक्षमाला, विचिन्तनीयाऽस्ति सुचिन्तितप्रदा ॥ ६ ॥

गुरुं गुणज्ञं सुधियां सुपमं, तत्त्वार्थरत्नाकरमात्मनिष्ठम् ।

बुद्धिप्रभाभास्वदशेषतत्त्वं, नमामि सूरीश्वरबुद्धिसागरम् ॥ ७ ॥

थैर्निर्मिता ग्रन्थततिविभास्वरा, दीपायमाना वःखर्त्ति लोके ।

महाकवीशाः स्मृतिगोचरास्ते, भवन्तु लोकोपकृतौ परायणाः ॥ ८ ॥

कवीशधनपालेन, कृता तिलकमञ्जरी ।

प्रकाशिकाख्यां, तट्टीकां कुर्वे सद्बोधहेतवे ॥ ९ ॥

१ भगो ज्ञानादिसम्पत्तिरस्त्यस्येति भगवान्—तथा च—

भगोऽर्कज्ञानमाहात्म्य—यशोवैराग्यमुक्तिषु ।

रूपवीर्यप्रयत्नेच्छा—श्रीधर्मैश्वर्ययोनिषु ॥ १ ॥

तत्र योन्यर्कभिन्नार्थोऽत्र भगशब्दो प्राह्यः ।

आजानुक्षितिमध्यमग्नवपुषश्चक्राभिघातव्यथा—

मूर्च्छन्ते करुणाभराञ्चितपुटा वीरस्य वो दृष्टयः ॥ ६ ॥

प्रबन्धानामनध्यायः, सा वाग् जयति शुद्धया ।

यया प्रतिपदेवेन्दुः, कविः क्षीणोऽपि जीवति ॥ ७ ॥

वन्द्यास्ते कवयः काव्य—परमार्थविशारदाः ।

विचारयन्ति ये दोषान्, गुणांश्च गतमत्सराः ॥ ८ ॥

वार्योऽनार्थः स निर्दोषे, यः काव्याऽध्वनि सर्पताम् ।

अग्रगामितया कुर्वन्, विघ्नमायाति सर्पताम् ॥ ९ ॥

शेषे सेवाविशेषं ये, न जानन्ति द्विजिह्वतः ।

यान्तो हीनकुलाः किं ते, न लज्जन्ते मनीषिणाम् ॥ १० ॥

व्याख्या—शेष इति ‘ ये ’ ‘ हीनकुलाः ’—दुर्जनाः, ‘ शेषे ’ स्वस्मादतिरिक्ते ‘ सेवाविशेषं ’ सेवाविधि, यद्वा शेषे से—शकार—षकार—सकारविषयकं भेदं ‘ द्विजिह्वतः ’ रसनाद्वयात्, ‘ न जानन्ति न विदन्ति, ‘ ते ’ अकुलीनाः ‘ मनीषिणां ’ पण्डितानां, मध्यमिति गम्यम् । ‘ यान्तः ’ व्रजन्तः किं न लज्जन्ते—अर्थात् लज्जां प्राप्नुवन्त्येव अहिपक्षे—‘ अहीनकुलाः ’ अहीनां—सर्पाणां, इनानां स्वामिनां कुलमन्वयो येषां ते—अहीनवंशोद्भवाः ‘ ये ’ भुजङ्गमाः द्विजिह्वत्वे सति ‘ शेषे ’ शेषनागे सेवेत्यादिपूर्ववद् ॥ १० ॥

अधुना कविगुणं दर्शयति—

स्वादुतां मधुना नीताः, पशूनामपि मानसम् ।

मदयन्ति न यद्वाचः, किं तेऽपि कवयो भुवि ॥ ११ ॥

१ विशिष्टार्थी—श्रियं राति—भव्यजनेभ्यो ददाति स वीरः । उक्तञ्च—

विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते ।

तपोवीर्येण युक्तञ्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥

२ जीवो—बृहस्पतिरिवाचरति । ३ गच्छताम् । ४ भुजङ्गताम् ।

पीठिका.

५३

व्याख्या—‘ यद्वाचः ’ येषां गिरः, ‘ मधुना ’ मधुरत्वेन, ‘ स्वादुतां ’ स्वादुत्त्वं ‘ नीताः ’ प्राप्ताः ‘ पर्शूनामपि ’ दिवोकसामपि, ‘ मानसं ’ चित्तं, ‘ न मदयन्ति ’ न मोदयन्ति, ‘ तेऽपि ’ तथाविधा अपि, ‘ भुवि ’ क्षितौ ‘ किं कवयः ’ अर्थात् कवयो न भवन्ति । पक्षे—यन्नादाः, चैत्रेण स्वादुतां—स्वादुभावं गताः पर्शूनां—तिरश्चामपि मानसं न रञ्जयन्ति ते पिकवयः—कोकिलपक्षिणः किम् ॥ ११ ॥

संप्रति काव्यं समीक्षमाण आह

काव्यं तदपि किं वाच्य—मर्वाञ्चि न करोति यत् ।

श्रुतमात्रमभिन्नाणां, वक्त्राणि च शिरांसि च ॥ १२ ॥

उत्पतन्त्यजवद् व्योम्नि, केचित्प्राप्तपदत्रयाः ।

विशन्त्यन्ये प्रबन्धेऽपि, लब्धेवलिरिव क्षितिम् ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘ केचित् ’ कवयः प्राप्तं पदत्रयं स्त्याद्यन्तं यैस्ते तथाभूताः; प्रमाणभूतं चरणत्रयं प्राप्य विष्णुवत्, व्योम्नि—अम्बरे, उत्पतन्ति प्राप्नुवन्ति । अन्ये—ऽपरे विबुधाः प्रबन्धे लब्धेऽपि, बलिरिव क्षितिं, विशन्ति—बुद्धिरहितत्वात् ।

दुर्जनदशां दर्शयति—

कर्षाश्मनेव श्यामेन, मुखेनाधोमुखे क्षणः ।

काव्यहेम्नो गुणान् वक्ति, कल्लाद इव दुर्जनः ॥ १४ ॥

१ पश्यतीति (सर्वमविशेषेण—दृशेः कुप्रत्ययः) पशुः ।

मृगादौ प्राणिनि प्रमथे, प्राणिमात्रे शिवात्मनि ।

यज्ञीयोदुम्बरे छागे, अजेऽपि पशुयज्ञके ॥ १ ॥

शैवागमप्रसिद्धात्म—न्यमौ च चित्रफदपे ।

पशुर्मासादिकेऽज्ञाने, पशुर्व्यर्थमव्ययम् ॥ २ ॥

इति शब्दासिन्धुः ।

२ वक्त्रविशेषणे—न विद्यते वाग् येषु तानि, अवाञ्चि—वचनरहितानि ।

शिरोविशेषणे—अवाञ्चि—अधः—अञ्चन्ति—अधोगतानि ।

३ कपपट्टेनेव ४ पश्यतोद्दरः ।

अमनोहरं गद्यं निर्दिशति--

अखण्डदण्डकारण्य-भाजः प्रचुरवर्णकात् ।
 व्याघ्रादिव भयाघ्रातो-गद्याद् व्यावर्त्तते जनः ॥ १५ ॥
 वर्णयुक्तिं दधानाऽपि-स्निग्धौञ्जनमनोहराम् ।
 नातिश्लेषघना श्लाघां, कृतिर्लिपिरिवाभ्रुते ॥ १६ ॥
 अश्रान्तगद्यसन्ताना, श्रोतृणां निर्विदे कथा ।
 जहाति पद्यप्रचुरा, चम्पूरपि कथारसम् ॥ १७ ॥
 सत्कथारसवन्धेषु, निबन्धेषु नियोजिताः ।
 नीचेष्विव भवन्यर्थाः, प्रायो वैरस्य हेतवः ॥ १८ ॥
 नमो जगन्नमस्याय, मुनीन्द्रायेन्द्रभूतये
 यः प्राप्य त्रिपदीं वाचा, विश्वं विष्णुरिवानशे ॥ १९ ॥
 प्रस्तावनादिपुरुषौ, रघुकौरववंशयोः ।
 वन्दे वाल्मीकिकानीनौ, सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ २० ॥
 सत्यं बृहत्कथाम्भोधे-धिन्दुमादाय संस्कृताः ।
 तेनेतरकथाः कन्थाः, प्रतिभान्ति तदग्रतः ॥ २१ ॥
 जितं प्रवरसेनेन, रामेणेव महात्मना ।
 तरत्युपरि यत्कीर्त्तिः, सेतुर्वाङ्मयवारिधेः ॥ २२ ॥
 प्रसन्नगम्भीरपथा, रथाङ्गमिथुनाश्रया ।
 पुण्या पुनाति गङ्गेव, गां तरङ्गवती कथा ॥ २३ ॥

१ दण्डकः छन्दी-विशेषः पक्षे दण्डकनामाऽरण्यम् । २ वर्णाः कादयः, पीतादयश्च । ३ स्निग्धामिति भिन्नं पदं रसयुक्तां, स्निग्धेनाञ्जनेन मनोहराम् ।
 ४ उद्वेगाय । ५ विरसत्त्वं, विद्वेषस्येति पृथक्पदम् । ६ जीर्णवसनखण्डानि ।

७ पादलिप्ताचार्यनिर्मितेयं तरङ्गवती कथा विद्यते । यतः-निर्वाणकलिका
 काल-ज्ञानप्रश्नप्रकाशकः । तरङ्गवतीत्याद्युल्लेखात् ।

विद्यमानसमयोऽस्य सुरैर्विक्रमसंवत्षट्षष्ट्यधिकशतद्वयप्रभितः, दीक्षासमयश्च

पीठिका.

५५

प्राकृतेषु प्रबन्धेषु, रसनिर्घ्यन्दिभिः पदैः ।

राजन्ते जीवदेवस्य, वाचः पल्लविता इव ॥ २४ ॥

म्लायन्ति सर्केलाः कालि—दासेनासन्नवर्तिना ।

गिरः कवीनां दीपेन, मालतीकलिका इव ॥ २५ ॥

केवलोऽपि स्फुरन् बाणः, करोति विमदान् कवीन् ।

किं पुनः क्लृप्तसन्धान—पुलिन्ध्रकृतसन्निधिः ॥ २६ ॥

व्याख्याः—केवलोऽपि बाणः—बाणकविः, पक्षे सायकः, कवीन्—काव्य—कर्तृन्, पक्षे कस्य—वारिणो वयः—हंसादयस्तान्, विमदान्—मदरहितान् करोति, किं पुनः क्लृप्तं—कृतं सन्धानं—कादम्बर्या उत्तरार्धनिर्मितरूपं येन स चासौ पुलिन्ध्रो बाणसूनुस्ततः सन्निधिः सामीप्यं यस्य सः । पक्षे क्लृप्तं—सन्धानं करयोजनादिकं येन स चासौ पुलिन्ध्रो भिल्लस्तत्कृतं सन्निधानं यस्य सः ॥ २६ ॥

तृतीयशताब्द्याः समीपवर्त्ति, अष्टहायनो दीक्षितः । निजगुरुणाऽऽर्यनागहस्तिना पट्टधरं विदित्वा दशहायनाय तस्मै सूरिपदं प्रादाथि, फुल्लश्रेष्ठिनामाऽस्य पिता, माता च प्रतिमाभिधा, वैरोध्यादेवीप्रसादतः स जात इति मातापितृभ्यां नागेन्द्रनामाचक्रे । अवन्त्यधिपतिविजयब्रह्मन्तृपतिसमयेऽस्य जन्म संभाव्यते । पादलिपेत्यभिधानं कारणवशाद्गुरुणा प्रकल्पितम्, आदिमाऽवस्थाऽनेन मथुरायां पाटलीपुत्रे च व्ययिता, शेषसमयो मानखेटप्रतिष्ठानपुरयोर्व्ययित्वा सौराष्ट्रदेशे विहरन् समाप्तिऽनेन । पाटलीपुत्राधिपतिर्मुण्डराजः प्रतिष्ठानपुरेशः सातवाहनः मानखेटपातिकृष्णराजादयश्चैते भूपतयश्चारित्रविद्वत्ताभ्यां तद्भक्ताः सजाताः । स च शङ्करवृहस्पतिपाञ्चलादिविद्वद्भिर्विवादे विजयं लेभे ।

१ जीवदेवसूरिर्विक्रमादित्यसमकालीनो मन्त्रतन्त्रादिविद्यासिद्धः प्राप्तसिद्धिरद्भुतप्रभावशाली चासीत्, प्रबन्धकारास्तु विक्रमसमकालीनोऽयमितिज्ञापयन्ति तथाऽपि पञ्चमशताब्द्यामसौ विद्यमान इति प्रतीयते । प्राकृतग्रन्था बहुवा तन्निर्मिताः प्रतीयन्ते ।

२ समस्ताः कलेन—मधुरेण व्यक्तेन च ध्वनिना सहिताः ।

कादम्बरीसहोदर्या, सुधया वैवुधे हृदि ।

हर्षाख्यायिकया ख्यातिं, बाणोन्धिरिव लब्धवान् ॥ २७ ॥

माघेन विन्नितोत्साहा—नोत्सहन्ते पदक्रमे ।

स्मरन्ति भारवेरेव, कवयः कपयो यथा ॥ २८ ॥

व्याख्यार्थः—माघेन—माघकविना, पक्षे माघमासा, विन्नित उत्साहो येषां ते तथाभूताः कवयः, कपय इव पदक्रमे—काव्यरचनायां, पक्षे चरणानां विन्यासे, नोत्सहन्ते उत्साहं न कुर्वन्ति, अपि च भारवेः—भारविकवेः, पक्षे सूर्यस्य, भाः—किरणानेव स्मरन्ति ॥२८॥

निरोद्धुं पार्यते केन, समरादित्यजन्मनः ।

प्रशमस्य वशीभूतं, समरादि त्यजन्मनः ॥ २९ ॥

व्याख्यार्थः—समरादित्यात्—समरादित्यनृपकथानकात् जन्म—प्रादुर्भावो यस्य तथाभूतस्य प्रशमस्य—शान्तेर्वशीभूतं, समरादि-युद्धादित्यजन्-परिहरत् मनश्चेतो निरोद्धुं—वशीकर्तुं केन पार्यते—शक्यते !

स्पष्टभावरसा चित्रैः, पदन्यासैः प्रवर्तिता ।

नाटकेषु नटस्त्रीव, भारती भवभूतिना ॥ ३० ॥

दृष्ट्वा वाक्पतिराजस्य, शक्तिं गौडवधोद्दुराम् ।

बुद्धिः साध्वसरुद्धेव, वाचं न प्रतिपद्यते ॥ ३१ ॥

भद्रकीर्त्तैर्भ्रमत्याशाः, कीर्त्तिस्तारागणाध्वनः ।

प्रभा ताराधिपस्येव, श्वेताम्बरशिरोमणेः ॥ ३२ ॥

१ माधुर्यादिना स्वोपज्ञकादम्बरीकथातुल्यया, पक्षे कादम्बर्या—मदिरायाः सहोदर्या ।

२ विबुधानां—पण्डितानां देवानाश्चेदं तस्मिन् । ३ दन्नाम्ना आख्यायिकया—प्रमोदाख्यया च । ४ चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दशशतग्रन्थकर्तृश्रीहरिभद्रसूरि-चिता समरादित्यकथा प्राकृताऽधुना सुद्रिता लभ्यते ।

५ बप्पभट्टिराचार्यः पञ्चलदेशनिवासी । वरपरतपिता, तन्माता च भद्रिनाम्नी,

पीठिका.

५७

समाधिगुणशालिन्यः, प्रसन्नपरिपक्त्रिमाः ।

यायावरकवेर्वाचो—मुनीनामिव वृत्तयः ॥ ३३ ॥

सूरिर्महेद्र एवैको—वैबुधाराधितक्रमः ।

यस्याऽमर्त्योचितप्रौढि, कविविस्मयकृद्वचः ॥ ३४ ॥

समदान्धकविध्वंसी, रुद्रः कैर्नाऽभिनन्दते ।

सुश्लिष्टा ललिता यस्य, कथा त्रैलोक्यसुन्दरी ॥ ३५ ॥

सन्तु कर्द्दमराजस्य, कथं हृद्या न सूक्तयः ।

कविस्त्रैलोक्यसुन्दर्या—यस्य प्रज्ञानिधिः पिता ॥ ३६ ॥

केचिद्वचसि वाच्येऽन्ये, केऽप्यशून्ये कथारसे ।

केचिद्गुणे प्रसादादौ, धन्याः सर्वत्र केचन ॥ ३७ ॥

अस्त्याश्चर्यनिधानमर्बुद इति ख्यातो गिरिः खेचरैः,

कृच्छ्राल्लङ्घितदिग्विलङ्घिशिखरग्रामोऽग्रिमः क्षमाभृताम् ।

मैनाकेन महार्णवे हरतनौ संत्या प्रवेशे कृते,

येनैकेन हिमाचलः शिखरिणां पुत्रीति लक्ष्योऽभवत् ॥ ३८ ॥

वासिष्ठैः स्म कृतस्मयो वरशतैरस्त्यग्निकुण्डोद्भवो—

भूपालः परमार इत्यभिधया ख्यातो महीमण्डले ।

निजाभिधानं सुरपालः, सप्तमे वर्षे स दीक्षामग्रहीत् । सिद्धसेनाचार्यस्तद्गुहस्तन्मा-
तापितृसन्तोषाय बप्पभट्टिरिति नाम चकार । मुख्यमभिधानं तु भद्रकीर्तिरित्या-
सीत् । कनोजधराधिप आमराजस्तं मित्रसममन्यत, मरणसमये च तं गुरुभूतं
मन्यते स्म । 'गउडवह' नाममहाकाव्यकर्त्ता महाकविश्रीवाक्पतिस्तस्य च-
रमावस्थायां प्रतिबोधकर्त्ताऽपि स बभूवेति श्रूयते । अस्य जन्म वि. सं. (८००)
भाद्रपदतृतीयायां रवौ हस्तनक्षत्रे, दीक्षा च (८०७) वैशाखशुक्लतृतीयायाम् ।
आचार्यपदं सं (८११) चैत्रकृष्णाष्टम्यां, स्वर्गवासः (८१५) श्रावणशुक्लाष्टम्यां
स्वातौ । तारागणाभिधं ग्रन्थं स विहितवान्, योऽधुना दृष्टिगोचरो न भवति ।

(१) रुद्रनामकविः, शङ्करश्च । (२) सत्या—पार्वत्या ।

५८

तिलकमञ्जरी.

अद्याऽप्युद्गतहर्षगद्गदगिरो गायन्ति यस्याबुद्धे,
विश्वामित्रजयोजितस्य भुजयोर्विस्फूर्जितं गुर्जराः ॥ ३९ ॥

तस्मिन्नभूद्रिपुकलत्रकपोलपत्र-वल्लीवितानपरशुः परमारवंशे ।
श्रीवैरिसिंह इति दुर्धरसैन्यदन्ति-दन्ताग्रभिन्नचतुरर्णवकूलभित्तिः ॥ ४० ॥

तत्राऽभूद्वसतिः श्रियामपरया श्रीहर्ष इत्याख्यया,
विख्यातश्चतुरम्बुराशिरसनादाम्नः प्रशास्ता भुवः ।
भूपः खर्वितवैरिवर्गगरिमा श्रीसीयकः सायकाः,
पञ्चैषोरिव यस्य पौरुषगुणाः केषां न लग्ना हृदि ॥ ४१ ॥

तस्योदग्रयशाः समस्तसुभटग्रामाग्रगामी सुतः,
सिंहो दुर्धरशत्रुसिन्धुरततेः श्रीसिन्धुराजोऽभवत् ।
एकाधिज्यधनुर्जिताब्धिवलयावच्छिन्नभूर्यस्य स-
श्रीमद्वाक्पतिराजदेवनृपतिर्वीराग्रणीरग्रजः ॥ ४२ ॥

आकीर्णाङ्घ्रितलः सरोजकलशच्छत्रादिभिर्लाञ्छनै-
स्तस्याऽजायत मांसलायुतभुजः श्रीभोज इत्यात्मजः ।
प्रीत्या योग्य इति प्रतापवसतिः ख्यातेन मुञ्जाख्यया,
यः स्वे वाक्पतिराजभूमिपतिना राज्ये ऽभिषिक्तः स्वयम् ॥ ४३ ॥

देव्या विभ्रमसद्म पद्मवसतेः, कर्मावतंसं क्षितेः,
सौभाग्यप्रतिपक्षमिन्दुमहसः सर्गाद्भुतं वेधसः ।
घत्ते योऽवधिभूतमीक्षणहृतां नेत्राऽमृतं योषितां,
रूपन्यक्कृतकाममद्भुतमणिस्तम्भाभिरामं वपुः ॥ ४४ ॥

आयाता शरदित्युदीर्य मुदितैर्दारैः पुरो दर्शिता-
लीलोद्यानभवा नवाः सुमनसः सप्तच्छदक्षमारुहाम् ।

१ पद्म इषवो यस्य सः, “ सम्मोहनोन्मादनौ च, शोषणस्तापनस्तथा ।
स्तम्भनश्चेति कामस्य, शराः पद्म प्रकीर्तिताः ” ॥ १ ॥

पीठिका.

५९

यत्सैन्यागमशङ्किनामसुहृदामाकृष्टगन्धा इव,
 श्वासैः खेदनिरायतैर्विदधिरे सद्यः शिरोवेदनाम् ॥ ४५ ॥
 श्रुत्वा यं सहसागतं निजपुरात् त्रासेन निर्गच्छतां,
 शत्रूणामवरोधनैर्जललवप्रस्यन्दतिम्यन्पुटाः ।
 शुभ्रे सद्भानि पल्लविन्युपवने वाण्यां नवाम्भोरुहि,
 कीडादौ च मुहुर्मुहुर्विबलितप्रीवैर्विमुक्ता दृशः ॥ ४६ ॥
 प्रासादेषु त्रुटितशिखरैश्चभ्रलब्धप्रवेशैः,
 प्रातः प्रातस्तुहिनसलिलैः शर्वरैः स्नापितानि ।
 धन्याः शून्ये यदरिनगरे स्थाणुलिङ्गानि शाखा-
 हस्तस्रस्तैः कुसुमनिकरैः पादपाः पूजयन्ति ॥ ४७ ॥
 येषां सैन्यभराहितोरगपतिश्रान्ति प्रयातां बहि-
 र्जायन्ते स्थगिता हिमांशुमहसः श्वेतातपत्रैर्दिशः ।
 आभान्ति प्रभवो नृणामितरवत्तेऽप्यागताः सेवया,
 यस्याऽनेकजनाकुले निजवपुर्मात्राः सभामण्डपे ॥ ४८ ॥
 न स्वप्नेऽपि समाश्रिता रिपुजनं म्लानिं गता नोन्नतौ,
 लग्ना साधुगुणद्विषां शुचितया कर्णे न दुष्टात्मनाम् ।
 निर्होपाहमनेन दिक्षु गमितेत्यात्मीयवार्तामिव,
 व्याकर्तुं व्रजति स्म यस्य तरसा कीर्त्तिः सुरेन्द्रालयम् ॥ ४९ ॥
 निःशेषवाङ्मयविदोऽपि जिनागमोक्ताः,
 श्रोतुं कथाः समुपजातकुतूहलस्य ।
 तस्यावदातचरितस्य विनोदहेतो-
 राज्ञः स्फुटाद्भुतरसा रचिता कथेयम् ॥ ५० ॥

१ प्रासादेषु-देवमन्दिरेषु । २ त्रुटितशिखराणां श्वभ्राणि-महान्ति छिद्राणि
 तेषु लब्धः प्रवेशो यैस्ते तथाभूतैः । त्रुटितशिखरेष्विति सप्तम्यन्तपाठे इदं प्रासाद-
 विशेषणं योज्यं तदाऽप्राणीत्यादिव्याख्येयम् । ३ शर्वरीभवैः । ४ स्थाणुलिङ्गानि-
 शङ्करलिङ्गानि ।

६०

तिलकमञ्जरी-

आसीद् द्विजन्माऽखिलमध्यदेशे, प्रकाश्यसाङ्काश्यनिवेशजन्मा ।
अलब्धदेवर्षिरिति प्रसिद्धि, यो दानवर्षित्वविभूषितोऽपि ॥ ५१ ॥

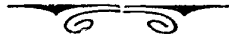
शास्त्रेष्वधीती कुशलः कलासु, बन्धे च बोधे च गिरां प्रकृष्टः ।
तस्यात्मजन्मा समभून्महात्मा, देवः स्वयम्भूरिव सर्वदेवः ॥ ५२ ॥

तज्जन्मा जनकाङ्घ्रिपङ्कजरजःसेवाप्तविद्यालवो—

विप्रः श्रीधनपाल इत्यविशदामेतामवधनात्कथाम् ।

अधुणोऽपि विविक्तसूक्तिरचने यः सर्वविद्याब्धिना,

श्रीमुञ्जेन 'सरस्वतीति' सदसि क्षोणीभृता व्याहृतः ॥ ५३ ॥

१ यो देवऋषिः स दानवऋषिरिति विरोधस्तत्परिहारस्तु दानस्य वर्षित्वेन किं वा देवर्षिरिति नाम्ना । २ बन्धे—ग्रन्थे । ३ बोधे—अवगमने । ४ सर्वदेवाभिधः पुत्रः । पक्षे सर्वे देवा यस्य सः ।

५ पथे पथे चारुतार्थस्य दीव्या, वाक्ये वाक्ये सिद्धता—ऽस्याश्रम्या ।

पत्रे पत्रे दृश्यतेऽस्या रसत्त्वं, पुष्पे पुष्पे निर्झराः सदसानाम् ॥ १ ॥

रसच्युतेयं 'तिलकादिमञ्जरी'—कथाऽखिला श्रोत्रसुधाप्रदायिनी ।

पदे पदे नूतनभाववाहिनी, वागर्थगाम्भीर्यविराजमाना ॥ २ ॥

रम्यं रम्यं वर्णनं यत्र तत्र, ध्रुत्वा ध्रुत्वा को न तृप्तिं प्रयाति ।

दृष्ट्वा दृष्ट्वाऽलङ्कृतिभ्राजमानां, वाचासृद्धिं रज्यते सर्वलोकः ॥ ३ ॥

यस्यां कामं कामदं चित्तहारि, श्रेयोमूलं सेवनीयं 'चरित्रम् ।

प्राचीनानां पावनं पावकानां, गीतं स्फीतं शुद्धभावोपपन्नम् ॥ ४ ॥

स्निग्धार्थेयं गद्यभूता प्रभूता, सत्काव्यानां भूरिभूषां विभंसि ।

यस्मात्सर्वः काव्यसंपादितोर्थो—व्याख्यातोऽस्यां वाग्विचित्रप्रभावः ॥ ५ ॥

सं० मुनिहेमेन्द्रसागरः

(जिनस्तुतेर्विशिष्टपद्यानि)

श्रीशोभनमुनिप्रणीता सम्पूर्णा जिनचतुर्विंशतिका कृतिर्विधच्छन्दोऽलङ्कारवि-
भूषितपद्याऽऽत्मिकाऽस्ति, तत्राऽपि प्रतिभाशालिनां चमत्कृतिकारकाणि कानिचिद्
विशिष्टपद्यान्यत्र प्रदर्शयन्ते—

(१)

श्रीऋषभजिनस्तुतिः ।

भव्याम्भोजविवोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मावली—
रम्भासामज ! नाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ।
भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां संपादय प्रोज्झिता—
रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महान्, अष्टापदाभासुरैः ॥ १ ॥
शार्दूलविक्रीडितम् ।

(२)

श्रीरोहिणीस्तुतिः ।

विशिखशङ्खजुषा धनुषाऽस्तसत्—
सुरभिया ततनुन्नमहारिणा ।
परिगतां विशदामिह रौहिणीं
सुरभियाततनुं नम हारिणा ॥ १६ ॥
द्वुंतविलम्बितम् ।

(३)

समस्तजिनवरप्रार्थना ।

विधुतारा ! विधुताराः !
सदा सदाना ! जिना ! जिताघाताघाः ? ।

६२

जिनस्तुते-

तनुतापातनुतापा !

हितमाहितमानवनवविभवा ! विभवाः ! ॥ १८ ॥

आर्यागीतिः ।

(४)

कालीदेवीस्तुतिः ।

नगदाऽमानगदा मा-

महो ! महोराजिराजितरसा तरसा ।

घनघनकाली काली

वतावतादूनदूनसत्रासत्रा

॥ २० ॥

आर्यागीतिः ।

(५)

श्रीसिद्धान्तस्वरूपम् ।

श्रान्तिच्छिदं जिनवरागममाश्रयार्थ-

माराममानम लसन्तमसङ्गमानाम् ।

धामाग्रिमं भवसरित्पतिसेतुमस्त-

माराममानमलसन्तमसं गमानाम्

॥ २३ ॥

वसन्ततिलका ।

(६)

श्रीजिनसमूहध्यानम् ।

व्रजतु जिनततिः सा गोचरे (रं) चित्तवृत्तेः

सदमरसहिताया बोऽधिका मानवानाम् ।

पदमुपरि दधाना वारिजानां व्यहार्षीत्

सदमरसहिताया बोधिकामा नवानाम्

॥ २६ ॥

मालिनीछन्दः ।

विंशच्छपथानिः

६३

(७)

सिद्धान्तस्तुतिः ।

सिद्धान्तः स्ताद् अहितहतयेऽख्यापयद् यं जिनेन्द्रः

सद्राजीवः स कविधिषणापादनेऽकोपमानः ।

दक्षः साक्षाच्छ्रवणचुलुकैर्यं च मोदाद् विहायः—

सद्राजी वः सकविधिषणाऽपादनेकोपमानः ॥ ३१ ॥

मन्दाक्रान्ता ।

(८)

श्रीजिनेन्द्राणां स्तुतिः ।

जिनवरततिर्जीवालीनामकारणवत्सलाऽ-

समदमहिताऽमारा दिष्टासमानवराऽजया ।

नमदमृतभुक्पङ्कत्या नूता तनोतु मतिं ममाऽ-

समदमहितामारादिष्टा समानवराजया ॥ ४२ ॥

हरिणीछन्दः ।

(९)

जिनभारत्याः स्वरूपम् ।

नित्यं हेतूपपत्तिप्रतिहतकुमतप्रोद्धतध्वान्तबन्धा—

ऽपापायाऽऽसाद्यमानाऽमदन ! तव सुधासारहृद्या हितानि ।

वाणी निर्वाणमार्गप्रणयिपरिगता तीर्थनाथ ! क्रियान् मे—

ऽपापायासाद्यमानामदनत ! वसुधासार ! हृद्याहितानि ॥४७॥

स्रग्धरावृत्तम् ।

(१०)

समस्तजिनवराणां स्तुतिः ।

सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरदाः,

क्रियासु रुचितासु ते सकलभारतीरा यताः ।

६४

जिनस्तुति-

सदानवसुराजिता असमराजिनाभीरदा,
क्रियासुरुचितासु ते सकलभा रतीरायताः ॥ ५० ॥

पृथ्वीलन्दः ।

(११)

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः ।

याऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुतात्-
समतनुभागविकृतधीरसमदवैरिव धामहारिभिः ।
तडिदिव भाति सान्ध्यघनमूर्धनि चक्रधराऽस्तु सा मुदेऽ-
समतनुभा गवि कृतधीरसमदवैरिवधा मंहारिभिः ॥ ७२ ॥

द्विपथीलन्दः ।

(१२)

श्रीकपर्दियक्षराजस्मृतिः ।

द्विपं गतो हृदि रमतां दमश्रिया
प्रभाति मे चकितहरिद्विपं नगे ।
वटाह्वये कृतवसतिश्च यक्षराट्
प्रभातिमेचकितहरिद् विपन्नगे ॥ ७६ ॥

रुचिराछन्दः ।

(१३)

श्रीगोरीदेव्याः स्तुतिः ।

अधिगतगोधिका कनकरुक् तव गौर्युचिता-
ङ्गमलकराजि तामरसभास्यतुलोपकृतम् ।
मृगमदपत्रभङ्गतिलकैर्वदनं दधती
कमलकरा जितामरसभाऽस्यतु लोपकृतम् ॥ ८० ॥

तत्कुटकवृत्तम् ।

विंशतिपद्यानि:

६५

(१४)

श्रीनेमिजिनस्तुतिः ।

चिक्षेपोर्जितराजकं रणमुखे यो लक्ष्यसंख्यं क्षणा-
 दक्षामं जन ! भासमानमहसं राजीमतीतापदम् ।
 तं नेमिं नम नम्रनिर्वृतिकरं चक्रे यदूनां च यो
 दक्षामञ्जनभासमानमहसं राजीमतीतापदम् ॥ ८५ ॥
 शार्दूलविक्रीडितम् ।

(१५)

अम्बादेव्याः स्तुतिः ।

हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जनोऽभ्यागमद्
 विश्वासेवितताम्रपादपरतां वाचा रिपुत्रासकृत् ।
 सा भूतिं वितनोतु नोऽर्जुनरुचिः सिंहेऽधिरूढोल्लसद्--
 विश्वासे वितताम्रपादपरताऽम्बा चारिपुत्राऽसकृत् ॥ ८८ ॥
 शार्दूलविक्रीडितम् ।

(१६)

श्रीपार्श्वनाथस्तुतिः ।

मालामालानबाहुर्देधदधदरं यामुदारा मुदारा-
 लीनाऽलीनामिहाली मधुरमधुरसां सूचितोमाचितो मा ।
 पातात् पातात् स पार्श्वो रुचिररुचिरदो देवराजीवराजी-
 पत्राऽऽपत्रा यदीया तनुरतनुरवो नन्दको नोदको नो ॥ ८९ ॥
 स्रग्धरावृत्तम् ।

(१७)

जिनेन्द्राणां स्तुतिः ।

राजी राजीववक्त्रा तरलतरलसत्केतुरङ्गचुरङ्ग-
 व्यालव्यालग्नयोधाचितरचितरणे भीतिहृद् याऽतिहृद्या ।

६६

जिनस्तुति-

सारा साऽऽराजिनानामलमलमतेर्बोधिका माऽधिकामा-
द्व्याद्व्याधिकालाननजननजरात्रासमानाऽसमाना ॥ ९० ॥

सम्भरावृत्तम् ।

(१८)

जिनवाणीस्तुतिः ।

सद्योऽसद्योगभिद् वागमलगमलया जैनराजीनराजी-
नूता नूतार्थधात्रीह ततहततमःपातकाऽपातकामा ।
शास्त्री शास्त्री नराणां हृदयहृदयशोरोधिकाऽबाधिका वाऽऽ-
देया देयाद् मुदं ते मनुजमनु जरां त्याजयन्ती जयन्ती ॥ ९१ ॥

सम्भरावृत्तम् ।

(१९)

श्रीवैरोद्यादेव्याः स्तुतिः ।

याता या तारतेजाः सदसि सदसिभृत् कालकान्तालकान्ताऽ-
पारिं पारिन्द्रराजं सुरवसुरवधूपूजिताऽरं जितारम् ।
सा त्रासात् त्रायतां त्वामविषमविषभृद्भूषणाऽभीषणा भी-
हीनाहीनाऽयपत्नी कुवलयवलयश्यामदेहाऽमदेहा ॥ ९२ ॥

(२०)

श्रीवीरजिनस्तुतिः ।

नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दा-
रमालारजोरञ्जितांहे ! धरीत्रीकृताऽ
वन ! वरतमसङ्गमोदारतारोदिताऽनङ्गनार्या-
वलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षोभवान् ।
मम वितरतु वीर ! निर्वाणशर्मणि जातावतारो-
धराधीशसिद्धार्थधाम्नि क्षमालङ्कृताऽ
वनवरतमसङ्गमोदारतारोदिताऽनङ्गनार्या-
व ! लीलापदे हे क्षितामो हिताक्षोभवान् ॥ ९३ ॥

अर्णवदण्डकच्छन्दः ।

(महेन्द्रसूरिचरित्रगतोपयुक्तपद्यानि)

(१)

तस्य श्रीसर्वदेवाख्यः, सूनुसन्धूनविक्रमः ।
ब्राह्मणनिष्ठया यस्य, तुष्टाः शिष्टा विशिष्टया ॥ १० ॥

(२)

तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे विज्ञेशैरर्चितक्रमम् ।
आद्यः श्रीधनपालाख्यो द्वितीयः शोभनः पुनः ॥ ११ ॥

(३)

चत्वारिंशत्सुवर्णस्य, टंकलक्षा विनिर्ययुः ।
दृष्टेऽपि निःस्पृहोत्तंसः, सूरिः स्वोपाश्रयं ययौ ॥ २८ ॥

(४)

श्रीमतः सर्वदेवस्य, श्रीमहेन्द्रप्रभोस्तथा ।
दानग्रहणयोर्वादो वर्षं यावत्तदाऽभवत् ॥ २९ ॥

(५)

अन्यदा सत्यसन्धत्वाद्, ब्राह्मणः सूरिमाह च ।
देयद्रव्येऽत्र ते दत्ते, स्वगृहं प्रविशाम्यहम् ॥ ३० ॥

(६)

सूरिः प्राहाभिरुचितं, ग्रहीष्ये वचनं मम ।
भवत्विदं ततो मित्रं ! गृहाण त्वं द्विजोऽवदत् ॥ ३१ ॥

(७)

सूरिराह सुतद्वन्द्वाद् देहेकं नन्दनं मम ।
सत्यप्रतिज्ञता चेत् ते, न वा गच्छ गृहं निजम् ॥ ३२ ॥

(८)

कार्येणानेन नो कार्यं, मम स्वरुचितं कुरु ।
तातमित्यवमत्यासुं, स तस्मादन्यतो ययौ ॥ ४७ ॥

(९)

अश्रुपूरप्लुताक्षोऽसा, निराशो गुरुसङ्कटे ।
यावदस्ति समायात स्तावदागात् सुतोऽपरः ॥ ४८ ॥

(१०)

पृष्ठस्तेनाऽपि दैन्येऽत्र, निमित्तं स तदाऽदत् ।
धनपालेन कुत्राऽपि, कार्ये प्रतिहता वयम् ॥ ४९ ॥

(११)

भवान् बालस्ततः किञ्चु, तत्र प्रतिविधास्यते ।
गच्छ स्वकर्मभोक्तारो-भविष्यामः स्वलक्षणैः ॥ ५० ॥

(१२)

निराशं वाक्यमाकर्ण्य, तत्पितुः शोभनोऽबदत् ।
मा तात ! विह्वलो भूया मयि पुत्रे सति ध्रुवम् ॥ ५१ ॥

(१३)

वेदस्मृतिश्रुतिस्तोम-पारगः पण्डितोऽग्रजः ।
कृत्याकृत्येषु निष्णातः, स विवेक्तु यथारुचि. ॥ ५३ ॥

(१४)

अहं तु सरलो बाल्या-देतदेव विचारये ।
पित्रादेशविधेरन्यो न धर्मस्तनुजन्मनाम् ॥ ५४ ॥

चरित्रगतोपयुक्तपद्यानि ।

६९

(१५)

अत्र कृत्यमकृत्यं वा, नैवाहं गणयाम्यतः ।
कूपे क्षिप निषादानां, मामर्पय यथारुचि ॥ ५५ ॥

(१६)

श्रुत्वेति सर्वदेवश्च, तं बाढं परिष्वजे ।
मामृणात् मोचयित्वा त्वं, समुद्धर महामते ! ॥ ५६ ॥

(१७)

ततः प्रागुक्तकार्यं तत्, श्रावितोऽसौ सुतोत्तमः ।
अतिहर्षात् ततः प्राह, कार्यमेतत्प्रियं प्रियम् ॥ ५७ ॥

(१८)

श्रीजैना मुनयः सत्य-निधयस्तपसोज्ज्वलाः ।
तत्संनिधाववस्थानं, सद्भाग्यैरेव लभ्यते ॥ ५८ ॥

(१९)

सूरयस्तमनुज्ञाप्याऽ-दीक्ष्यंस्तं सुतं मुदा ।
तद्दिनान्तः शुभे लग्ने, शुभग्रहनिरीक्षिते ॥ ६८ ॥

(२०)

ते विजहुः प्रभाते चा-ऽपभ्राजनविशङ्किताः ।
अणहिल्लपुरं प्रापुर्विहरन्तो भुवं शनैः ॥ ६९ ॥

(२१)

एवं द्वादश वर्षाणि, श्रीभोजस्याऽऽज्ञया तदा ।
न मालवे विजह्ते तत्, श्रीसिताम्बरदर्शनम् ॥ ७३ ॥

(२२)

चलन्तस्ते हि चक्षुष्या अचक्षुष्याः स्थिताः पुनः ।
तद्वर्णास्तद्रसा जीवास्तदा तेनेक्षिताः स्फुटाः ॥ ८९ ॥

(२३)

अथ श्रीशोभनो विज्ञोऽभ्यातस्थौ गुरुवान्धवम् ।
आलिलिङ्गे च तेनासौ, सोदरस्नेहमोहतः ॥ ९७ ॥

७०

महेन्द्रसूरि-

(२४)

तेन चार्द्धासने दत्ते—ऽग्रजेनोपाविशत् तदा ।

ऊचे च पूज्य एव त्वममुं यो धर्ममाश्रयः ॥ १८ ॥

(२५)

तमुवाच ततः श्रीमान्, धनपालः श्रियां निधिः ।

प्रतिपन्नो मया जैन-धर्मः सद्गतिहेतवे ॥ १११ ॥

(२६)

ततः श्रीमन्महावीर-चैत्यं गत्वा ननाम च ।

वीतरागनमस्कारं, श्लोकयुग्मेन सोऽब्रवीत् ॥ ११२ ॥

(२७)

अन्यदा पर्णिमासंध्या-समये नृपमब्रवीत् ।

जैनदर्शनसंचार-हेतवे देशमध्यतः ॥ ११५ ॥

राजैस्तव यशोज्योत्स्नाधवलाम्बरविस्तरः ।

प्रकटस्तमसो हन्ता, भूयादर्थप्रकाशकः ॥ ११६ ॥

(२८)

एकदा नृपतिः स्मार्त्त-कथाविस्तरनिस्तुषः ।

वयस्यमवदज्जैन-कथां श्रावय कामपि ॥ ११४ ॥

(२९)

द्वादशाथ सहस्राणि ग्रन्थमानेन तां ततः ।

परिपूर्य ततो विद्वत्समूहैरवधारिताम् ॥ ११५ ॥

(३०)

यथार्था काव्यदोषोद्धारिणीं तिलकमञ्जरीम् । (?)

रसेन कवितारूपचक्षुर्नैर्मल्यदायिनीम् ॥ ११६ ॥

(३१)

विद्वज्जनास्यकर्पूर-पूराभां वर्णसंभृताम् ।

सुधीर्विरचयांचक्रे, कथां नवरसप्रथाम् ॥ ११७ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् ।

चरि त्रगतोपयुक्तपद्यानि ।

७१

(३२)

अथासौ गूर्जराधीश—कोविदेशशिरोमणिः ।

वादिवेतालविशदं, श्रीशान्त्याचार्यमाह्वयत् ॥ २०१ ॥

(३३)

अशोधयदिमां चासावुत्सूत्राणां प्ररूपणात् ।

शब्दसाहित्यदोषास्तु, सिद्धसारस्वतेषु किम् ? ॥ २०२ ॥

(३४)

मूर्त्तयेव सरस्वत्या, नवहायनवालया ।

दुहित्रा मन्युहेतुं स पृष्टस्तथं यथाऽऽह तत् ॥ २१८ ॥

(३५)

उत्तिष्ठ तात ! चेद्राज्ञा, पुस्तकं पावके हुतम् ।

अक्षयं हृदये मेऽस्ति, सकलां ते ब्रुवे कथाम् ॥ २१९ ॥

(३६)

स्नानं देवार्चनं भक्तिं, कुरु शीघ्रं यथा तव ।

कथापीठं ददे हृष्टस्ततः सर्वं चकार सः ॥ २२० ॥

(३७)

कथा च सकला तेन, शुश्रुवेऽत्र सुतामुखात् ।

कदाचिन्न श्रुतं यावत् तावन्नास्याः समाययौ ॥ २२१ ॥

(३८)

इतश्च शोभनो विद्वान्, सर्वग्रन्थमहोदधिः ।

यमकान्विततीर्थेश—स्तुतिं चक्रेऽतिभक्तितः ॥ ३१६ ॥

(३९)

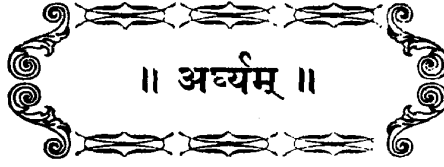
तदेकध्यानतः श्राद्ध—गृहे त्रिर्भिक्षया ययौ ।

पृष्टः श्राविकया किन्तु, विरागे हेतुरत्र कः ? ॥ ३१७ ॥

(४०)

स प्राह न स्तुतिध्यानाज्जानेऽपश्यदहो ! गुरुः ।

तत्काव्यान्यथ हर्षेण, प्राशंसत् तं चमत्कृतः ॥ ३१९ ॥

(वसन्ततिलकावृत्तम्)

त्रिद्वज्जनप्रथितकीर्तिकलाकलापं,
 सद्विद्यया विदितवाग्मिवरप्रभावम् ।
 निर्मानमोहरिपुजालमनन्यशोभं,
 नित्यं स्मरामि मुनिशोभनमात्मनिष्ठम् ॥ १ ॥

कन्दर्पदर्पदलनैकसमुद्यतं तं,
 विद्राविताऽशुभभयप्रदवैरिवर्गम् ।
 यत्पादपन्नतमानवमुद्धरन्तं,
 नित्यं स्मरामि मुनिशोभनमात्मनिष्ठम् ॥ २ ॥

दिग्देशवृन्दविदितोत्तमकाव्यशक्तिं,
 विद्याविलासिजनताऽर्पितमोदराशिम् ।
 सत्काव्यशोधनपरैः स्तुतमेकनादं,
 नित्यं स्मरामि मुनिशोभनमात्मनिष्ठम् ॥ ३ ॥

यः पितृतुष्टिकरणाय वचस्तदीय,—
 मङ्गीचकार जिनधर्मरतिं दधानः ।
 दीक्षां ललौ च सुगुरोश्चरणारविन्दे,
 तं नौमि शोभनमुनिप्रवरं सदाहम् ॥ ४ ॥

अर्घ्यम् ।

७३

ग्रन्थाननेकविदितान् रचयन्ति लोके,
 पाण्डित्यधारकजना जनतोषहेतोः ।
 विद्वांस्तथाऽपि विदितोऽयमिति प्रसिद्धं,
 नित्यं नमामि मुनिशोभनमात्मनिष्ठम् ॥ ५ ॥

स्वर्गस्थशोभनमुने ! तव पादपद्मे,
 शुद्धां समर्पयति सत्कृतिमुन्नतार्थाम् ।
 हेमेन्द्रसागरमुनिर्मुनिधर्मनिष्ठः,
 संशोध्य सद्गुरुकृपावशगोनितान्तम् ॥ ६ ॥

अर्घ्यं समर्पितमिदं मनसोज्ज्वलेन,
 सूरीश्वरस्य चरणाम्बुजयोर्विशुद्धम् ।
 विद्यावदातमनसो विबुधाचिंतस्य,
 सत्काव्यहेमनिकषोपलसंमितस्य ॥ ७ ॥

ग्रहादनपुरम् (पालनपुर) } ले० सं. मुनिहेमेन्द्रसागरः-
 चैत्रशुक्लत्रयोदशी

મહાનસ (માણસા) વર્ણનમ્ ।

નમોઽસ્તુ દેવદેવાય, સર્વતેજોઽભિભાવિને ।

સર્વસિદ્ધિનિધાનાય, કસ્મૈચિદ્દીવ્યતેજસે ॥ ૧ ॥

સર્વ દેવોના દેવ-અધિપતિ, સર્વ તેજનો પરાજય કરનાર, અર્થાત્ સર્વ તેજથી અધિક તેજસ્વી અને સર્વ સિદ્ધિઓના ભંડાર રૂપ એવા કોઈ દીવ્ય તેજને નમન હો. ૧

પરોપકારપ્રવર્ગેકચેતસં, સતાં સદા વન્વ્યતમક્રમામ્બુજમ્

મોહાઽન્ધકારક્ષતિભાસ્વરપ્રભં, નમામ્યહં સદ્ગુરુમીઙ્ચત્રોધનમ્ ॥ ૨ ॥

પરોપકાર કરવામાં જ પ્રવીણ છે મન જેમનું, હંમેશાં સત્-પુરૂષોને ભક્તિપૂર્વક વંદનીય છે ચરણકમલ જેમના અને મોહ-રૂપી અંધકારને હરવામાં વિકસ્વર છે ક્રાંતિ જેમની તેમજ સ્તુત્ય છે તત્ત્વબોધ જેમનો એવા સદ્ગુરુદેવને હું નમું છું. ૨

શ્રીગુર્જરાણ્યોઽતિવિભૂતિભૂષિતો-વિરાજતે વિશ્રુતદીવ્યદેશઃ ।

સદ્ધર્મસત્ત્રીતિગુણાનુસારિણો-વસન્તિ યસ્મિન્નરદેવમાનવાઃ ॥ ૩ ॥

ધન ધાન્યાદિ સંપત્તિથી ભરપૂર અને સર્વત્ર વિખ્યાત ગુર્જર (ગુજરાત) દેશ ઉચ્ચ પ્રકારની ખ્યાતિ ધરાવે છે, જે દેશની અંદર ઉત્તમ પ્રકારનો ધર્મ અને ઉત્તમ નીતિના ગુણોને ધારણ કરનાર રાજાઓ તેમજ ઉત્તમ પુરૂષો નિવાસ કરે છે. ૩

દેશેઽસ્મિન્નશ્ચ વિભાતિ મવ્યમુનિભિઃ સંસેવિતઃ કોવિદૈ—

શ્ચિત્રોર્વીરુહવલ્લિવૃન્દકલિતો દીવ્યૌષધિખ્રાજિતઃ ।

હૈઃ સાનુશિખાભિરમ્બરતલં સ્પષ્ટું સમુત્કઞ્ઠિતઃ,

શ્રીમત્તીર્થકરાલયોર્જિતવિભઃ પુણ્યોઽર્ચુદોર્વીધરઃ

॥ ૪ ॥

વર્ણનમ્.

૭૫

વળી જે દેશની અંદર મહાન્ પવિત્ર અર્ધુદાયલ (આબુ પર્વત) શોભી રહ્યો છે, જે પવિત્ર ગિરિરાજ શ્રીમાન્ તીર્થંકર ભગવાનના અદ્ભુત મંદિરોથી અતિશય શોભા આપે છે, જેથી તત્ત્વજ્ઞાની અનેક મુનિવરો જેના દર્શન માટે વિચરીને જેની સેવા કરી રહ્યા છે, તેમજ જે ગિરિની અંદર અનેક પ્રકારના વૃક્ષો, દીવ્ય ઔષધિઓ અને વિચિત્ર વેદીઓ હયાતી ધરાવે છે, તેમજ જે ગિરિ અતિ ઉન્નત શિખરોના અગ્રવડે આકાશને સ્પર્શ કરવાને ઉત્કંઠા ધરાવતો હોય તેવો દેખાવ આપે છે. ૪.

શ્રીતારઙ્ગધરાધરો વિજયતે દેશં પુનાનઃ પુનઃ,

સિદ્ધિસ્થાનમિમં પુરાતનમહાતીર્થોત્તમચ્ચં ગતઃ ।

યસ્મિન્ રાજતિ ભવ્યમૂર્ત્તિરજિતસ્તીર્થઙ્કરઃ કામિતં,

ભવ્યૈર્દર્શનતઃ શુભાશયજુષૈર્યસ્યાઽનિશં લભ્યતે ॥ ૫ ॥

વળી જે ગુર્જર દેશને શ્રી તારંગાણ ગિરિરાજ હંમેશાં પવિત્ર કરી રહ્યો છે, જે ગિરિની અંદર સર્વ સિદ્ધિઓ નિવાસ કરે છે, પ્રાચીન તેમ જ અતિ ઉત્તમ મહાન્ તીર્થસ્થળ તરીકે જે ગિરિ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, જેની અંદર ભવ્ય ભૂર્ત્તિમય શ્રીમાન્ અન્જિતનાથ ભગવાન્ વિરાજે છે, જેમના દર્શનથી શુભ આશયવાળા ભવ્ય પુરૂષોના મનોરથ હંમેશાં સિદ્ધ થાય છે. ૫.

સૌરાષ્ટ્રે સુપવિત્રસાધુનિકરૈઃ સંસેવિતો રૈવતઃ,—

ઊર્વાશ્રુદ્ધરમાનનીયમહિમા પુણ્યાર્થિનાં પાવનઃ ।

દેવાનાં સ્પૃહણીયભૂરિવિભવો યાત્રાર્થિનાં શર્મદો—

દીવ્યાનન્દમયઃ સદા વિજયતે શ્રેયોર્થિનાં શાન્તિદઃ ॥ ૬ ॥

તેમ જ જે દેશના અંતર્ગત રહેલા સૌરાષ્ટ્ર (કાઠીયાવાડ)માં વિશુદ્ધ આશયવાળા પવિત્ર મુનિવરોથી સેવાયેલ રૈવતક (ગિરિનાર) ગિરિ મહા પવિત્ર હંમેશાં વિજયશાળી વર્તે છે, જેનો મહિમા સર્વ સ્થળે પ્રસિદ્ધ અને માનનીય છે, પુણ્યના અભિલાષી જનોને

૭૬

માણસા-

પવિત્ર કરે છે, જેના વૈભવને દેવતાઓ પણ અહુર્નિશ યાદ કરે છે, યાત્રા માટે આવતા જનોના અભિલાષ પૂર્ણ કરે છે, જેની અંદર દીવ્ય આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે અને કલ્યાણની અપેક્ષાવાળા જનોને સુખશાંતિ સમર્પે છે. ૬.

શ્રીશત્રુઙ્ગયશૈલરાજ ઉચ્ચિતો વિભ્રાજતે યદ્ભુવિ,

નૈકે સિદ્ધગતિં ગતા મુનિવરા યસ્મિન્ પવિત્રાશયાઃ ।

શ્રીમાનાદિજિનેશ્વરાદિરનઘસ્તીર્થઙ્કરૌષઃ સદા,

મૂર્ત્યૌ રાજતિ દીવ્યયા ચ શિવદો મઠ્યાત્મનાં ભાવિતઃ ॥ ૭ ॥

વળી જે દેશની સીમામાં અતિ ઉત્તમતાને પ્રાપ્ત થયેલ શ્રી શત્રુઙ્ગય ગિરિરાજ દીવ્ય શોભા આપે છે, જેની અંદર વિશુદ્ધ આશયવાળા અનેક મુનિવરો મોક્ષગતિ પામ્યા છે. તેમ જ શ્રીમાન્ આદિનાથ ભગવાન્ આદિ મહાન્ પવિત્ર અનેક તીર્થકરોનો સમૂહ જેની અંદર દીવ્ય મૂર્તિમય હંમેશાં વિરાજે છે, જેમની ભાવનાથી ભવ્યાત્મઓ શિવસુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૭.

સ્વચ્છામ્બૂનિ સુલીનમીનમકરાણ્યાવિભ્રતી વિસ્ફુરત્-

કલ્લોલૈશ્ચકરમ્બિતા તટગતક્ષોણીરુહશ્રેણિભિઃ ।

કૂજત્પક્ષિગણામિરુત્તમજનૈર્વિભ્રાજમાનાઽનિશં,

યસ્મિન્ સાભ્રમતી સતીવ વિમલા વિભ્રાજતે વાહિની ॥ ૮ ॥

જે દેશની અંદર સાભ્રમતી (સાબરમતી) નદી સતીની માફક વિશુદ્ધ ગુણમયી વહે છે, જે નદી મીન (માછલાં) મધર વિગેરે જળજંતુઓથી વ્યાપ્ત સ્વચ્છ જળને વહન કરે છે, વળી મધુર નાદ કરતા અનેક પક્ષીઓ જેમાં રહેલા છે એવા બંને કાંઠા ઉપર રહેલા સુંદર વૃક્ષોની શ્રેણીઓથી જે નદી શોભે છે, જેનું નિર્માણ જળ તરંગોથી ઉચ્છળતું દીવ્ય શોભા આપે છે, તેમ જ ઉત્તમ જનોવડે નિરંતર અદ્ભુત શોભા આપે છે. ૮.

વર્ણનમ્.

૭૭

નાનાપક્ષિગणैः सुनादिततटा नित्यप्रवाहोर्मयो—

राजन्ते रजनिकराभसलिला अन्या अपि क्षेमदाः ।

यत्राऽनेकतपस्विनः सुमनसः स्नानादिकां सत्क्रियां,

कुर्वन्तः कलयन्ति भूतिमखिलां नद्यः पयोधिप्रियाः ॥ ९ ॥

વળી જે દેશની અંદર નિરંતર પ્રવાહમાં ઉચ્છળતા તરંગોને વહન કરતી અન્ય નર્મદા વિગેરે ધીજી નદીઓ પણ પ્રાણીમાત્રને સુખદાયક વર્તે છે, જેમના કાંઠાઓ ઉપર અનેક પ્રકારના પક્ષિઓના સમૂહ મનોહર નાદ કરે છે, ચંદ્રના કિરણ સમાન નિર્મલ જળશ્રેણી સર્વને તૃપ્ત કરે છે, તેમ જ વિશુદ્ધ મનવાળા અનેક તપસ્વિઓ જેમના શુદ્ધ જળમાં સ્નાનાદિક ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે, જેથી તેઓ સર્વ સમૃદ્ધિઓના પાત્ર બને છે, અને તે સર્વ નદીઓ સાગરને પ્રિય થાય છે—અર્થાત્ અખંડ પ્રવાહથી સાગરને મળે છે. ૯.

વિશ્વોમં सरितां हरन् जलनिधिर्यद्दक्षिणस्यां दिशि,

रत्नानां निचयं सदा परिदधद्रत्नाकरत्वं गतः ।

लोलद्वङ्गतरङ्गराजिविलसन्मर्यादयासंस्थितो—

गर्जत्यात्मसमुन्नतिं बहुविधां सन्दर्शयन् संज्ञया ॥ १० ॥

જે દેશની દક્ષિણ દિશામાં સરિતાઓના પ્રવહન રૂપ વિશ્વોભને શાંત કરતો સાગર, સંકેતવડે વિવિધ પ્રકારની પોતાની ઉન્નતિને બહાર કરતો હોય તેમ ગર્જના કરે છે, વળી હંમેશાં જે સમુદ્ર અમૂલ્ય રત્નોને ધારણ કરવાથી ‘રત્નાકર’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, અને જે મહાસાગરની અંદર પ્રચંડ તરંગોની શ્રેણીઓ ઉચ્છળે છે છતાં પોતાની મર્યાદા છોડતો નથી, જેથી તે સાગર કહેવાય છે. ૧૦.

मैनाकादिनगा यदीयशरणं भेजुः पुरा त्रासिताः,

देवेन्द्रेण गरुद्रणं क्षपयता दीव्यौषधिद्योतकाः ।

येनाऽत्रैव वसुन्धराऽम्बरवती प्राज्ञैः सदा गीयते,

विख्यातोऽत्रपरोपकारकरणे धौरेयभावं गतः ॥ ११ ॥

પ્રથમના સમયમાં પોતાની પાંખો કાપવાને તૈયાર થયેલા ઈંદ્રના ત્રાસથી અધીર થયેલા મૈનાક વિગેરે કેટલાક પર્વતો અનેક દીવ્ય ઔષધિઓ સહિત સાગરને શરણે રહ્યા છે. અર્થાત્ સાગરમાં વાસ કર્યો છે. વળી જે સાગરવડે આ લોકમાં વસુંધરા-પૃથ્વી વસ્ત્રવાળી છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. અર્થાત્ પૃથ્વીને વિંટા-ઇને સાગર રહ્યો છે. તેમજ જે સાગર આ દુનીયામાં પરોપકાર કરવામાં મુખ્યપણું ભોગવે છે એમાં કંઈપણ સંદેહ નથી. ૧૧.

गाम्भीर्यैकगुणोऽस्ति सागरगतोनान्यत्र तल्लक्ष्यते,

आस्ते चेन्न तथाविधा ह्युपमितस्तस्यास्ति विख्यातिभाग् ।

मर्यादापि न तादृशी स्थितवती लोकेषु सिद्धास्पदा,

तस्मात्सागर एव सद्गुणभृतः पीयूषवान् कथ्यते ॥ १२ ॥

વળી ગંભીરતાનો શુભ ખાસ સાગરમાં રહેલો છે. તેવી ગંભીરતા અન્ય વિષે દેખાતી નથી, કારણકે ગાંભીર્યની ઉપમા સાગરની જ બહુધા આપવામાં આવે છે અર્થાત્ તે બાળતમાં તે જ પ્રખ્યાતિ ધરાવે છે. તેમજ સિદ્ધસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલી મર્યાદા પણ તેના સરખી અન્યત્ર જોવામાં આવતી નથી, તેથી સદ્ગુણોનો આધાર એક સાગર જ અમૃતનિધિ કહેવાય છે. ૧૨.

महानसं तत्र च पत्तनं शुभं, निषेवितं धर्मधनैर्वणिग्वरैः ।

राजन्वदाहुः सकलार्थसाधनं, चतुर्विधैर्जातिगणैः समाकुलम् ॥ १३ ॥

વળી તે શુભરાત દેશના મધ્ય વિભાગમાં સર્વસંપત્તિઓના સ્થાનભૂત અને પુણ્ય ભૂમિરૂપ મહાનસ(માણસા)નામે નગર શોભે છે, જેની અંદર મુખ્યત્વે કરી ધર્મને જ ધન માનનાર ઉત્તમ વણિક્ક જનો નિવાસ કરે છે, તેમજ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચારે પુરૂષાર્થને સમાન ભાવે સેવન કરનાર રાજના આશ્રયથી જે નગર રાજનવાન-ઉત્તમ ન્યાય નિષ્ઠ રાજવાળું ગણાય છે, તેમજ પ્લાઘાણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એમ ચારે વર્ણ પોતા-પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાને લીધે તે નગર અન્યની અપેક્ષાએ સમૃદ્ધિવાળું દીધે છે. ૧૩.

વર્ણનમ્.

૭૯

યદક્ષતશ્રીપ્રથિતપ્રભાવં, વિરાજતે શ્રેષ્ઠિવરપ્રધાનૈઃ ।

નિજેષ્ટધર્માનુગતસ્વભાવૈ-વિનોદશીલૈઃ સમભાવભાવૈઃ ॥ ૧૪ ॥

નિરંતર વિલસી રહી છે લક્ષ્મી જેની અને જેનો પ્રભાવ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, તેમજ વિવિધ પ્રકારની ઉત્તમ શોભાથી વિભૂષિત એવું જે નગર, પોતપોતાના ઈષ્ટ ધર્મની આરાધના કરવામાં તત્પર છે સ્વભાવ જેમનો, વળી આનંદમય પ્રવૃત્તિમાં જીવન વ્યતીત કરનારા અને સમભાવની ભાવનાવાળા અર્થાત્ પક્ષપાત રહિત એવા ઉત્તમ શ્રેષ્ઠી અને અન્ય પ્રધાન જનોવડે અહ્મુત શોભે છે. ૧૪.

મિષગ્વરા યત્રવિવાદહીના-

વસન્તિ રુગ્નાઽઙ્ગિરુજોઽપહારિણઃ ।

વૈદેશિકાઃ સ્વાસ્થ્યમવાપ્ય પીઢિતાઃ,

પ્રયાન્તિ કેઽપ્યત્ર સમાગતાશ્ચ

॥ ૧૫ ॥

જે નગરની અંદર શાસ્ત્ર સિદ્ધ નિદાનપૂર્વક રોગથી પીડાતા દુઃખી જનોના રોગોને નિર્મૂલ કરનાર અને મિથ્યા વિવાદથી વિમુક્ત થયેલા ઉત્તમ વૈદ્યો નિવાસ કરે છે, જેથી ત્યાં દેશવિદેશથી આવેલા રોગી જનો રોગથી મુક્ત થઈ પોતપોતાના સ્થાનમાં સ્વસ્થ થઈ ચાલ્યા જાય છે. ૧૫.

શ્રીયુક્તાદિજિનેશ્વરાદિવિબુધશ્રીવૈષ્ણવાનાં મહા-

દીન્યાનન્દમયાનિ મન્દિરવરાળ્યારાધનીયાન્યહો ।

રાજન્તે રજનીકરપ્રમિતમા યસ્મિન્ પુરે ચેતરે,

સૌમ્યાકારતયાઽઽલયાઃ સુવિશદા દેવીસુરાણામપિ ॥ ૧૬ ॥

વળી જે નગરની અંદર શ્રી ઋષભદેવ આદિજિનેશ્વરનાં તેમજ શ્રીમાન્ વૈષ્ણવોનાં ઘણાં મંદિરાં અને વિશાલ દીવ્ય આનંદમય આશ્ચર્ય કારક મંદિરો આરાધન કરવા લાયક વિરાજે છે, તેમજ ચંદ્રની કાંતિ સમાન ઉજ્જ્વલ શોભાવાળાં, આકૃતિથી અતિ મનોહર અને પ્રભાવશાલી એવાં અન્યદેવદેવીઓનાં મંદિરો પણ શોભે છે. ૧૬

આભાત્યુત્તમધર્મતત્ત્વકલિતા સત્કર્મકારાધના,
 સત્પુણ્યોપચયેન શુદ્ધતપનં કુર્વન્તિ શુદ્ધિપ્રિયાઃ ।
 સદ્ધર્માધ્વનિદેશના ચ રુચિરા પુણ્યાર્થિનાં પુણ્યદા,
 તત્સર્વં હિ સુધોપમં સ્મૃતમિદં સત્સાધુસંચારતઃ ॥ ૧૭ ॥

જે નગરમાં અતિ ઉત્તમ ધાર્મિક તત્ત્વ સહિત સત્ કર્મની આરાધના, શુદ્ધ આત્મ ઉપાસકોએ સત્ પુણ્યની વૃદ્ધિવડે આચરેલી શુદ્ધ તપશ્ચર્યા અને ધર્મ માર્ગે દોરનારી ધર્માર્થી જનોને પુણ્યદાયક મનોહર ધર્મદેશના-ઉપદેશ પ્રવર્તે છે તે સર્વ ખરેખર સાધુ-સત્ પુરૂષોના સંચારથી સાક્ષાત્ અમૃત સમાન દીપી રહ્યું છે. ૧૭.

રાજત્યેતદ્વિવિધવિભવૈઃ સેવ્યમાનં ધનાઢ્યૈઃ,
 શ્રેણીવદ્દૈરુચિતરસદૈર્ભ્રાજમાનં રસાલૈઃ ।
 હર્મ્યારૂઢાઽક્ષુમિતમનુજૈશ્ચિન્ત્યતે યત્ર તત્ત્વં,
 તત્ત્વોપેતા વિશદમહસો નિશ્ચલાઃ સંવસન્તિ ॥ ૧૮ ॥

વળી અનેક વૈભવશાલી ધનવંત જનોથી ભરપુર અને અદ્ભુત-સ્વાદિષ્ટ રસદાયક શ્રેણીબંધ આમ્રવૃક્ષની ઘટાઓથી પર્યંત ભાગ જેના દીપી રહ્યા છે એવું એ નગર શોભી રહ્યું છે. વળી જે નગરની અંદર હવેલીઓની ઉપર આરૂઢ થયેલા આનંદ પામતા સત્પુરૂષો ધર્મ તત્ત્વનું ચિંતન કરે છે, તેમજ તે નગરની અંદર તત્ત્વાર્થમાં મગ્ન થયેલા, શુદ્ધ તેજસ્વી અને નિશ્ચલમનવાળા પુરૂષો નિવાસ કરે છે. ૧૮.

શ્રદ્ધાક્રાન્તાઽસ્થિલજનતતિર્નૈવવિદ્વિષ્ટમાવા,
 શુદ્ધસ્વાન્તાઽવનિપતિરર્તિ વિભ્રતી તદ્ગુણજ્ઞા ।
 સંપત્તીનાં સમુદયવતી ધામ વિશ્રામહેતુઃ,
 સદ્વિદ્યાભિર્વિનયવશતો ભ્રાજતે ભ્રાજમાના ॥ ૧૯ ॥

જે નગરમાં પરમ શ્રદ્ધાલુ, શુદ્ધ અંતઃકરણ છે જેનું એવા મૂપતિ ઉપર પ્રેમને ધારણ કરનાર અને તેમના ગુણોને બાણનાર

વર્ણનમ્.

૯૧

શ્રદ્ધાલુ સમસ્ત જનસમાજ પરસ્પર-એક બીજાપર સ્નેહ રાખે છે. જેથી સર્વથા ઉદય લોગવતો તે સમાજ સર્વ સંપત્તિઓનું વિશ્રાંતિના કારણભૂત સ્થાન ગણાય છે, અને સદ્વિદ્યાનો આશ્રય કરવાથી વિનયને લીધે તે સમાજ આલૂષણની શોભા સમાન હીપે છે. ૧૯.

તપસા વૃહતા વિરાજિતઃ, શુભચારિત્રવિભાવિભાસમાનઃ ।

રવિસાગર ઇષ્ટદાયકો-યદલં પાવયતિ સ્મ પુણ્યરાશિઃ ॥ ૨૦ ॥

(વૈતાલીયમ્)

મહાન્ તપશ્ચર્યાથી અહ્ભૂત તેજસ્વી, ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રરૂપ સંપત્તિ-વડે શોભતા, મુનિઓમાં ચૂડામણિ સમાન, ઇચ્છિત મનોરથને પૂર્ણ કરનાર અને સાક્ષાત્ પુણ્યમૂર્તિ એવા મુનિ મહારાજશ્રી રવિસાગર મહારાજે જે નગરને સારી રીતે પવિત્ર કરેલું છે. ૨૦.

શ્રીમત્સજ્જનસિંહમૂપવિબુધશ્ચાપોત્કટંભૂષયન્,

વંશં વંશશિરોમણિર્વિજયતે નીત્યા પ્રજાઃપાલયન્ ।

ધર્માડધ્વપ્રતિપાલકોડત્ર વિબુઘૈઃ સંમાનનીયઃ સદા,

સર્વાડનર્થવિદારણપ્રબલધીઃ સત્કર્મકેલિપ્રિયઃ ॥ ૨૧ ॥

જે નગરમાં ચાપોત્કટ-ચાવડા નામે વંશને શોભાવનાર, પોતાના કાર્યમાં વિદ્વાન્, કુલક્રમથી ચાલુ વંશમાં શિરોમણિ સમાન; રાજ-નીતિથી પ્રબળ પાલન કરનાર, ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરનાર, હંમેશાં સત્પુરુષોને માનવા લાયક, સર્વ અનર્થ કાર્યને દૂર કરવામાં અસા-ધારણ્ય બુદ્ધિમાન અને સત્કાર્યના આચરણમાં જેણે ક્રીડા માની છે એવા શ્રી સજ્જનસિંહ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. ૨૧.

રાજ્યશ્રિયં યઃ સમવાપ્ય શશ્વન્, વિભ્રાજતેડસહ્યવરપ્રતાપઃ ।

યશોધનઃ સ્વામિગુણોપપન્નો-જયશ્રિયાડડશ્ચિષ્ટવપુર્વિધિજ્ઞઃ ॥૨૨॥

અસહ્ય છે ઉત્કૃષ્ટ પ્રતાપ જેનો, યશરૂપી છે ધન જેનું, સર્વ સ્વામીના ગુણોથી સુકૃત, વિજયલક્ષ્મીએ જેના શરીરનો આશ્રય

૯૨

માણસા-

લીધો છે અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિના બાણુકાર એવા જે નરેશ રાજ્યશ્રીને અંગીકાર કરી હંમેશાં વિરાજે છે. ૨૨.

તસ્યાડ્વુજો વિશ્રુતભવ્યકીર્તિ-ર્દિગન્તરાલપ્રથિતપ્રભાવઃ ।

સમસ્તિ યઃ સદ્ગુણવર્મભાજાં, પ્રશંસનીયઃ સુધિયાં સમાજે ॥૨૩॥

યશ્ચવન્તસિંહોઽભિધયાઽસ્ય રાજ્યે, કરોતિ કાર્યાણ્યખિલાનિ સમ્યક્ ।

સત્યાર્થવાદી નયમાર્ગદક્ષો-નૃપપ્રજામણ્ડલર્મદાયી ॥ ૨૪ ॥

(યુગ્મમ્)

તેમના અનુજ-નાનાભાઈ યશંવતસિંહ નામે યુવરાજ, તેમના રાજ્યનાં સમસ્ત કાર્ય સારી રીતે કરે છે, જેમની ઉત્તમ કીર્તિ પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે, જેમનો પ્રભાવ દિશાઓના મધ્યમાં કીડા કરે છે. વળી જે યુવરાજ ઉત્તમ ગુણરૂપી અપ્સરને ધારણ કરતા બુદ્ધિમાન પુરૂષોના સમાજમાં પ્રશંસાપાત્ર છે, તેમજ સત્યવાદમાં પ્રીતિ ધરાવે છે, નીતિમાર્ગમાં દક્ષ અને રાજ તથા પ્રબલમંડલને સુખદાયી છે. ૨૩-૨૪.

યો વત્સલો ભ્રાતૃજને નિતાન્તં, સાહિત્યશાસ્ત્રેષુ ચ મોદમાનઃ ।

રાજ્યશ્રિયં વર્દ્ધયિતા નિકામં, વિશેષતો રજ્જયિતા પ્રજાનામ્ ॥૨૫॥

વળી રાજ્યકારભાર કર્તા જે યુવરાજ અંધુજન વિષે બહુજ સ્નેહ ધરાવતા, તેમજ સાહિત્ય શાસ્ત્રોના અવલોકનમાં આનંદ માનતા, અને વિશેષે કરી પ્રબલમંડલને રંજન કરતા રાજ્ય સંપત્તિઓને અતિશય પલ્લવિત કરે છે. ૨૫.

કીર્તિઃ સ્ફીતાઽસ્વલિતગમનોત્કળ્ઠતે સંશ્રયાય,

યસ્યાઽનન્યક્ષિતિધરધિયઃ સેવધેઃ સદ્ગુણાનામ્ ।

ધર્મારામામ્બુદ્ ઇવ સદા શિષ્ટચિત્તાઽનુસારી,

દાન્તઃ* ક્ષાન્તોઽવિષમવચનો યઃ સદાચારચારી ॥ ૨૬ ॥

*યઃ સ્વદારેષુ સન્નુષ્ટઃ, પરદારપરાહમુલઃ ।

સ ગૃહી બ્રહ્મચારિત્વાત્ યતિકલ્પઃ પ્રકલ્પ્યતે ॥ ૯ ॥

(કુમારપાલપ્રબન્ધે પૃ. ૮૪.)

વર્ણનમ્.

૮૩

વળી ઉજ્જવલ અને અસ્ખલિત સંચાર કરતી કીર્તિ, રાજ્ય સંબંધી કાર્યોમાં અસાધારણ બુદ્ધિમાન અને સફળોના નિધાન રૂપ જે સુવરાજના આશ્રય માટે ઉત્સાહ ધરાવે છે. તેમજ જે રાજકુમાર ધાર્મિક કાર્યરૂપ ઉદ્યાનને વિકસિત કરવામાં વૃદ્ધિ સમાન, હંમેશાં સજ્જનોના આશયને અનુસરનાર, ઇદ્રિયોને નિયમિત કરવામાં સ્વતંત્ર, યોગ્ય સ્થાને ક્ષમાવાન, દુઃખજનક વચનોનો પરિહાર કરનાર છે અને સત્પુરુષોના આચારને રેખા માત્ર પણ ઝેળાંઘતા નથી. ૨૬.

મ્હલાયનામાડ્ર સરોવિશાલં, વિશાલપદ્માવલિસંપદાહ્યમ્ ।

અદીનમીનાલય આશ્રિતાનાં, પ્રભાવિકં તીર્થમિવ પ્રધાનમ્ ॥ ૨૭ ॥

વળી આ નગરની સમીપમાં મહાલાય નામે વિશાળ સરોવર શોભે છે, જેની અંદર ઉતરવાનાં પગથીયાંની શ્રેણિબંધ અહુલત સંપત્તિ દીપી રહી છે, જેની અંદર રહેલા મત્સ્ય-માછલા વિગેરે જલજંતુઓ દીનતા ભોગવતા નથી. તેમજ તે સરોવર અન્યની અપેક્ષાએ પ્રભાવિક હોવાથી અગ્રપદ ભોગવે છે. એટલું જ નહિ પણ આગંતુક જનોને તીર્થ સમાન આનંદ આપે છે. ૨૭.

સરોવરં ચદ્વિમલં વચસ્વિભિર્નિષેવિતં મજ્જનકર્મકર્મઠૈઃ ।

મન્ત્રોપમન્ત્રાર્થવિચક્ષ્ણૈઃ સદા, વિભ્રાજતે ભ્રાજિતકણ્ઠદેશમ્ ॥ ૨૮ ॥

નિર્મળ જળથી ભરેલું જે સરોવર, સ્નાનક્રિયામાં કુશળ એવા સત્યવાદી પુરુષોવડે સેવાયેલું હોય છે તેમજ મંત્ર અને ઉપમંત્રોના અર્થજ્ઞ પુરુષોથી જેનો સમીપ ભાગ અહુલત શોભે છે. ૨૮.

કાપેયં ચચ્છુચિ જલમલં તૃષ્ણયા પીઢ્યમાનં,

પીત્વા પીત્વા પરમસુખદં ક્રીડતે મોદમાનમ્ ।

દર્શં દર્શં વિમલજલગં વિમ્બવૃન્દં સ્વકીયં,

તત્રસ્થાનાં હરતિ હૃદયં માનવાનાં વિકુર્દત્ ॥ ૨૯ ॥

તૃપ્તાથી પીડાતાં વાંદરાઓનાં ટોળાં, પરમ સુખકારી જે સરો-

૮૪

માણસા-

વરતું નિર્મળ જળ તૃપ્તિ પર્યંત વારંવાર પાન કરી બહુ આનંદથી કીડા કરે છે, વળી કાંઠા ઉપર ખેલતાં તે ટોળાં સ્વસ્થ જળમાં પડેલાં પોતાનાં પ્રતિબિંબ જોઈ જોઈને કુદાકુદ કરતાં ત્યાં રહેલાં મનુષ્યોના ચિત્તને હરી લે છે. અર્થાત્ આનંદ આપે છે. ૨૯.

યત્તીરદેશે ચ વિભાતિ મન્દિરં, સીતાપતેર્દીવ્યવિભાવિભાસ્વરમ્ ।
વિકારભાજામપિ માનસાનિ વૈ, ભવન્તિ ભવ્યાનિ યદીયદર્શનાત્ ॥૩૦॥

જે સરોવરના સમીપ ભાગમાં રામચંદ્ર લગવાનતું દીવ્ય શોભા આપતું સુંદર મંદિર શોભે છે, જે પ્રભુના દર્શનથી વિકારવાનું મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ પણ અરેખર શુદ્ધ થાય છે. ૩૦.

તતોઽન્યદેકં વિકસત્પ્રભાવં, તત્રાઽસ્તિ દીવ્યં મરુતઃ સુતસ્ય ।
સન્મન્દિરં પૌરજનસ્તુતસ્ય, શ્રીરામચન્દ્રક્રમસેવકસ્ય ॥ ૩૧ ॥

વળી ત્યાં આગળ શ્રીરામચંદ્રના મૂળ ઉપાસક અને નાગરિક જનોથી સ્તુતિ કરાયેલ પવનસુત-શ્રી હનુમાનજીનું તેની નજીકમાં જ બીજું એક પ્રભાવિક દીવ્ય સુશોભિત મંદિર છે. ૩૧.

તીરોપાન્તે વિમલરમયા રાજમાનં વિમાનં,
શૈવં યસ્ય પ્રણમજનકં મન્દિરં મન્દરાભમ્ ।
દીવ્યાનન્દપ્રદમનુદિનં પ્રેમતો મક્તિભાજા-
મારામશ્રીપરિગતમલં ભ્રાજતે ભવ્યશોભમ્ ॥ ૩૨ ॥

જે સરોવરના સમીપ ભાગમાં મનોહર લક્ષ્મીથી દીપતું, વિશાલ દેખાવ આપતું, શાંતિજનક અને મંદરાચલ સમાન ઉન્નત મહાદેવનું મંદિર અદ્ભુત શોભા આપે છે, વળી તેની નજીકમાં સુંદર શોભા આપતો વિવિધ વૃક્ષોથી ભરપૂર બગીચો હંમેશાં પ્રેમ પૂર્વક ભક્ત જનોને આનંદ આપે છે. ૩૨.

ચત્રત્યાનતિમક્તિભાસુરમતીન્ ભવ્યાત્મનો યોગવિ-
દધ્યાત્મપ્રતિભાપ્રભાવકલિતઃ સર્વોપકારક્ષમઃ ।

વર્ણનમ્.

૮૫

બુદ્ધ્યઘ્નિર્વચનામૃતૈ રસમૃતૈઃ સૂરિશ્રિયા રાજિતો—

પ્રન્યશ્રેણિવિધાનદક્ષધિષણઃ સદ્બોધયામાસિવાન્ ॥ ૩૩ ॥

જે નગરમાં વાસ કરતા શ્રદ્ધાલુ જનોને, યોગનિષ્ઠ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરે ભક્તિ વિગેરે શાંત રસથી ભરપુર વચનામૃત-વડે સદ્બોધ આપી કૃતાર્થ કર્યા છે, વળી જે આચાર્ય મહારાજ સર્વથા સર્વત્ર પરોપકારમાં જ સમય વ્યતીત કરતા હતા, વળી જેઓએનાના પ્રકારના સંસ્કૃત ગુજરાતિ પ્રબંધ રચી ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિનું ચરિતાર્થપણું પ્રગટ કર્યું છે, જેથી હાલમાં પણ જેમના ગ્રંથાવ-લોકનથી ભવ્યાત્માઓ તેમનું સ્મરણ ભૂલતા નથી. ૩૩.

વરમુનિરજિતાઘ્નિઃ સૂરિમાન્યઃ સમેતો—

ડકલુષિતવચનાલ્યા વેદિતાત્મપ્રભાવઃ ।

વિરચિતનવકાવ્યો ધર્મનિષ્ઠાન્ કુલીના—

નધિગતશુભતત્ત્વઃ સોડકરોઘ્નત્ર વિજ્ઞાન્ ॥ ૩૪ ॥

શ્રીમત્ સૂરીશ્વરના પદ્ધર શ્રીમદ્-અજિતસાગરસૂરિ, આચાર્ય ગુણ સંપન્ન અને જેમની મધુર વાણીથી લોકમાન્ય હતા. વળી આત્મનિષ્ઠ અને મહા પ્રભાવશાળી હતા, તેમજ નવીન કાવ્ય રચવામાં દક્ષ હતા, તે પોતે સમ્યક્તત્ત્વના સંપૂર્ણ વેત્તા હોવાથી ધર્મનિષ્ઠ કુલીન જનોને ઉત્તમ બોધ આપી કૃતાર્થ કર્યા છે. ૩૪.

શૌશિનિર્ધ્યઙ્કૃધરાન્વિત-વૈક્રમસંવત્સરે સુપૌષે ચ ।

શ્રવણે શુદ્ધતૃતીયાદિને શશાઙ્કે પ્રગીતમિદમ્ ॥ ૩૫ ॥

અજિતાઘ્નિસૂરિપુલ્કવ-પાદામ્બુજરેણુચચ્ચરીકેણ ।

હેમેન્દ્રસાગરેણ, ક્ષમિણા જનતાહિતાડપ્રમાદેન ॥ ૩૬ ॥

શ્રીમદ્ અજિતસાગર સૂરિજીના ચરણુકમલના રેણુમાં ભ્રમર સમાન (શિષ્ય) અને જગત્જીવોના હિતમાં પ્રમાદરહિત હેમેન્દ્રસાગર મુનિએ વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૧ પોષ માસ શુકલ તૃતીયા શ્રવણ નક્ષત્ર અને સોમવારે આ વર્ણન કર્યું છે. ૩૫-૩૬.

श्रीअर्बुदगिरिराजदर्शनम् ।

नानागह्वरराजिराजितवपुर्विश्रामभूमिः सतां,
निर्मानप्रथिताम्बुपानविलसद्वीनां गणैर्नादितः ।
विक्षोभक्षुभितात्मनामपि सदाऽऽनन्दप्रदानक्षमः,
श्रीमानर्बुदभूधरो गिरिवरो राजत्यखण्डप्रभः ॥ १ ॥

दूराद्दर्शनतां गतो जनिमतां जीमूतशङ्काप्रदः,
सान्निध्यं भजतां गिरीन्द्रतुलनां विस्तारयत्यञ्जसा ।
आरूढोपरिभूमिभासुरधियां धात्रीभ्रमोदीपकः,
श्रीमानर्बुदभूधरो गिरिवरो राजत्यखण्डप्रभः ॥ २ ॥

योग्यो योगिगणस्य निष्ठितमतेः सेव्यः सदा धीमतां,
तप्तानां सुखशान्तिसन्ततिकरः सन्तापतो देहिनाम् ।
काम्यः कर्मजुषां विशिष्टमनसां सिद्धिप्रयोगार्थिनां,
श्रीमानर्बुदभूधरो गिरिवरो राजत्यखण्डप्रभः ॥ ३ ॥

विश्रामस्थलमद्भुतं वनलतावृन्दस्य रुग्हारिणो—
दीर्घाऽऽरोग्यविधानविश्रुतयशादीव्यौषधीनां गणः ।
सौरभ्यं कलयन्मनोहरमहोद्यानव्रजो यत्र स—
श्रीमानर्बुदभूधरो गिरिवरो राजत्यखण्डप्रभः ॥ ४ ॥

यस्मिन्नक्षयशान्तिदानरुचिराऽमन्दप्रभाभासुरः,
श्रीमन्नाभिमहीपसूनुनुरनघो मोक्षार्थिनां मोक्षदः ।
भव्यानां भवविघ्नवारदलनः सद्भक्तिभाजां नृणा—
माद्यस्तीर्थकृतां सदा विजयते विज्ञातनैकान्तकः ॥ ५ ॥

ન્યાય-કાવ્યતીર્થ મુનિ શ્રી હિમાંશુવિજયજીનાં પુસ્તકો.

(સંશોધિત તથા રચેલાં.)

૧ પ્રમાણુનયતત્વાલોક સટીક (ન્યાય):-વાદિ દેવસૂરિને અગ્રંથ જૈનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આના ઉપર પં. રામગોપાલાચાર્યની છાત્રો ઉપયોગી થાય તેવી ટીકા છે. પહેલી જ વાર તે ટીકા સાથે મૂળ ગ્રંથની નવી પદ્ધતિએ સંશોધિત કરવામાં આવ્યો છે. ખાસ કરી આની પ્રસ્તાવનામાં જૈન ન્યાય વિષે સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. મૂળ ગ્રંથકારના જીવન વિષે તથા ગ્રંથ વિષે જાણવા જેવી ઘણી બાબતો આમાં લખી છે. ૧૧૧

૨ જૈની સમપદ્યાર્થી (ન્યાય):-જૈન ન્યાયમાં પ્રવેશ કરવા માટે આ ગ્રંથ તર્કસંગ્રહની ગરજ સારી છે. આમાં જૈન પ્રમેય અને જૈન પ્રમાણુનું વર્ણન ટૂંકાણુમાં સુંદર રીતે કર્યું છે. દરેક વિદ્યાર્થીએને ભણવામાં સુલભ પડે તે માટે આમાં ચાર પરિશિષ્ટો ગુજરાતીમાં યોજ્યાં છે. પ્રસ્તાવનામાં ગ્રંથ અને ગ્રંથકારની આલોચના કરી છે. આના કર્તા શ્રી યશસ્વત્ સાગર ગણિ છે. કિંમત પાંચ આના.

૩ સિદ્ધહિમય દ્રશ્યજ્ઞાનુશાસનલઘુવૃત્તિ (વ્યાકરણ):-કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના વ્યાકરણની મહત્તા મોટામોટા વિદ્વાનો જાણી ગયા છે. આ વ્યાકરણ સિદ્ધરાજ સોલંકીનો પ્રાર્થનાથી બન્યું છે. સરલ અને પૂર્ણ છે. નવી પદ્ધતિએ આને સંપાદિત કર્યું છે. વિવિધ દૃષ્ટિએ ઉપયોગી આમાં સાત પરિશિષ્ટો યોજ્યાં છે. મહત્વની પ્રસ્તાવના અને વિષયાનુક્રમ પણ છે. કદિન સ્થલે ટિપ્પણુ પણ કર્યું છે. આ ગ્રંથને શ્રી આણુંદજી કલ્યાણજીની પેઠીએ અમદાવાદથી બહાર પાડ્યો છે. ત્યાંથી ડૉ. ડા. માં મળી શકે છે.

૪ ધર્મ વિયોગમાળા (કાવ્ય):-શ્રી વિજયધર્મસૂરિના નિર્વાણુ પછી તેમના વિયોગથી આ કાવ્યની ઉત્પત્તિ થઈ છે. આમાં સંસ્કૃત વિગેરે સાત ભાષાઓનાં ૭૭ પદ્યો છે. કાવ્યપ્રેમીઓ આને પસંદ કરે છે. કિં. ૩).

૫ જયન્ત પ્રખંધ (ચરિત્ર):-આમાં શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજીને ટૂંક પરિચય છે. ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષાની કવિતામાં છે. ગુજરાતી અનુવાદ પણ સાથે જ છે. કિંમત ૩).

૬ મહા કવિ શોભનમુનિ અને તેમની કૃતિ:-આમાં શ્રી શોભનમુનિનું જીવનચરિત્ર આલોચનાત્મક લખ્યું છે. સાથે તેમની કૃતિનાં શ્લોકો નમુના તરીકે ટાંક્યા છે. કિંમત ૩).

અથવા.
જ્યોતિ કાર્યાલય-નગરશેઠ.
મારકોટ રતનપોળ.
અમ.

પ્રાપ્તિસ્થાન.

મંત્રી:-વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા.
છોટા સરાફા ઉજ્જૈન (માળવા)